

ACTA MARISIENSIS

SERIA HISTORIA

2

2020

TÂRGU MUREȘ

2020

EDITORIAL BOARD

Corina Teodor (Editor-in-Chief)

Giordano Altarozzi (Deputy Editor)

Scientific Advisory Board

Alessandro Vagnini

Alessandro Boccolini

Managing Editors

Georgeta Fodor

Maria Tătar-Dan

Members

Vasile Dobrescu

Fábián István

Editorial Advisory Board

Ioan-Aurel Pop, The Romanian Academy

Mihai Bărbulescu, The Romanian Academy

Keith Hitchins, The Romanian Academy

Antonello Biagini, Unitelma Sapienza University of Rome

Gheorghe Cojocaru, The Institute of History of the Academy of
Sciences of Moldova

Giovanna Motta, Sapienza University of Rome

Marisa de Andrade, The University of Edinburgh

Helena da Silva, The NOVA University of Lisbon, Portugal

ISSN 2668-9545

ISSN-L 2668-9545

Published by

University Press, Târgu Mureș, Romania, 2020

Gheorghe Marinescu str., no. 38

540088, Târgu Mureș, Romania

e-mail: acta.historia@umfst.ro

ACTA MARISIENSIS

SERIA HISTORIA

2-2020

CUPRINS•CONTENTS

Studii • Studies

Făbián István, <i>“Bellator Equus”. Roman Republican Cavalry Tactics in the 3rd-2nd Centuries BC</i>	5
Simon Zsolt, <i>Veniturile și cheltuielile domeniului Bran la începutul sec. al XVI-lea</i>	17
Marcel Capris, <i>Repere istorice despre bursa de mărfuri din orașul Galați</i>	41
Gheorghe Bichicean, Florin Emil Mardale, <i>Corespondență de pe frontul românesc în Primul Război Mondial</i>	53
Raluca Lenarth, <i>Înfăințarea filialei din Târgu Mureș a Băncii „Albina” și relațiile cu centrala din Sibiu (1919-1928)</i>	59
Vasile Dobrescu, <i>Repere în evoluția principalelor tipuri de afaceri bancare ale „Albinei” din Sibiu 1872-1946. Partea I. Activele</i>	77
Adrian Onofreiu, <i>Români „versus/conviețuire” sași la Bistrița în perioada interbelică</i>	107

Note de lectură • Book Notes

<i>Nicolae Iorga 140 1947. Reconstituire cronologică</i> , ediția a II-a revăzută și adăugată. Antologie, îngrijirea ediției, note și comentarii de Valeriu Râpeanu și Sanda Râpeanu, Introducere de Valeriu Râpeanu, București, 2016, 711 pag.; <i>Gheorghe I. Brătianu 1980-1989</i> , Volum îngrijit de Valeriu Râpeanu și Sanda Râpeanu, București, 2019, 423 pag. (Vasile Dobrescu).....	135
---	-----

Recenzii • Reviews

- Sorin Nemeti, *Mitografii. Inventar al ezoterismelor românești*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2019, 157 pag. (Fábián István) 143
- Averil Cameron, *Bizantinii. Stat, religie și viață cotidiană în Imperiul Bizantin*, Iași, Editura Polirom, 2020, 328 pag. (Georgeta Fodor).. 145
- Mihai Chiper, *Pe câmpul de onoare. O istorie a duelului la români*, București, Editura Humanitas, 2016, 355 pag. (Corina Teodor) ... 147
- Narcis Dorin Ion, *Mărturia unui istoric singuratic. Convorbiri cu academicianul Dinu C. Giurescu*, București, Editura RAO, 2018, 327 pag. (Corina Teodor)..... 150

**“BELLATOR EQUUS”. ROMAN REPUBLICAN CAVALRY
TACTICS IN THE 3rd-2nd CENTURIES BC**

Fábián István *

DOI: 10.2478/amsh-2020-0008

Abstract

One of the most interesting periods in the history of the Roman cavalry were the Punic wars. Many historians believe that during these conflicts the ill fame of the Roman cavalry was founded but, as it can be observed it was not the determination that lacked. The main issue is the presence of the political factor who decided in the main battles of this conflict. The present paper has as aim to outline a few aspects of how the Roman mid-republican cavalry met these odds and how they tried to incline the balance in their favor.

Keywords: Republic; cavalry; Hannibal; battle; tactics

The main role of a well performing cavalry is to disrupt an infantry formation and harm the enemy's cavalry units. From this perspective the Roman cavalry, especially the middle Republican one, performed well by employing tactics “if not uniquely Roman, were quite distinct from the normal tactics of many other ancient Mediterranean cavalry forces. The Roman predilection to shock actions against infantry may have been shared by some contemporary cavalry forces, but their preference for stationary hand-to-hand or dismounted combat against enemy cavalry was almost unique to them”.¹ The main problem is that there are no major sources concerning this period except for Polybius and Titus Livius. The first may come as more reliable for two reasons: he used first-hand information from the witnesses of the conflicts between 220-167 and “furthermore Polybius' account is particularly valuable because he had served as hyparch in Achaia and clearly had interest and aptitude in analyzing military affairs”². Livy on the contrary seems less reliable because his sources were members of the aristocracy who served as cavalry officers. Anyway, Polybius's

* Lecturer, Ph.D., George Emil Palade University of Medicine, Pharmacy, Sciences and Technology of Târgu Mureș, Romania

¹ Jeremiah Mc Call, *The cavalry of the Roman republic*, Routledge, London-New York, 2002, p. 53.

² *Ibidem*, p. 54.

descriptions, combined with archaeological evidence provide a clear image about the tactics employed by Roman republican cavalry. From this point of view two circumstances can be observed, following an example set by Keegan.³ cavalry against infantry and cavalry against cavalry. As Mc Call stresses out: “these divisions are somewhat artificial and certainly overlap (...) we must not lose sight of the two fundamentally dynamics involved in all encounters. The morale of the forces involved predominantly determined victory or defeat in combat, and the Roman cavalry seem to have consistently preferred stationary close combat to any other order of fighting”.⁴

In the first case: the role of the cavalry, and its effectiveness lies in its capacity to disrupt close infantry formations and to transform a well-organized unit into a band of individuals unable to protect themselves and their comrades. In this aspect the Roman republican cavalry performed rather well. During the many conflicts of the 3rd-1st century BC, Roman cavalry obtained a number of positive results either alone or (mostly) in a good cooperation with the infantry. Usually, the cavalry would obtain positive results in charging an infantry formation when foot soldiers would rather flee than to wait to be trampled by the horses. But in the 3rd and 2nd centuries this seldom happened mostly because infantry units were trained to stand as one against cavalry charges and, secondarily the cavalry would never take a head on charge against closed order infantry, preferring flanking and rear attacks. Nevertheless, Polybius and Livy described such an exception when in 173 B.C. the Roman legions under the command of M. Popilius, in a battle against the Ligurians, charged and penetrated the center of the enemy battle line and came out on the rear of the Ligurian army⁵. If it is real it would be an extraordinary display of courage, but “the Roman infantry would have had withdrawn to a significant distance to allow the cavalry room to attack from the front (...).if there is a kernel of truth in this account it is probably that the cavalry worked in conjunction with the infantry to break the Ligurians by attacking their flanks and rear”⁶. Was the cavalry charge a story made up by Livy whose aristocratic roots were well known or it was an act of extraordinary valor? “Being young aristocrats, the *equites* were

³ John Keegan, *The face of battle*, Viking, New York, 1976, passim.

⁴ J. Mc Call, *op. cit.*, p. 55.

⁵ “...pugnatum amplius tris est horas ita, ut neutro inclinaret spes. quod ubi consul uidit nulla parte moueri Ligurum signa, imperat equitibus, ut equos consendant ac tribus simul partibus in hostis, quanto maximo possent tumultu, incurrant. pars magna equitum mediam traiecit aciem et ad terga pugnantium peruasit. inde terror iniectus Liguribus; diuersi in omnes partes fugerunt”. Titus Livius, *Ab ube condita, XLII, 7* <https://www.thelatinlibrary.com/livy/liv.42.shtml#7> (accessed 2020.02.29).

⁶ J. Mc Call, *op. Cit.*, p. 56.

enthusiastic and brave, but better at making a headlong charge on the battlefield than patrolling or scouting. This was a reflection of the lack of a real cavalry tradition in Rome, as well as the fact that the *equites* included the sons of many senators, eager to make a name for courage and so help their future political careers. Before being eligible for political office in Rome a man had to have served for ten campaigns with the army⁷. So, in this case (and Roman military history is full of such acts) we are dealing with a case of individual enterprise which did not act "by the book" instead by taking chances managed to change the outcome of the battle.

Usually Roman cavalry (and not only them) engaged infantry units when they were not in close battle formations. This, could appear in two circumstances: either the enemy infantry is not yet formed in a battle line, or – the worse scenario- the infantry is on retreat after losing a battle. Again, Livy is the one to give examples: In the first case in the year 207 BC the Roman cavalry managed to put the Carthaginian infantry on the run by attacking them when they while they were forming the battle line.⁸ The cavalry charge was so successful that not even the intervention of Hannibal itself could save the retreat of the infantry.

Another case, in 195 BC, in Spain: although in the first phase of the battle the Roman cavalry was successful in driving the Spanish infantry out of the battlefield, in the second phase the cavalry charges were repulsed by the infantry who managed to get organized⁹. This stresses out the fact that cavalry tactics employed routing out enemy infantry by the sheer strength of the charge or, by pouring into the gaps left by a retreating and disorganized infantry.

⁷ Nic Fields, *Lake Trasimene 217 BC. Ambush and annihilation of a Roman army*. Osprey Publishing, Oxford, 2017, p. 28.

⁸ *tribuno militum tertiae legionis C. Aurunculeio imperat ut equites legionis quanto maximo impetu possit in hostem emittat: ita pecorum modo incompósitos toto passim se campo fudisse ut sterni obterique priusquam instruantur possint*. Titus Livius, *Ab ube condita*, XXVIII, 41,10. <https://www.thelatinlibrary.com/livy/liv.42.shtml#7> (accessed 2020.02.29).

⁹ *equites primos ab utroque cornu in pugnam induxit; sed in dextro extemplo pulsī cedentesque trepidi etiam pediti terrorem intulere. quod ubi consul uidit, duas cohortes delectas ab dextro latere hostium circumduci iubet et ab tergo se ostendere priusquam concurrerent peditum acies. is terror obiectus hosti rem metu Romanorum equitum inclinatam aequavit; tamen adeo turbati erant dextrae alae pedites equitesque ut quosdam consul manu ipse rependerit uerteritque in hostem. ita et quamdiu missilibus pugnatum est anceps pugna erat et iam ab dextra parte, unde terror et fuga coeperat, aegre Romanus restabat; ab sinistro cornu et a fronte urgebantur barbari et cohortes a tergo instantes pauidi respiciebant. ut emissis soliferreis phalaricisque gladios strinxerunt, tum uelut redintegrata est pugna: non caecis ictibus procul ex improviso uulnerabantur, sed pede conlato tota in uirtute ac uiribus spes erat*. Titus Livius, *Ab ube condita*, XXXIV, 14,5-6. <https://www.thelatinlibrary.com/livy/liv.42.shtml#7> (accessed 2020.02.29).

In the second case, the cavalry forces went into action alone, without the supporting infantry.

The Romans soon learned, by their own bitter experience, or by learning from the Hellenistic generals, that cavalry alone can seldom break the enemy line (actually a battle from 222 B.C. against the Gaul and the one from 173 BC are singular examples) and it is better to combine infantry and cavalry if they wanted to obtain success on the battlefield. The infantry was meant to engage the center of the enemy infantry and if “the pressure of the infantry did not disrupt and disperse the enemy formations; the cavalry could deliver an additional blow against the flanks or rear of the enemy formation. The flank and rear attacks generated additional fear and disorder among the enemy often with devastating effect”¹⁰. Excellent examples are the battle from Telamon in 225 BC when, Roman cavalry after defeating the Gallic cavalry in hand to hand combat, charged down on a hill on the flank of Gallic infantry obliterating it. Likewise, at the battle of Zama in 202 when the Roman (and Numidian) cavalry after routing out Carthaginian (and also Numidian) cavalry from the battlefield, attacked Carthaginian infantry from the flank and rear. To mark the fact that Roman cavalry usually dispatched enemy infantry in hand to hand combat even though they had been equipped with missile weapons.

The same predilection for hand to hand combat is to be noticed in a second instance of cavalry tactics: cavalry against cavalry. To mark the fact that in some cases the custom of the Roman cavalry interoperability with the infantry could turn against the Romans as the battles of Trebia and Cannae demonstrate.

It is well known that fighting between cavalry forces is more fluid than between infantry, implying a lot of maneuvering, skirmishing, advance and retreat. Finding a superior position, engaging the enemy with missile weapons and fast retreat was the general tactics of the Greek/Hellenistic cavalry.... but not for the Romans. They employed a stationary tactic, using hand to hand combat or even dismounted and fought as infantry. So: mobility and maneuvering versus position!

In a strange way the latter tactics seemed to work: bypassing the Gallic and Samnite infantry and cavalry, the first great challenge was represented by the campaigns of king Pyrrhus. “His was a Hellenistic style army, that is to say it was basically modeled on the model of Macedonian army of Alexander, with some developments. The *sarrisae*, or pikes of Hellenistic phalanxes were now even longer than in Alexander’s day, (...) rendering them more impervious than ever to cavalry frontal assault as long as they maintained good order

¹⁰ J. Mc Call, *op. cit.*, p. 58.

(...) On the flanks however, the Roman cavalry would face the famous Thessalian heavy cavalry and others modelled on Alexander's Companions, commanded by the king himself"¹¹. To the great surprise of the Epirote king the Romans proved to be more disciplined than expected: "and when he(Pyrrhus-n. n.) had observed their discipline, the appointment of their watches, their order, and the general arrangement of their camp, he was amazed, and said to the friend that was nearest him: "The discipline of these Barbarians is not barbarous; but the result will show us what it amounts to".¹² And the result showed that Roman cavalry not only repelled the much better trained and heavier equipped Thessalian and Companion cavalry but, began to gain ground. The Romans eventually were driven back only when Pyrrhus brought his war-elephants on the battelfield. Like Celtic chariots, elephants "created a temporary tactical advantage centered on shock and momentum. The exotic smell also terrified European horses"¹³. Next year at Asculum the battle lasted for two days and again the intervention of the elephants turned the tide in favor of the Epirote king. Only in 275 BC he was defeated "and sent packing"¹⁴ at Maleventum (renamed later Beneventum by the Romans), but it seems that in this case the cavalry played little, or no role at all. As described by Greek and Roman historians it seemed the Roman cavalry preferred stationary –even as infantry - hand to hand combat "while Pyrrhus's Greek cavalry resorted to flanking and wheeling maneuvers (...) In any case, the Greek cavalry troopers, when they found the Romans to be their equals in close combat, swerved and rode past them then turned and charged back".¹⁵ This stubborn, cruel hand to hand tactics prevailed against the Celts in 225 BC. Near Telamon circa 7200 Roman, Latin, Etruscan and Sabine cavalry, dispatched a much larger Celtic cavalry force and, slaughtered the infantry when "the Roman horse charged down from the high ground on their flank, and attacked them vigorously, the infantry of the Celts were cut to pieces on the field, while their horse turned and fled"¹⁶. So, actually the Roman cavalry win the day due to its "discipline, and

¹¹ Ph. Snidell, *Warhorse. Cavalry in ancient warfare*, Continuum Books, London, 2006, p. 165.

¹² Plutarch, *Vietī paralele, Pyrrus*

http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Plutarch/Lives/Pyrrhus*.html (accessed 2020.03.01)

¹³ Roman Jarmowycz, *Cavalry from hoof to track. The quest for mobility*, Praeger Security International, Connecticut-London, 2008, p. 17.

¹⁴ Ph. Snidell, *op. cit.*, p. 176.

¹⁵ J. McCall, *op. cit.*, p. 64.

¹⁶ Polybius, *Histories* 2.30 <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0234%3Abook%3D2%3Achapter%3D30> (accessed 2020.03.3)

cohesion to re-form and launch the decisive attack on the enemy's infantry".¹⁷

This disciplined, well-trained and cohesive army corps faced its worst enemy during the Punic Wars. Especially in the Second Punic War (218-202 BC) was destructive to the reputation of the Roman cavalry. "The disasters of the early part of that war, and particularly the spectacular defeat at Cannae in 216 BC, are blamed to a large degree on the failings of Rome's horsemen and usually used as then only case study by which a supposed lack of a Roman cavalry tradition is used".¹⁸ Nevertheless, the challenges facing the Roman republican cavalry were greater then never before. As all know the Second Punic War started in 218 BC when Hannibal Barca crossed the Alps "designed to carry the war into Rome's backyard. He left Spain with fifty thousand infantry and nine thousand cavalry, a far higher proportion of horsemen than any Roman army".¹⁹

Not only the great number but also the quality and equipment of the Carthaginian cavalry was challenging: The Numidian light cavalry, the Hellenistic type Carthaginian one and the Iberian cavalry.

The Numidian cavalrymen, "were regarded as the light skirmishing cavalry par excellence in the western Mediterranean during the span of the Roman Republic, and performed a crucial role for both Hannibal's and the Roman armies during the Second Carthaginian war Mounted on small ponies without saddles, bridles, or bits they steered their mounts with their thighs and were equipped with light javelins together a small round *caetra* like shield, and either a dagger or a short sword"²⁰. Their role was scouting and screening "in battle largely restricted to harassing tactics in loose formations".²¹ Usually they avoided direct contact by charging forward and flooding the enemy with a rain of javelins and quickly retreating after. Likewise, due to their mobility and stamina, Numidians were used as "bait" in luring enemy in ambushes.

The Carthaginian cavalry, consisted of those who were wealthy enough to provide for the horse and equipment. They employed Hellenistic type equipment: a round shield and a spear

¹⁷ Ph. Snidell, *op. cit.*, p. 170.

¹⁸ *Ibidem* p. 171.

¹⁹ *Ibidem*, p. 171.

²⁰ Alastair Richard Lumsden, *Ante bella punica. Western Mediteranean military development 350-264 BC*, University of Auckland, 2016, p.134. Titus Livius, *Ab ube condita*, XXXIV, 35.7-
<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Liv.+35.+11&fromdoc=Perseus%3Atext%3A1999.02.0144> (accessed 2020.03.3)

²¹ Ph. Snidell, *op. cit.*, p. 172.

and short sword, crested helmet, and a cuirass made of linen or bronze.

The Iberian cavalry, who was made of from the tribes which came under Carthaginian control in the time or after the First Punic War, wore little armor, maybe the aristocrats used Greek type cuirass, or Celtic chainmail. They also employed a small, round shield, thrusting spears and sword (*falcata* or a short two-edged sword which was later adopted by the Romans under the name *gladius hispanensis*). Their tactics resembled somehow the Numidian one, with the difference that Iberians used bridles (some of them included a plate meant to protect the horse's head and nose) and a saddle, therefore could be used also as heavy cavalry, whose impact was based on shock and momentum.

After crossing the Alps, the first major encounter between the Carthaginians and Romans took place in December 218 BC at Trebia, "It was the tactical precursor to Cannae and a good example of lessons learned turning against the student. (...) Carthaginian elephants and cavalry drove into the Roman front and blitzed the Roman horse away from the flanks of the attacking army. The trapped Romans kept their cool and fought with determination, actually breaking through the Carthaginian center. This brief success was soon savaged from three sides as Hannibal's disciplined cavalry returned and the remaining elephants trampled through the cohorts"²². The problem, as the battles from Ticinius, Trasimene and especially Cannae, will show was not merely tactical and logistical for Roman cavalry but, at the command level. The Carthaginians just were better in terms of command and maneuverability.

At Ticinius, the disposition of troops showed the prudence of the Romans and the audacity of Hannibal: "Scipio (Publius) placed his light infantry and Gallic cavalry in front and formed the rest of his cavalry in line and advanced cautiously. Hannibal put his 'bridled cavalry' including all the heavy-cavalry units, in the center of the line, with the unbridled Numidians massed out in either flank 'ready to make an outflanking movement'. He attacked straightaway"²³. The great number of cavalry massed in one great shock unit, frightened the *velites* who retreated in hurry without throwing their javelins. So the Roman cavalry was directly confronted with the Carthaginian heavy cavalry, while the Numidians attacked in the flank. That was the moment when without the aid of the light infantry (trampled by the Numidian cavalry), the Roman cavalry broke and fled the battlefield, although up the moment of the flanking maneuver of the Numidians they

²² R. Jarymowycz, *op. cit.*, p. 17.

²³ Ph. Snidell, *op. cit.*, p. 175.

managed to inflict heavy losses the Carthaginian heavy cavalry. Interesting remark is made by Polybius: “a great many men dismounting on the actual field, there was a mixed fight of horse and foot”.²⁴ It is more than clear that the Romans were the ones who dismounted due to the fact that: “any hope of forward maneuver was lost and the flanks and rear penned in by encircling Numidians and the panicking masses of *velites*, individual *equites* might have well started to dismount to squeeze their way to the front lines”.²⁵

The situation got worse at Trebia. In this case, the Roman cavalry, “had probably adopted the heavier equipment and the Greek style lances described by Polybius”²⁶ could not control the much lighter equipped Numidians who, by using the “hit and run” tactics, lured them (and the following Roman infantry) in the icy river. After that the Carthaginian heavy cavalry and elephants charged the Roman cavalry and drove them out of the battlefield. In the meantime, the Roman heavy infantry, heavily pressed in the front by the elephants, was attacked in the flanks and rear by Numidian skirmishers, and obliterated.

The battle at Lake Trasimene in June 217 BC, was set in “a natural amphitheater bounded on all sides by hills or water, a perfect killing ground for an unsuspecting foe”.²⁷ The battle, actually a massacre for the Roman troops²⁸, ambushed due to the complete

²⁴ Hannibal placed his cavalry that rode with bridles, and was most to be depended on, in his front, and led them straight against the enemy; having put the Numidian cavalry on either wing to take the enemy on the flanks. The two generals and the cavalry were in such hot haste to engage, that they closed with each other before the sharp-shooters had an opportunity of discharging their javelins at all. Before they could do so, they left their ground, and retreated to the rear of their own cavalry, making their way between the squadrons, terrified at the approaching charge, and afraid of being trampled to death by the horses which were galloping down upon them. The cavalry charged each other front to front, and for a long time maintained an equal contest; and a great many men dismounting on the actual field, there was a mixed fight of horse and foot. The Numidian horse, however, having outflanked the Romans, charged them on the rear: and so the sharp-shooters, who had fled from the cavalry charge at the beginning, were now trampled to death by the numbers and furious onslaught of the Numidians; while the front ranks originally engaged with the Carthaginians, after losing many of their men and inflicting a still greater loss on the enemy, finding themselves charged on the rear by the Numidians, broke into flight: most of them scattering in every direction, while some of them kept closely massed round the Consul. Polybius, *Histories*, 3, 60. <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0234%3Abook%3D3%3Achapter%3D65> (accessed 03.06.2020).

²⁵ Ph. Snidell, *op. cit.*, p. 176.

²⁶ *Ibidem*, p. 177.

²⁷ N. Fields, *op. cit.*, p. 69.

²⁸ “When the soldiers of both armies had engaged, at the very crisis of the battle, an earthquake occurred, by which cities were overthrown, rivers diverted from their channels, and fragments of cliffs torn away. And yet, although the disaster was so violent, no one of the combatants noticed it at all. 3 Flaminius himself, then, while

lack of reconnaissance, marked not only great victory for Hannibal's tactical genius but also was a warning to the Roman leadership about their weaknesses...And about the fact that a change in tactical approach should be made. But it does not happen. Now it is obvious that the period between Trasimene and Cannae was marked by the dominance of the Carthaginian cavalry. The Roman response was finally a good one by appointing Fabius Maximus as *dictator*. Nicnamed *Cunctator* ("the Delayer"), he followed "a strategy of shadowing the Carthaginians but refusing to be drawn into a pitched battle. By keeping his army on high and rough terrain (...), he made sure Hannibal could not attack him without throwing away the advantage of his cavalry. (...) "²⁹. His strategy was considered unusual by the Romans, who were still adepts of head-on battles. "His officers and soldiers contemptuously called him 'Hannibal's *paedagogus*' after the slave (Greek, invariably) who followed a Roman schoolboy carrying his wax tablet and stylus".³⁰

Nevertheless, Fabius's evasive tactics payed off: using mostly cavalry in his "hit and run" operations against Carthaginian foragers and skirmishers he managed not only to buy precious time for Rome to assemble a new army but, also, he cut the supply lines of the enemy. In addition to these he also raised the combat effectiveness and the morale of the cavalry. Unfortunately, the "abandonment of this strategy the following year, 216 BC, that led to the greatest defeat ever suffered by a Roman army".³¹

Cannae was one of the most decisive battles "at a tactical level, of all time (...) has been studied ever since by generals seeking the secret of victory. The German Schlieffen plan of 1914 and Operation Desert Storm in 1991 are but two strategic planes consciously influenced by it".³² Beyond this, is clearly stressed out

displaying many deeds of daring and prowess, fell, and round about him the flower of his army. The rest were routed with much slaughter. Fifteen thousand were cut to pieces, and as many more taken prisoners. The body of Flaminius, to which Hannibal was eager to give honourable burial because of his valour, could not be found among the dead, but disappeared, no one ever knowing how." Plutarch, *Vieți paralele*, Fabius Maximus
https://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Plutarch/Lives/Fabius_Maximus*.html (accessed 03.09. 2020)

²⁹ Ph. Snidell, *op. cit.*, p. 179.

³⁰ *He was annoyed, however, by his Master of Horse, Minucius, who was eager to fight all out of season, and over bold, and who sought to win a following in the army, which he filled with mad impetuosity and empty hopes. The soldiers railed at Fabius and scornfully called him Hannibal's pedagogue;* Plutarch, *Vieți paralele*, Fabius Maximus

https://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Plutarch/Lives/Fabius_Maximus*.html (accessed 03.09.2020) Fields, *op. cit.*, p. 84.

³¹ Ph. Snidell, *op. cit.*, p. 180.

³² *Ibidem*, p. 180.

that the Romans learned the wrong lesson from Trebia and thought that a well disciplined and strong heavy infantry could destroy any enemy infantry unit. That is why instead of continuing Fabius's delaying tactics, the Romans gathered eight legions and the same number of allied infantry but, in terms of cavalry they were much weaker: around 2400 Roman and 1500 allied cavalry. In addition to this the Roman commander appointed by the Senate, Gaius Terentius Varro, had only one tactics in mind: frontal attack. "The maneuver problem, which featured superior Carthaginian cavalry and the threat of turned flanks, was given secondary concern".³³ That is why, from the very beginning Hannibal managed to dominate not in terms of terrain but also in disposition of the troops. Like in any other occasions the infantry was in the center, and the cavalry on the wings. Problem was that Varro placed the Roman cavalry on the right flank between the infantry and Aufidius river, while the Latin allied cavalry was placed on the left flank. In this manner, Hannibal's Numidian cavalry, with its extraordinary maneuvering ability faced the Latins, while his heavy cavalry confronted the Roman citizens. Later, it was proved that a good tactic from the Romans would be to concentrate all the cavalry on the left flank, while the infantry would extend it lines up to the bend of Aufidius. This fact can be observing from the early stages of the battle when the Latin cavalry managed to cope with the much lighter equipped Numidians while the Roman cavalry trapped between the infantry and river had only one option: head on attack. The confrontation between the Romans and the Iberian and Celtic heavy cavalries was brutal and it resulted in the annihilation of the former³⁴. Another daring move from Hannibal was to place his best infantry units not in the center (there were placed the Celts and Iberians armed with the weapons and equipment captured from the Romans in the previous battles)but on the wing near the cavalry. This meant that while the Roman heavy infantry gradually pushed the Celts and Iberians from the battlefield, actually a kettle was created: by

³³ R. Jarmowitz, *op. cit.*, p. 18.

³⁴ "when the Spanish and Celtic horse on the left wing came into collision with the Roman cavalry, the struggle that ensued was truly barbaric; for there were none of the normal wheeling evolutions, but having once met they dismounted and fought man to man. The Carthaginians finally got the upper hand, killed most of the enemy in the mellay, all the Romans fighting with desperate bravery, and began to drive the rest along the river, cutting them down mercilessly." Polybius, *Histories*, 3, 115. <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Plb.+3.115&fromdoc=Perseus%3Aext%3A1999.01.0234>

(accessed. 23.03.2020). See also: Gergory Daly, *Cannae. The experience of battle in the second Punic war*, Routlegde London-New York, 2002, p. 177; Adrian Goldsworthy, *Roman army at war. 100 BC-AD 200*. Clarendon Press, Oxford, 1996. pp. 235-236.

disposing the Roman heavy cavalry the Iberian and Celtic cavalry attacked the Roman infantry from the right flank and rear. Likewise, the Numidians closed the trap on the left flank. The result is well known: total annihilation of the Roman army and an extraordinary example of control of battlefield, command and maneuvering abilities.

For many (military) historians, and even for the Romans the loss of the battle was due to the incapacity of the cavalry in maintaining the unity of the Roman army. Actually, if we analyze the behavior of the opposing cavalymen it is clear that they fought alike but the Romans were heavily outnumbered and had no place to maneuver (not to mention the errors in command made by Varro). Anyway, an interesting fact is revealed again: in the first phase of the cavalry encounter both sided, the riders actually started to pull one another from their horses, transforming the confrontation into an infantry battle. The explanation is simple: lacking stirrups, and place to maneuver, the Romans dismounted because an infantry man is not only more stable than a cavalryman but, also could deliver fatal blows to the exposed parts of the rider as well as to the horse. Another fact is that Romans were the only army who used these peculiar tactics forcing the enemy cavalryman to fight in an unfamiliar style.³⁵

The outcome of Cannae³⁶, at least for the Carthaginians was unexpected: Rome was defeated on the battle-ground but not in terms of political will. After Cannae the Romans resumed the hit and run tactics of Fabius Cunctator. As for Hannibal "his immense to maraud Italy for fifteen years against huge numerical odds demonstrated his immense skill, yet at the same time he failed after Cannae to force decisive battles on the Romans-allowing them to turn the war in Italy into a war of attrition and sieges, in short a war of manpower".³⁷ And what Hannibal lacked was manpower and time.

As this war of attrition went on, the Roman cavalry played a key role, especially in shadowing the Carthaginian army, dispatching

³⁵ J. Mc Call, *op. cit.*, p. 72.

³⁶ Such was the end of the battle of Cannae, in which both sides fought with the most conspicuous gallantry, the conquered no less than the conquerors,(...) the Carthaginians being on this occasion, as on previous ones, mainly indebted for their victory to their superiority in cavalry: a lesson to posterity that in actual war it is better to have half the number of infantry, and the superiority in cavalry, than to engage your enemy with an equality in both. On the side of Hannibal there fell four thousand Celts, fifteen hundred Iberians and Libyans, and about two hundred horse. Polybius, *Histories*, 3, 117.

<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Plb.+3.115&fromdoc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0234>

(accesat. 23.03.2020)

³⁷ Ph. Sidnell, *op. cit.*, p. 187.

patrols and foragers, interrupting lines of communications. And even developed new tactics: each cavalryman carried into the battle line a *veles* a light-infantry man, equipped only with a small shield and a bundle of javelins. By rapidly dismounting and forming a battle-line which rapidly overwhelmed the enemy with a rain of javelins, these light infantry units allowed the cavalry to attack the shaken enemy lines and to prevail.

In 202 BC when “Hannibal and Scipio met for the final showdown at Zama”³⁸ the Roman and allied cavalry (this time including the famous Numidian light cavalry), outnumbered not its infantry but also the Carthaginian cavalry (even though Hannibal used 80 war elephants). The outcome of the battle was clear: Scipio not only used many of Hannibal’s tactics against him but proved to be more resourceful in terms of maneuvering. After the elephants were driven off the battlefield (some of them panicked and stampeded their own lines), the Roman/Numidian cavalry decided the fate of the battle in the same manner the Carthaginian cavalry did at Cannae: by attacking Hannibal’s infantry in the rear. The battle ended the war and proved once again that a well-trained and disciplined Roman cavalry can turn the tide.

³⁸ *Ibidem*, p. 194.

VENITURILE ȘI CHELTUIELILE DOMENIULUI BRAN LA ÎNCEPUTUL SEC. AL XVI-LEA¹

Simon Zsolt*

DOI: 10.2478/amsh-2020-0009

Abstract

The Incomes and Expenses of the Castle Demesne of Bran at the Beginning of the 16th Century

In this paper I analyze the medieval incomes and expenses of the castle domain of Bran (in Hungarian: Törösvár, in German: Törzburg), compound of the castle itself and nine surrounding villages, situated in the Southeastern corner of Transylvania. The main sources of this investigation are the demesne's remained medieval financial accounts, covering the years 1504–1513 and 1522–1526; charters referring to the domain remained only in small numbers.

Keywords: Transylvania; Bran; castle; finances; Middle Ages

Cetatea Branului a fost construită în 1377 pentru a păzi granița transilvană, cu toate că despre funcția de pază de hotar vorbesc *expressis verbis* doar surse din sec. al XVI-lea: Nicolaus Olahus în lucrarea *Hungaria* redactată prin 1536-1537, descrie cetatea Bran ca fiind „*nespus de tare și ca o închizătoare și poartă a Transilvaniei, așezată într-un loc foarte abrupt prin care se intră în Țara Românească*”, iar Sebastian Münster, în *Cosmografia* publicată în 1544, scrie că de la Brașov „se deschide un drum îngust prin munți spre Târgoviște și acest drum este străjuit de cetatea Bran, ca să nu poată pătrunde dușmanul ușor”². La sfârșitul evului mediu,

* Senior researcher third grade, PhD, “Gheorghe Șincai” Research Institute of Social and Human Sciences of the Romanian Academy, Târgu Mureș

¹ Cercetarea a fost finanțată de către Oficiul Național de Cercetare, Dezvoltare și Inovare din Ungaria (NKFIH), în cadrul proiectului nr. PD 117026.

² Maria Holban (ed.), *Călători străini despre Țările Române*, vol. I, București, Editura Științifică, 1968, pp. 492, 504. Descrierile din sec. al XVI-lea și XVII-lea vorbesc despre Bran în termeni asemănători: Jacques Bongars în 1585 îl prezintă ca pe un „castel așezat între munți și care este pentru paza acestei trecători. O parte din garnizoana castelului pornește din castel dimineața și alta seara, pentru a străbate pădurile și munții și dacă întâlnesc pe careva care nu este din împrejurimi, îl iau prizonier etc. Și ei purced astfel pentru ca toată lumea să fie silită să treacă prin trecătoarea castelului care este și singura trecere pentru trăsurile sau cai”. Darea de seamă a lui Filippo Pigafetta din 1595 descrie Branul ca pe un „castel care aproape zăvorăște valea, [căci] cu artileria închide trecerea pasului și este numit „Törösvár”, și acolo se plătește vama”, respectiv ca pe un „castel slujind la închiderea văii” (ceea ce se putea realiza cu atât mai ușor, încât, conform unei relatări din 1595 făcută de către Péter Pellérdi, acolo „locul este foarte îngust, încât poate trece numai câte un

după date din 1500 și din perioada 1504-1526, de domeniul cetății Bran aparțineau 9 sate (Baciu, Turcheș, Cernatu, Satulung, Zizin, Târlungeni, Purcărești, Apața și Crizbav), care domeniul din 1498 a fost zălogită orașului Brașov³. Acestei legături i se datorează faptul, că s-au păstrat mai multe socoteli medievale (referitoare la anii 1504-1513 și 1522-1526), pe care le analizăm în paginile următoare⁴.

Cheltuielile totale ale domeniului variaua între circa 250 și 400 de florini (vezi tabelul nr. 1 și graficul nr. 1), care în marea lor majoritate erau vărsate pe cei 10-15 persoane angajate la castel, și anume pe salariile și hrana lor. Pentru mâncare s-a cumpărat în general carne și vin, rareori caș, brânză, mazăre, castraveți, ceapă, ulei, miere, o însemnată parte a mâncării fiind evident preparată din producția proprie a domeniului sau din veniturile în natură, de ex. din făina provenită din mori, peștele pescuit și animalele vâdate pe teritoriul domeniului. Valoarea totală a salariilor oscila în general între circa 110 și 150 florini, de trei ori însă doar între 75-80 florini – din conturile angajaților se poate vedea că în aceste ultime trei cazuri nu erau plătite toate tranșele salariale (nu am găsite date

car”). Maria Holban *et alii* (ed.), *Călători străini despre Țările Române*, vol. III, București, Editura Științifică, 1971, pp. 160, 544-545, 550, 621. În jurnalul călătoriei lui Conrad Iacob Hildebrandt, efectuată între 1656 și 1658, putem citi că fortificația din Bran „este o cetate impunătoare, locul de strajă a Brașovului la trecătoarea care duce din Țara Românească prin munții Bucegi și Zărnești, în Țara Transilvaniei”, iar David Fröhlich în opera sa geografică *Medulla geographicae practicae*, apărută în 1639, consideră trecătoarea Branului ca fiind una dintre opt cele mai însemnate și înguste trecători care intră în Transilvania, și care sunt „foarte puține și înguste”. Informația lui Fröhlich este reprodusă și în descrierea lui Eberhard Werner Happel, apărută în 1688. Maria Holban *et alii* (ed.), *Călători străini despre Țările Române*, vol. V, București, Editura Științifică, 1973, pp. 47, 605, 639.

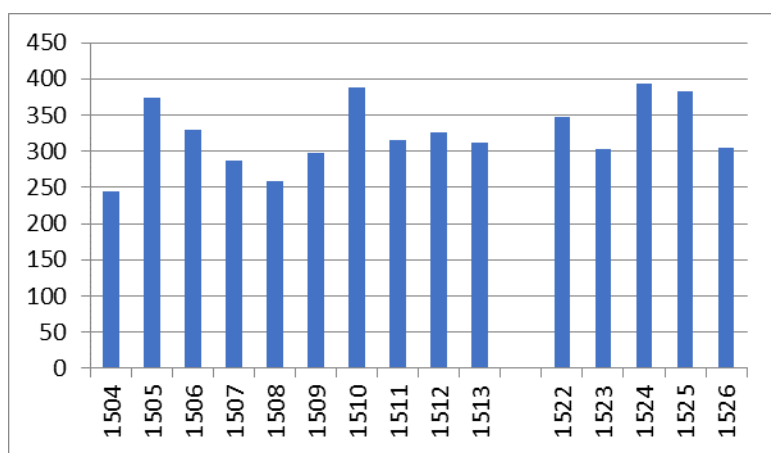
³ Despre istoria domeniului Bran în evul mediu, vezi: *Zur Rechtslage des ehemaligen Törzburger Dominiums. Erläuterungen ... über die Regelung der auf dem Königsboden bis 1848 thatsächlich bestandenen Urbarial- und verwandten Verhältnisse*, Kronstadt, J. Gött & Sohn H., 1871, pp. 6-13, 31-33; D[avid] Prodan, *Iobăgia în Transilvania în sec. al XVI-lea*, vol. II, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1968, pp. 621-627; Titus N. Hașdeu, Ienica Noaghia, *Domeniul Cetății Bran în sec. XIV-XVI*, în „Cumidava”, IV, 1970, pp. 69-90; Titus N. Hașdeu, *Branul. Poartă în Carpați*, București, Editura Albatros, 1979, pp. 27-33; Gernot Nussbächer, *Contribuții la istoricul cetății Bran și a domeniului ei în sec. XIV-XV*, în „Cumidava”, IX, 1976, pp. 25-33; Gernot Nussbächer, *Die Burg am Tor des Burzenlandes. Aus der ältesten urkundlich bekannten Geschichte der Törzburg*, în Idem, „Aus Urkunden und Chroniken. Beiträge zur siebenbürgischen Heimatkunde”, Bukarest, Kriterion Verlag, 1981, pp. 42-47; Liviu Cîmpeanu, *Districtele săsești Bistrița și Brașov și jurisdicția lor asupra Rodnei și a Branului în secolele XV-XVII*, în „Banatica”, XX, 2010, pp. 148-152.

⁴ Publicarea socotelilor: *Rechnungen aus dem Archiv der Stadt Kronstadt*, vol. I, *Rechnungen aus 1503-1526* (Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt in Siebenbürgen, nr. 1), Kronstadt, in Kommission bei H. Zeidner, 1886, pp. 82-173, 466-475, 537-542, 582-590, 626-633, 677-694.

referitoare la plata ulterioară a acestor restanțe). Restul, o foarte mică parte a cheltuielilor era vărsat pe administrarea domeniului, întreținerea castelului, asigurarea funcționării economiei: transportul de fân și lemne, reparația castelului, cumpărarea de armament, instrumente de lucru și obiecte casnice, ospătarea delegaților Brașovului și a altor trimiși oficiali.

	Salarii	Cheltuieli totale	Profit
1504	74.86	244.01	39.00
1505	149.50	374.18	0.12
1506	144.00	329.61	57.90
1507	75.28	287.74	81.60
1508	126.00	259.41	55.39
1509	79.76	297.80	95.06
1510	121.50	387.60	89.60
1511	123.88	316.05	117.08
1512	126.60	326.27	219.62
1513	132.50	311.28	41.26
1522	114.00	347.47	47.09
1523	122.00	302.70	75.36
1524	129.20	394.02	-5.74
1525	121.00	382.79	19.02
1526		305.48	86.42
Media aritmetică	117.15	324.43	67.92

Tabelul nr. 1. Cheltuielile și profitul domeniului Bran, în florini

Graficul nr. 1. Cheltuielile domeniului Bran, în florini

Majoritatea veniturilor (în medie aproape 200 florini) proveneau din diferite taxe și impozite, cea mai mare parte provenind din censul plătit de locuitorii domeniului (numit în 1504 și 1522 *census ordinarius*), care varia între 110 și 220 florini, media anuală fiind 171 florini (vezi tabelul nr. 2)⁵. În perioada studiată se poate observa o ușoară creștere a acestui tip de venituri, care era însă de o măsură mai mică decât înmulțirea populației: dacă între 1514 și 1526 numărul capilor de familie a crescut cu 11%, între 1512 și 1526 censul a crescut doar cu 6% (între 1498 și 1514 numărul familiilor a crescut cu 60%). Această diferență de ritm se poate explica probabil prin scutirea de taxe a celor veniți din afara satului respectiv (ce se primea în general pe 6 ani), și dacă presupunem că o parte a noilor familii nu poseda o sesie întreagă.

⁵ În analiza veniturilor nu am luat în considerare sumele mici rămase din anii anteriori, primite de la castelanii anteriori (în 1506 0,12 fl., în 1507 9,5 fl., în 1523 2 fl.), și nici cei 100 fl. primiți în 1526 și etichetați ca și „bani ai orașului” (din care 70 fl. au fost dați economului orașului, 6 membrilor sfatului orășenesc, 24 fl. unuia dintre castelanii Branului pentru plata unei cantități necunoscute de var). *Rechnungen Kronstadt, op. cit.*, vol. I, pp. 101, 113, 537, 677. Trebuie să amintim că în socotelile păstrate nu sunt notate toate intratele în natură: de ex. că la sfârșitul anului 1506 niște carne și sare au fost duse în oraș, a căror cantitate sau valoare nu era semnalată în registru. *Ibidem*, p. 112. Nu se poate afla nici valoarea fânului, lemnului, peștilor și făinei, provenite de pe domeniu și consumate acolo - existența acestor intrate se poate deduce din cheltuielile referitoare la transportul lor, respectiv la cumpărarea unor plase de pescuit, iar consumarea unei părți a făinei provenite din mori se poate deduce din faptul că nu s-a cumpărat pâine pentru angajații domeniului.

Veniturile și cheltuielile domeniului Bran la începutul sec. al XVI-lea

	Mori	Vin	Vămi din			Gloabe	Dijme de			
			„cutie”	sare	piper		miel	albine	cereale	in
1504	24.60	9.66	19.70	10.04	46.00	56.69	5.66	9.40	46.56	16.83
1505	21.86	17.12	21.84	14.04	27.50	45.76	7.50		39.76	14.36
1506	26.43	12.91	11.00	10.83	19.38	69.46	4.70	5.76	46.90	13.32
1507	19.82	16.84	11.74	19.44	7.00	45.02	6.03	2.48	37.50	18.16
1508	18.06	16.34	12.76	12.48	17.94	48.46	6.12	1.44	36.62	10.96
1509	25.23	15.54	22.22	21.98	7.76	54.44	6.81	5.97	28.00	9.06
1510	23.88	18.64	24.94	16.72	16.00	38.64	6.82	1.28	43.62	11.02
1511	23.68	17.84	23.29	10.42	17.14	45.08	5.96	2.40	92.88	19.12
1512	57.72	7.29	18.36	22.10	4.24	59.10	4.70	2.70	38.50	14.38
1513	22.72	13.22	18.38	19.64	3.40	58.64	6.96	4.32	34.52	13.24
1522	7.08	56.24	4.64	13.00		27.02	7.72	1.48	30.84	10.50
1523	4.78	12.30	8.46	16.00		44.00	5.52	4.50	39.50	8.10
1524	13.62	26.96	16.26	16.00		28.20	5.64	1.00	31.00	9.28
1525	6.64	23.08	25.17	16.64		30.40	6.50	2.44	31.00	7.82
1526	4.26	20.50	25.34	9.15		25.98	6.77	1.95	27.34	9.98
	300.38	284.48	251.58	244.94	166.00	676.89	77.11	57.22	558.88	154.97
Media aritmeti că	20.03	18.97	16.77	16.33	11.07	45.13	5.14	3.81	37.26	10.33

Tabelul nr. 2. Veniturile domeniului Bran⁴⁴

⁴⁴ Sursa: *Rechnungen Kronstadt*, vol. I, pp. 82-166, 466-677 (socotelile din 1504-1526).

	Censul			Vigesimator	Porci	Altele	Total
	satelor domeniului	satelor Tohan și Zărnești	țiganilor				
1504	110.88	20	6.32	12.0			394.34
1505	111.68	20	4.00	12.0	37.02	3.43	348.33
1506	109.42	20	2.76	10.5			363.37
1507	219.12	20	2.54	11.0	13.1		449.79
1508	221.12	20	2.46	12.0	7.5		444.26
1509	202.38	20		15.0	1.0		435.39
1510	111.62	20					333.18
1511	197.80	20		12.0		0.82	488.43
1512	209.40	20		12.0	92.4		562.89
1513	135.16	20	4.00	12.0		0.88	366.72
1522	188.96				47.0		394.48
1523	204.90	20		8.0			376.06
1524	205.32	20		10.0		5.00	388.28
1525	215.88	20		12.0		4.24	401.81
1526	221.39	20		2.4	8.84		383.90
Media aritmetică	163.71	16	1.47	8.59	3.79	0.68	379.08

Tabelul nr. 2. Veniturile domeniului Bran. Continuare

Între 1504 și 1513 censul ordinar a fost strâns o dată pe an, și anume în perioada 1506-1508 în noiembrie-decembrie. În 1522-1526 însă au fost deja impuse două censuri, și anume unul de ziua Sf. Gheorghe, altul de ziua Sf. Martin, pomenite ambele ca ordinare, ceea ce corespunde parțial unei informații din 1560, când se spune că censul ordinar este numit cel de Sf. Martin, iar cel extraordinar cel de Sf. Gheorghe. Credem că în realitate, la începuturi, era doar un cens ordinar, cel de Sf. Martin (precum în multe zone ale Transilvaniei în sec. al XVI-lea censul se plătea într-o singură tranșă de toamnă, în ziua Sf. Mihai sau ziua Sf. Martin, care trei zile erau cele mai generale termene de îndeplinire a obligațiilor iobăgești), pe lângă care stăpânul domeniului a introdus treptat și o taxă extraordinară (asemenea multor altor stăpâni din regat), care în anii 1520 a fost denumită, de asemenea, cens ordinar, deși teoretic incorect și într-un mod enigmatic nouă, poate pentru a face să fie acceptată mai ușor sub denumirea deja obișnuită, dar a cărei natură originală era bine știută și în 1560⁴⁵.

Prima informație despre o taxă extraordinară de pe domeniul Bran o avem din 1508, când conducerea Țării Bârsei a impus un impozit (*subsidiu*) de 106,16 fl., ca să contribuie și satele domeniului la plata celor 2000 fl. solicitați de rege ca impozit de la bârseni. În 1509, în jurul zilei Sf. Ioan Botezătorul (24 iunie) iarăși a fost strânsă o taxă extraordinară (*census extraordinarius*) de 98,68 fl., precum censul adunat în iunie 1512 trebuia să fie de asemenea o taxă extraordinară (judecând după data impunerii, care era cu mult înaintea zilei Sf. Martin)⁴⁶. Credem că taxa extraordinară se ascunde și după termenul de „plăți neobișnuite”, pomenit într-un mandat regal din decembrie 1513, în care Vladislav II a poruncit Brașovului să nu greveze satele domeniului cu plăți și servicii neobișnuite (*inconsueta solutio aut servitia insolita*), care contravin privilegiilor lor, ci să le trateze în așa fel, ca numărul lor să crească, nu să scadă⁴⁷. (Nu știm dacă aceste abuzuri sau alte considerente au dus

⁴⁵ *Rechnungen Kronstadt*, op. cit., vol. I, pp. 110-111, 120, 468, 538, 583, 627-628, 680. În 1508 censul a fost colectat în jurul zilei Sf. Nicolae (6 decembrie), care însă foarte probabil trebuia să fie achitat în jurul zilei de 11 noiembrie, numai că evident s-a întârziat cu plata.

⁴⁶ *Rechnungen Kronstadt*, op. cit., vol. I, p. 163.

⁴⁷ Arhivele Naționale. Direcția Județeană Brașov (în continuare ANDJ Brașov), Fond *Primăria orașului Brașov*, Colecția *Documente privilegiale*, document nr. 303, publicat în: Gernot Nussbächer, *Contribuții privitoare la mișcările sociale din sud-estul Transilvaniei la începutul secolului al XVI-lea*, în „Studii. Revista de Istorie”, nr. 32, 1979, pp. 1324-1325. În pofida acestei porunci, raportul dintre Brașov și satele domeniului nu au devenit perfecte, pentru că în 1521 voievodul Transilvaniei trebuia să poruncească magistratului orașului, să elibereze niște locuitori din Șapte Sate, captivați de oraș, și să dea înapoi bunurile luate de la câțiva locuitori din satul

la refuzul mai multor locuitori ai domeniului de a-și îndeplini obligațiile lor fiscale, cert este că în iunie 1515 cancelaria regală a pomenit că aceștia nu au vrut să-și plătească impozitele lor datorate magistratului brașovean)⁴⁸.

Din datele referitoare la acei ani, când știm sigur că au fost colectate taxe extraordinare, și se cunoaște valoarea acestora (în 1508 106,16 fl., în 1509 98,68 fl.), se poate calcula că valoarea totală a censului ordinar era de c. 100-115 fl. (114,96 fl., respectiv 103,70 fl.), ceea ce corespunde cu mărimea censului din anii 1504-1506 și 1510 (în 1513 însă au intrat din cens 135 fl.). Dacă scădem aceste sume ale censului ordinar din veniturile totale provenite din „cens”, putem afla valoarea presupuselor taxe extraordinare, care erau c. 100-110 (în 1522 însă c. 80-90 fl.), adică aproape egale cu cea a censului ordinar (probabil din acest motiv a și fost numit de asemenea cens ordinar) – cu alte cuvinte se poate spune deci că censul practic a fost dublat.

În 1514 (an în care se cunoaște numărul familiilor de pe domeniu) o persoană impozabilă a plătit în medie 0,8 fl., ceea ce, pe de o parte, sugerează că datoria de plată a unei sesii întregi era 1 fl. (asemenea situației generale din regat), iar dacă într-adevăr aceasta era situația, se poate deduce că în acest an mai multe familii posedau deja loturi mai mici decât o sesie întreagă; dacă existau numai sesii întregi și jumătăți de sesii, proporția ultimelor era 40%, adică procesul de fărâmițare al sesiilor era deja într-o fază destul de avansată (dar într-o măsură mai mică, decât în regat, unde pe baza conscripțiilor păstrate din perioada 1468 și 1524, proporția sesiilor întregi era doar de 27%, iar cea a jumătăților și pătrimilor de sesii 41, respectiv 28%)⁴⁹.

Între 1504 și 1508 și în 1513 apare separat în socoteli și censul ȝiganilor (nelocalizați), cu sume între 2 și 6 fl. (media pentru 1504-1526 este 1 fl.). Nu știm de ce nu a fost trecut acest impozit în ceilalți ani: poate că a fost plătit voievodului Transilvaniei, care dorea să-l mențină/obțină, ori ȝiganii s-au mutat de pe domeniu, sau obligațiile lor au fost pur și simplu contopite în censul celorlalți bârșeni⁵⁰.

amintit (nu cunoaștem cauza conflictului). ANDJ Brașov, Fond *Primăria orașului Brașov*, Colecția de documente Fronius, vol. I, document nr. 147.

⁴⁸ *Taxam etiam eorum consuetam, juxta continentias aliarum literarum nostrarum ipsis civibus nostris datarum, eisdem civibus administrare nollent. Zur Rechtslage, op. cit., Anexa nr. XI, p. 16.*

⁴⁹ Szabó István, *A magyar mezőgazdaság története a XIV. századtól az 1530-as évekig* (Agrártörténeti tanulmányok 2), Budapest, 1975, p. 41.

⁵⁰ *Rechnungen Kronstadt, op. cit., vol. I, pp. 86, 124, 133, 468, 538, 583* (1504, 1508-1509, 1522-1524); D. Prodan, *op. cit., vol. II, pp. 627-630* (de aici am luat și datele referitoare la numărul capilor de familie din 1514 și 1526). Pentru taxa extraordinară în Transilvania și regat vezi: D. Prodan, *op. cit., vol. I, pp. 231-232*;

Domeniul a mai primit anual 20 de florini din Zărnești și Tohanul Vechi (azi înglobat orașului Zărnești), cu excepția anului 1522, când, din motive necunoscute nouă, nu au fost trecute venituri provenite din aceste două localități. Între 1504 și 1506 și 1538-1547 s-a menționat că plata a fost efectuată „pe motiv de (folosire) a teritoriului”, la care în 1547 a fost adăugată explicația „ca vitele lor să poată să pască acolo liber”⁵¹.

Aceste venituri își au originea în 1395, când regele Sigismund a donat numitele sate (atunci aparținătoare cetății Branului) unor persoane particulare, cu condiția ca acestea să plătească cetății 20 plus 10 florini de aur (în câte două rate egale, la 24 aprilie, respectiv

Szabó István, *op. cit.*, pp. 71-77; Nőgrády Árpád, *A földesúri adó és az adózás elve a késő középkori Magyarországon*, în Kubinyi András *et alii* (coord.), „Gazdaság és gazdálkodás a középkori Magyarországon. Gazdaságtörténet, anyagi kultúra, régészet”, Budapest, Magyarország, Martin Opitz Kiadó, 2008, pp. 365-375; Idem, *Seigneurial Dues and Taxation Principles in Late Medieval Hungary*, în Laszlovszky József *et alii* (eds.), „The Economy of Medieval Hungary”, Leiden, Brill, 2018, pp. 265-278. În 1500 sau anterior voievodul Transilvaniei a încercat să-i despartă de cetate, respectiv de Brașov pe ȝiganii amintiți (*Egiptios [...] ab ipso castro sequestrare*), dar atunci brașovenii au obținut un mandat regal, care a interzis această tentativă. *Zur Rechtslage, op. cit.*, Anexa nr. VII, p. 8, republicat în *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen* (în continuare: *Ub*), vol. VIII, <http://siebenbuergenurkundenbuch.uni-trier.de/>, accesat: 13 ianuarie 2021, nr. 6042; Wladislaus, dei gratia rex Hungarie et Bohemie etc., *fidei nostro spectabili et magnifico Petro comiti de Bozÿn et de Sancto Georgio waÿwodae partium regni nostri Transsilvanarum, salutem et gratiam. Expositum extitit maiestati nostre pro parte et in personis fidelium nostrorum prudentum et circumsectorum iudicis et iuratorum ceterorumque civium civitatis nostrae Brassouiensis, quod licet ipsi quindecim tentoria Egiptiorum seu Cyganorum ad ipsam civitatem nostram ad certa servitia et necessitates illius civitatis ab antiquo pertinentes habuerint, nec in ipsos Cyganos quispiam alter, quam ipsi, aliquam iurisdictionem exercuerit, tamen nunc homines et familiares vestri eosdem Cyganos diversimode impedire cepissent et gravibus peccuniarum solutionibus pactarent ab illaque civitate omnino disiungere et sequestrare attentarent in eorundem civium preiudicium et damnum non mediocre. Unde nos nolentes ipsam civitatem nostram et consequenter cives eosdem iusta iurisdictione destitui, fidelitatem vestram requirimus et hortamur, eidem nichilominus committentes, quatenus praefatis hominibus et familiaribus vestris iniungere et committere velitis et debeatis, ne in preiudicium eorundem civium nostrorum et contra eorum antiquam libertatem ipsos Cyganos eorum quoquomodo impediunt aut aliqua peccuniarum solutione pactent vel in eosdem iurisdictionem suam exerceant, sed eosdem, prout alias semper liberi fuisse dicuntur, ita et nunc omnino liberos relinquere debeant et teneantur. Aliud non faciatis, praesentibus perlectis exhibenti restitutis. Datum Bude feria quinta proxima ante dominicam Invocavit, anno Domini millesimo quingentesimo. În colțul dreapta sus: Commissio propria domini regis. ANDJ Brașov, Fond *Primăria orașului Brașov*, Colecția *Documente privilegiale*, document nr. 266 (rezumatul publicat în *Ub*, vol. VIII, nr. 6044). Este însă posibil, că după câțiva ani voievozii totuși au reușit cumva separarea ȝiganilor de domeniu, și din acest motiv nu apare censul lor în socoteli.*

⁵¹ *ratione/ex parte territorii. Rechnungen Kronstadt, op. cit.*, vol. I, pp. 86, 95, 105; D. Prodan, *op. cit.*, vol. II, p. 645.

la 29 septembrie). Aproape sigur că în 1427 s-a diminuat această sumă de 30 florini la numai 20 fl., când, prin stingerea fără urmași a unui donatar, câte o treime din cele două sate (16 sesii din totalul de 47) i-au revenit regelui, și prin el cetății Branului⁵². În 1453 Ioan de Hunedoara, în numele regelui minor Ladislau al V-lea, repetă donația lui Sigismund în favoarea fraternității *Corpus Christi* atașate bisericii parohiale Sf. Fecioara Maria din Brașov, specificând însă că toate veniturile satelor sunt ale fraternității, interzicând castelanilor să deranjeze aceste sate - poate parohia a cerut această scrisoare de danie chiar împotriva revendicărilor ipotetice ale castelanilor de Bran referitoare la obligațiile de bani⁵³.

O clarificare definitivă a obligațiilor bănești față de Bran se va face la 1462, când parohia brașoveană a afirmat că posedă deja integral ambele sate, după care, pentru susținerea cetății Bran trebuia să plătească anual castelanilor 30 de florini tătărești, dar în

⁵² Gernot Nussbächer, *Date din trecutul localităților Zărnești și Tohan (secolele. XIII-XVI)*, în „Cumidava”, XIII, 1983, pp. 58-60. Ediția documentelor citate: *Ub*, vol. III, nr. 1351, 1358, vol. IV, nr. 2012. Nu credem că diminuarea sumei s-a produs deja în 1409 prin donarea de către rege a câte unei treimi a satelor menționate bisericii parohiale din Brașov (cu obligația de a ține niște mise); nu vedem însă foarte clar în această privință, deoarece textul exact al diplomei de donație nu s-a păstrat, doar relatarea ei într-o scrisoare voievodală, care nu menționează nicio obligație de plată, deci este probabil, că nici regele nu a pomenit acestea, și chiar dacă așa a fost, domnitorul prin omisie practic a anulat datoriile anterioare de plată (ceea-ce ar fi credibil, dat fiind faptul că este o donație pentru Biserică, cu niște obligații de partea acesteia). Nu știm pe ce bază a donat domnitorul părțile de moșii înstrăinate deja chiar de către el unor alte persoane, dacă acestea sau niște urmași (rude) în 1414 încă mai trăiau. Oricum, în 1413 a fost donată fraternității bisericii parohiale din Brașov jumătatea satelor de către unii proprietari. Se pare că biserica doar cândva între 1414 și 1416 a reușit să intre în posesia părților de moșii amintite, deoarece în 1414 toți donatarii au cerut pentru ei înșiși retrocedarea celor două sate ocupate între timp de către comitele secuilor, jumătatea satelor, cândva între 1417 și 1419, fiind reocupată de către unii dintre donatori. În 1427, când s-a făcut o nouă împărțea, acesteia, bisericii parohiale și Branului i-au fost repartizate câte o treime din sate. *Ub*, vol. III, nr. 1632, 1733, 1752, vol. IV, nr. 1797, 1818, 1862, 2012. Alte documente, care se referă la posesia celor două sate: *Ibidem*, nr. 1409-1410, 1425-1426, 1429, 1564-1565, 1689, vol. IV. 1859, 2298, vol. 5, nr. 2908. (Documentele anterioare anului 1437, care se referă la posesia celor două sate sunt prezentate și la D. Prodan, *op. cit.*, vol. II, pp. 674-675.) În 1437, 1449 și mai târziu o persoană și fiul acestuia (Anthonius Sander și Petrus, fiul lui) însă și-au revendicat părțile revenite domeniului Bran și le-au donat altor persoane (prima dispoziție fiind confirmată și de regele Sigismund), care persoane (respectiv unul dintre aceștia) în 1453-1454 au/a și obținut din partea lui Ioan de Hunedoara, a vicevoievodului, respectiv a comitelui secuilor ocrotirea lor/lui în posesia acestor părți împotriva castelanilor de Bran, respectiv împotriva oricui. *Ub*, vol. IV, nr. 2298, vol. V, nr. 2676, 2857, 2875, 2898. Ca situația să fie și mai complicată, în 1447 numitul Petrus a donat posesiunile sale fraternității parohiale amintite, donația fiind întărită de Ioan de Hunedoara. *Ibidem*, nr. 2616, 2620. Despre acest caz mai vezi: *Ibidem*, nr. 2707, 2711-2713, 2804.

⁵³ *Ub*, vol. V, nr. 2866.

timpul lui Ioan de Hunedoara parohia a intrat în conflict cu castelanii, fiindcă aceștia au cerut plata în florini ungurești, care neînțelegere a fost aplanată de Ioan de Hunedoara, fixând cuantumul obligațiilor în 20 de florini ungurești, înțelegerea fiind întărită în 1462 și de Mathia Corvinul⁵⁴. Se poate vedea că cele spuse de parohie nu coincideau în totalitate cu conținutul documentelor prezentate mai sus, care acte nu consemnază faptul că plata se făcea pentru susținerea cetății (care putea să fie totuși un adevăr păstrat în tradiție locală), nu amintesc florini tătărești, precum nici dreptul sau cel puțin posesia asupra totalității celor două sate nu era clară, dacă în 1466 parohia a cumpărat a șasea parte a celor două localități și a simțit nevoia să obțină de la rege o nouă donație referitoare la acele sate, și o poruncă adresată lui Ioan Geréb de Vingard ca acesta să nu deranjeze parohia în posesia celor două localități. Dintr-un document din 1467 reiese că acesta din urmă a mai avut niște procese cu Brașovul legat de cele două sate, dar care se pare că s-au stins în anul amintit, când le-a redat orașului de sub Tâmpa⁵⁵. Credem că atunci s-a limpezit pentru lung timp problema apartenenței acestor două sate: o scrisoare regală din 1496 spune că posesiunile Tohan și Zărnești erau anexate Brașovului încă de Matia Corvinul, în 1500 regele le pomenește ca

⁵⁴ *Ub*, vol. VI, nr. 3303. „Zloții tătărești” erau niște monede de cont, cei numiți „grei”, respectiv „ușori” fiind echivalenți cu 2,5, respectiv 0,25 florini de aur (sau ultimii 12 aspri). Ernest Oberländer-Târnoveanu, *Zlotul „românesc” sau „moldovenesc” - o monedă de calcul de tradiție bizantino-balcanică din Moldova secolelor XV-XVI*, în „Cercetări Numismatice”, nr. 8, 2002, pp. 223-246, 224, 229, 234-236. Cf. O. Огуй, „Золоті татарські, турецькі, язичні; флорини землі нашої”: до проблеми таємничого монетарного терміна XV-XVII ст, în „Історико-географічні дослідження в Україні”, nr. 11, 2009, pp. 186-196 (am folosit rezumatul în lb. engleză postat pe adresa <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/13203>.) Alți istorici consideră că „zloții tătărești” erau ducații de aur venețieni sau imitațiile acestora, bătute probabil de genovezi. Octavian Iliescu, *La monnaie vénitienne dans les Pays roumains de 1202 à 1500*, în „Revue des Etudes Sud-Est Européennes”, XV, 1977, pp. 360-361; Ștefan Andreescu, *Note despre Cetatea Albă*, în „Studii și Materiale de Istorie Medie”, XVIII, 2000, p. 62. Această ipoteză în cazul Transilvaniei ni se pare puțin probabilă: ținând cont că pe teritoriul Transilvaniei contemporane din perioada 1323-1467 s-au găsit doar 1 sau 2 piese de aur emise de Veneția, și niciuna de către Genova (Octavian Iliescu, *op. cit.*, pp. 359-360; Francisc Papp, *Circulație monetară și situație orășenească în Transilvania (1323-1467)*, în „Anuarul Institutului de Istorie «G. Barițiu» din Cluj-Napoca”, No. LII, Supliment, 2013, pp. 286-287), nu prea credem, ca aceste monede să fi ajuns în număr atât de mare în Transilvania, încât cineva să fi gândit ca pentru taxele anuale a două sate se vor putea găsi numai în zona Brașovului 30 de astfel de monede.

⁵⁵ *Ub*, vol. VI, nr. 3448, 3495, 3500, 3535. Despre introducerea în posesie a parohiei vezi: *Ibidem*, nr. 3499, 3511, 3594.

fiind posesiile parohiei, și “tot ca posesiuni ale bisericii parohiale din Brașov par localitățile Zărnești și Tohan în anul 1506”⁵⁶.

Dijmele și ele pot fi considerate niște impozite, însă aceste obligații la origine erau ecleziastice – sub acest titlu Branul avea în medie un venit anual de 45 florini, și anume din cereale 37 florini, iar din miei și albine câte 5-5 florini. Dijmele de cereale (*decime frugum*) erau luate în arendă de către locuitorii satelor (sau în majoritatea covârșitoare a cazurilor), ce se poate deduce din sumele în general rotunde și constante provenite din majoritatea satelor, și dintr-o mențiune explicită, conform căreia în 1508 dijmele mari din Cernat erau vândute preotului paroh de acolo. Nefiind consemnată printre cheltuieli nicio plată pentru arendarea dijmei, domeniul trebuia să fi obținut dijmele pe o altă cale. Probabil castelanii Branului pur și simplu au ocupat aceste dijme, cum reiese din plângerile preoților parohi din sec. XIV și XV, și se pare că sau scrisorile regale, care au ordonat retrocedarea acestor zeciuieli, au rămas fără efect, sau doar părțile episcopale și arhidiaconale au rămas castelanilor⁵⁷.

Banii proveniți din dijma de in a câtorva sate se pare că sunt amestecați cu censurile plătite după pământul din jurul cetății, folosit pentru cultivarea acestei plante (sau poate chiar toate aceste venituri sunt astfel de censuri), deoarece în 1533 și 1535 s-au plătit după un *modius*, respectiv o câblă de in semănată câte 12-12 denari, și nici nu se obișnuia să ia dijmă după in. Sub titlul „veniturile semănăturilor și vânzărilor de in” frecvent sunt trecute și dijmele de in⁵⁸. Nu suntem siguri de ce nu apare în socoteli dijma de vin, dar probabil condițiile climaterice erau nefavorabile pentru cultivarea viței de vie; în caz contrar acest venit poate a rămas în continuare în mâna bisericii.

Dijmele porcilor nu aparțineau zeciuielilor ecleziastice, ci erau de fapt niște taxe plătite pentru folosirea pădurilor, unde animalele se hrăneau cu ghinda stejarilor. În 1526 trebuiau să fie dați 2 denari după fiecare porc, și probabil acesta era tariful și în deceniile anterioare. Această dijmă a fost plătită însă doar în 7 din cei 15 ani,

⁵⁶ Gernot Nussbächer, *Zărnești și Tohan*, op. cit.

⁵⁷ În 1456 regele a poruncit retrocedarea dijmelor din Cernatu, Satulung, Turcheș și Baci pentru parohul de Cernatu. *Ub* vol. V, nr. 3014, 3019. Documentul regal din 1456 este prezentat și de D. Prodan, op. cit., vol. II, pp. 624-625.

⁵⁸ În 1505 în aceeași propoziție erau chiar contabilizate împreună veniturile din dijma inului și „din terenul aceluia”, respectiv „din terenul cetății, unde au semănat inul” (*percepimus de decimis lini et de territorio eiusdem, de decimis et territorio castri ubi semanaverunt linum*), în 1522 se pomenea de intratele „din dijma inului, care este semănat de către rășnoveni în teritoriul cetății Bran”, iar în 1512 s-a notat că 0,56 fl. rezultau din vânzare. *Rechnungen Kronstadt*, op. cit., vol. I, pp. 86, 94, 95, 104, 115, 123, 132-133, 142, 151, 159, 168, 468, 538, 583, 626; D. Prodan, op. cit., vol. I, pp. 632, 633.

când au fost încasate niște sume foarte diferite, care variau între 1 și 90 florini, media pentru 15 ani fiind însă doar 4 florini, dar trebuie luat în considerare că în 1526 câțiva săteni au rămas datori după 531 porci cu 10,62 fl. (din care într-o dată necunoscută au mai fost amortizați 2,12 fl.)⁵⁹.

Veniturile provenite din producția agricolă se datorează și recoltelor bune din zona Branului, amintite de mai multe surse din sec. al XVI-lea. Johannes Honterus probabil în jurul anului 1544 a descris regiunea Brașovului în felul următor: „având peste tot câmpii netede, înconjurat de-a lungul și de-a latul de munți deși, Brașovul produce în abundență mai ales cereale și în și este așazicând magazia de aprovizionare a neamurilor învecinate, fiind despărțit de Țara Românească prin munți foarte înalți”. Giovanandrea Gromo, în opera intitulată *Privire generală asupra țării de sub stăpânirea regelui Ioan al Transilvaniei*, vorbește în termeni asemănători, afirmând că orașul „are un teritoriu întins, neted, mănos în cereale, vin și carne, și mai ales în in și cânepă”⁶⁰.

Din „venituri din vinul, ce se bea de către angajați (*famulos*) în cetate”⁶¹ proveneau niște sume între circa 7 și 27 fl., o dată 56 fl., în medie 20 fl. Din partea locuitorilor Țării Bârsei proveneau cu titlu de gloabe 46 florini. Nu se poate afla, cu exactitate, ce fel de legi sau hotărâri au fost încălcate, știm doar că o parte infimă, 0,7 florini au fost niște penalități plătite după niște tauri și porci rătăciți (sau poate chiar mânați) pe pământurile domeniului, 0,18 fl. după o vită, probabil de asemenea rătăcită, 1 fl. după un popă deținut, 0,64 fl. din gloabele provenite după cereale, 6,04 fl. din grâu și ovăz – probabil iarăși niște gloabe, a căror natură nu o cunoaștem. Restul sumei (45 florini) trebuia să fie astfel obținut din amenzi sau niște gloabe achitate din cauza unor pagube cauzate domeniului sau poate rezultate din procesele dintre supușii domeniului și locuitorii localităților din Țara Bârsei⁶².

⁵⁹ Despre dijma porcilor din Transilvania și regat vezi: D. Prodan, *op. cit.*, vol. I, pp. 67-69, 276-283; Szabó István, *op. cit.*, pp. 50-53.

⁶⁰ Anca Maria Zamfir (coord.), *Brașovul în imagini. Artă și document*, Brașov, [Muzeul de Artă Brașov], 2010, p. 5 (traducere făcută după Ludwig Binder, *Johannes Honterus. Schriften, Briefe, Zeugnisse*, Bukarest, Kriterion Verlag, 1996, pp. 239-243), Maria Holban et alii (ed.), *Călători străini despre Țările Române*, vol. II, București, Editura Științifică, 1970, p. 356. Sebastian Münster, în lucrarea sa amintită mai sus, se pare că a comprimat informațiile primite de la Honterus, cel puțin referitoare la cereale și în, spunând doar că „pe ogoarele sale [ale Brașovului] cresc multe bucate, abundă în vite, se face vin acolo, dar lipsit de dulceață.”, *Călători străini*, *op. cit.*, vol. I, p. 504.

⁶¹ *Rechnungen Kronstadt*, *op. cit.*, vol. I, 84, 112, 537 (1504, 1506, 1523). De cele mai multe ori banii sunt înșiruiți sub titlul „venituri din vinul ce se bea la cetate”. *Ibidem*, 93, 102, 114, 122, 131, 141, 150, 158, 167, 467, 582, 626, 678. În 1524 s-a mai vândut și la Turcheș un butoi de vin pentru 6 fl. *Ibidem*, 583.

⁶² Cf. D. Prodan, *op. cit.*, vol. II, p. 649.

În medie 20 de florini proveneau din șase mori, aceste apartenențe aproape obligatorii a domeniilor fiind indispensabile pentru producerea în cantități mari a făinei, materia primă a pâinii, unul din cele mai importante alimente ale Transilvaniei medievale (și nu numai). Veniturile amintite între 1504 și 1513 variau între c. 15 și 30 fl., în perioada 1522-1526 între 5 și 15 fl., pe lângă care în 1525 au fost consemnați și 62 câble de făină, în 1526 103 câble de făină și 2 câble de malț (poate vândute pt. 76 d.⁶³), a căror valoare era c. 12-21 fl. (1525), respectiv 21-36 fl. (1526)⁶⁴. Ținând cont de valoarea intratelor în natură, veniturile morilor în 1525 se ridică la 19-28 fl., în 1526 la 25-40 fl., adică la cotele din anii 1504-1513. Este posibil că situația era asemănătoare și în 1522 și 1523, și poate în 1524, în sensul că veniturile în natură erau semnificative, numai că - se pare - evidența acestora atunci nu era ținută în socotelile păstrate.

Veniturile din mori erau încasate în general în lunile de toamnă și iarnă, foarte rar primăvara târziu și vara (vezi tabelul nr. 3 și graficile nr. 2-3). Acesta sugerează că sătenii se duceau la moară când, pe de o parte, nu erau constrânși la efectuarea intenselor munci agricole, deci aveau timp liber pentru niște activități, care erau mai puțin determinate de schimbarea anotimpurilor (moriile funcționând aproape tot anul, în afara acelor perioade de iarnă, când apele curgătoare, care alimentau moara, erau înghețate), iar, pe de altă parte, când morăritul era poate și mai avantajos (în general mai ales în lunile de primăvară și toamnă, când teoretic debitul de apă era mai mare, decât în vreme de vară - și poate că primăvara și o parte a proviziilor de făină erau deja pe sfârșite). Este posibil, că de aceea s-a atins maxima în decembrie, deoarece la sfârșitul anului, fiind încheiate socotelile anului în curs, poate atunci au fost aduse veniturile restante ale lunilor anterioare, dacă mai erau niște bani neachitați - pentru că, ținând cont că de multe ori veniturile unor mori erau destul de mici, nu putem fi siguri, că în fiecare lună au fost predați oficialilor de la Bran toate veniturile realizate în luna în cauză (probabil că nu au fost transportate în acele luni fără încasări, după care au fost

⁶³ Nu este foarte clar, ce vrea să însemne „brasium cubulos 2 venditum 38” (*Rechnungen Kronstadt, op. cit.*, vol. I, p. 678). Pornind de la însemnarea din același an „brasium cubulos 3 venditum pro asp. 37” (*Ibidem*, P. 679) credem că nu s-a dorit să fie scrisă „brasium cubulos 2, venditum [cubulos] 38”, cum este interpretat în D. Prodan, *op. cit.*, vol. II, p. 637, ci „brasium cubulos 2 venditum [pro asperis] 38”, adică 2 câble de malț au fost vândute pentru 38 aspri - de altfel numai calculând cu această sumă devine corectă suma finală a veniturilor provenite din mori, notată în socoteala din 1526.

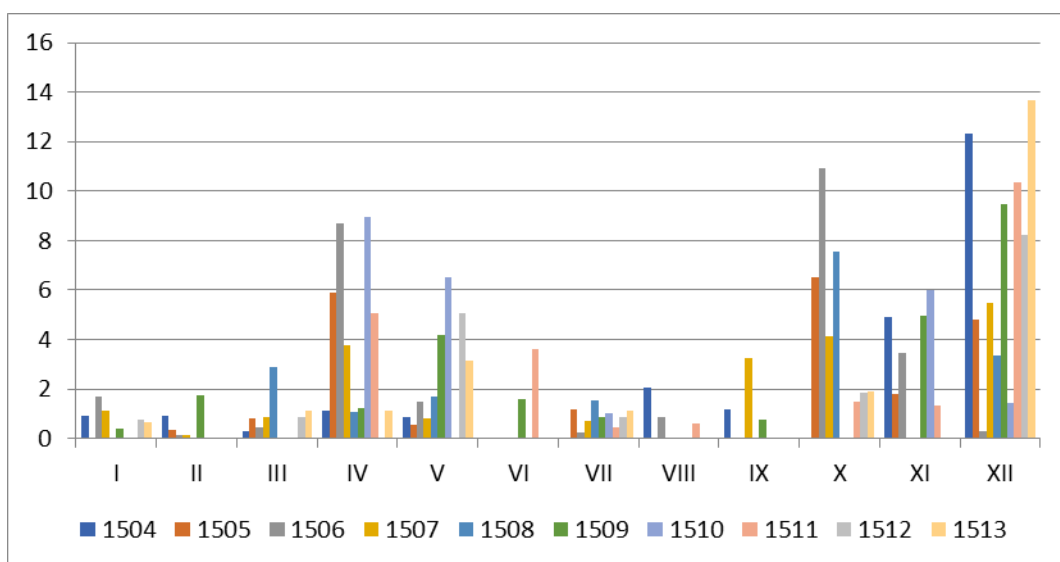
⁶⁴ Nu se poate da o sumă exactă, pentru că prețul cerealelor varia: astfel prețul unei câble de făină în 1522 o dată era 28 d., în 1523 25 d., în 1524 era 20 d., în 1525 34 d., a unei câble de malț în 1524 era 16 d., în 1526 25 d. Q 463, 512, 582, 583, 622, 678.

contabilizate niște sume deosebit de mari [cele mai stridente cazuri de acest gen le-am trecut în tabelul nr. 3 cu numere bold, iar cazurile mai puțin evidente le-am subliniat]).

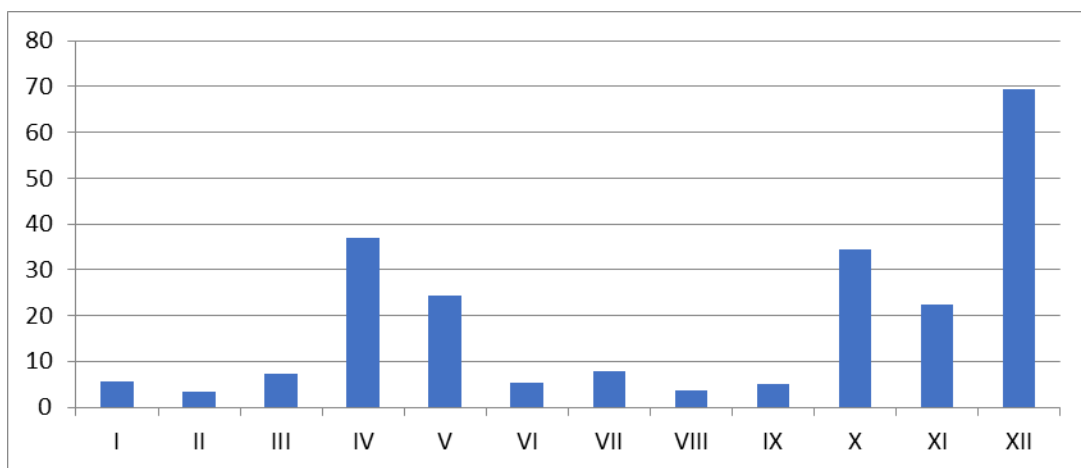
Luna	1504	1505	1506	1507	1508	1509	1510	1511	1512	1513	Total
I	92		170	110		42			78	66	558
II	94	36	12	16		173					331
III	32	80	44	84	290				88	114	732
IV	112	589	872	375	106	125	894	506		112	3691
V	88	56	151	80	169	416	<u>650</u>		<u>508</u>	314	2432
VI			6			161		<u>362</u>			529
VII		116	24	70	152	86	100	46	88	114	796
VIII	204		88					62			354
IX	116			324		74					514
X		650	<u>1090</u>	412	753			150	186	192	3433
XI	492	178	348			498	600	134			2250
XII	1230	481	32	548	336	948	144	1038	<u>824</u>	<u>1366</u>	6947
Total	2460	2186	2837	2019	1806	2523	2388	2298	1772	2278	22567

Tabelul nr. 3. Veniturile bănești provenite din mori ale domeniului Bran (în florini)⁶⁵

⁶⁵ Sursa: *Rechnungen Kronstadt*, vol. I, pp. pp. 82-166, 466-677 (socotelile din 1504-1526).

Graficul nr. 2. Veniturile bănești provenite din mori ale domeniului Bran (în florini)

Graficul nr. 3. Veniturile lunare provenite din mori ale domeniului Bran (în florini)

De activitatea comercială se pot lega trei venituri: cele din vama de sare colectată la Feldioara (în medie 16 fl.), cele „din cutie” (*proventus de ladula castris*, 17 fl.), și „din piper” (*proventus de pipere*, 10 fl.). Ultima expresie trebuie să însemne banii primiți din vânzarea piperului încasat ca vamă, deoarece, pe de o parte, o însemnare pomește de o încasare din piperul vândut, iar altele despre piperul

primit în natură⁶⁶. Pe de altă parte în sec. al XVI-lea în Transilvania, în general, vama după condimente se lua în natură⁶⁷, iar în 1491 castelanii cetății Bran au perceput vamă după piperul adus de negustorii din Țara Românească - deși într-un mod abuziv, cel puțin după plângerea acestora din urmă, iar în anul amintit regele a și interzis vămuirea piperului⁶⁸ (poate acesta a fost și motivul pentru care după 1522 nu a mai fost consemnat în socoteli acest tip de încasări). „Veniturile din cutie” se referă tot la veniturile provenite din vamă⁶⁹, evident la cele care nu erau luate din piper.

Domeniului i-au fost arondate și veniturile vămii de sare din Feldioara care, conform unei cereri a brașovenilor adresată în 1500 regelui, aparțineau cetății „întotdeauna și din timpuri vechi”⁷⁰, voievodul și comitele secuilor, Petru Rozgonyi însă susținea că îi reveneau comitelui secuilor⁷¹. Ținând cont de geografia exploatarea de sare și a drumurilor Transilvaniei medievale, și de o indicație a socotelii din 1527⁷², la Feldioara trebuia să fi introdus în Țara Bârsei sarea tăiată în Secuime, și anume în hotarele satului Ocna de Jos (și Praid), poate și/sau pe lângă Mărtiniș (în regiunea Odorheiului Secuiesc), și poate și în alte locuri⁷³. Prima mențiune a sării aduse

⁶⁶ *Percepimus de pipere [...] vendito flor. 3; percepimus piper pro flor. 1,5; percepimus piper 4 libras, quartalia 3; percepimus piper per flor. 16. Rechnungen Kronstadt, op. cit., vol. I, pp. 102, 113, 131, 141, citate și de D. Prodan, op. cit., vol. II, pp. 641-642.*

⁶⁷ Simon Zsolt, *Az erdélyi huszadvámok igazgatása a késő középkorban*, în „Magyar Gazdaságtörténeti Évkönyv”, nr. [1.], 2016, p. 334. Piperul nu putea să fie primit de castelani „în contul salariilor sau rațiilor cuvenite personalului în virtutea angajamentului în slujbă” (cum este oferită ca o explicație probabilă la D. Prodan, *op. cit.*, vol. II, p. 642), deoarece în acest caz condimentul devenea proprietatea personală a acestora, iar vânzarea acestor bunuri nu avea ce să caute în socotelile cetății.

⁶⁸ ANDJ Brașov, Fond *Primăria orașului Brașov*, Colecția Documente privilegiale, document nr. 244, editat în: *Ub*, vol. VIII, nr. 5152).

⁶⁹ Câteodată sunt menționate și mărfurile și cantitatea acestora, după care s-a luat vama. Prezentarea acestor date: D. Prodan, *op. cit.*, vol. II, pp. 643-644. Despre vama de la Bran vezi: *Ub*, vol. II, nr. 1085, vol. III, nr. 1697, vol. IV, nr. 1864, 1973-1975, 2026, vol. V, nr. 2310, 2530, 2785, 2859, vol. VI, nr. 3564-3565, 3648, vol. VII, 4681 (1377-1486). O scrisoare regală din 1508 amintește că vama era colectată de către castelanii de Bran. *Zur Rechtslage, op. cit.*, Anexa nr. IX, p. 11.

⁷⁰ *Proventus salium, qui scilicet in oppido nostro Feldwar provenire soliti sunt, [...] semper et ab antiquo ad castrum ipsum Therch pertinuisent.* ANDJ Brașov, Fond *Primăria orașului Brașov*, Colecția Documente privilegiale, document nr. 1, publicat în: *Zur Rechtslage, op. cit.*, Anexa nr. VI, p. 7 și *Ub*, vol. VIII, nr. 6041.

⁷¹ *Sales [...] officio nostro comitis Siculorum spectantes.* ANDJ Brașov, Fond *Primăria orașului Brașov*, Colecția de documente Fronius, vol. I, document nr. 84, editat în: Szabó Károly (ed.), *Székely oklevéltár*, vol. III, Kolozsvár, Fejér Vilmos, 1890, pp. 150-151 (cu data de 1501; reeditat în: *Ub*, vol. VIII, nr. 6049*).

⁷² D. Prodan, *op. cit.*, vol. II, p. 641.

⁷³ Draskóczy István, *A magyarországi kőszó bányászata és kereskedelme (1440-1530-as évek)*, (Magyar Történelmi Emlékek – Értekezések), Budapest, MTA

din Secuime la Braşov o avem din 1487, când însă comitele cămării de sare transilvane porunceşte locuitorilor acestui oraş să nu mai folosească sarea secuiască, promiţând în schimb că le va trimite în oraş destulă sare regală. În 1521 deja se interzice vânzarea şi consumul sării secuieşti în afara Secuimii⁷⁴. Sarea vămuită în 1522 la Feldioara demonstrează însă, că aceste interdicţii nu prea erau luate în serios, iar în 1552 sarea secuiască iarăşi se putea introduce liber în Țara Bârsei⁷⁵.

Pe baza acestor informaţii credem că de aici a venit toată sarea ce urma să fie consumată în Țara Bârsei sau majoritatea acesteia, deoarece exploatarea de sare din Secuime se aflau cel mai aproape de Țara Bârsei (este adevărat că minele din Ocna Sibiului erau doar puţin mai departe), şi fiindcă - probabil cel mai important aspect - sarea de acolo cu siguranţă era cea mai ieftină, fiindcă, pe de o parte, probabil aici costurile de producţie erau mai mici, exploatarea fiind la suprafaţă, faţă de exploatarea în adâncime practicate în acea vreme în celelalte locuri⁷⁶. Pe de altă parte, fiindcă ocnele din Ocna Sibiului erau în proprietatea regelui, domnitorul putea şi, ţinând cont de cheltuielile sale mari (legate nu numai de întreţinerea personalului angajat la cămările de sare, ci de toată regalitatea), într-un fel era şi nevoit să pună în vânzare acest minereu la un preţ destul de ridicat; în contrast, deoarece sarea din

Bölcészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Kutatóintézet, 2018, pp. 234-235 consideră, de asemenea, că sarea vămuită aici provenea din Secuime, discutând drumul acesteia, prezentând sumar şi veniturile vămii. Despre exploatarea de sare în Transilvania medievală mai vezi: Iványi Béla, *Két középkori sóbánya-statutum*, în „Századok”, nr. 45, 1911, pp. 10-30, 98-113, 187-195; Alexandru Doboşi, *Exploatarea ocnelor de sare din Transilvania în evul mediu (sec. XIV-XVI.)*, în „Studii şi Cercetări de Istorie Medie”, II, 1951, pp. 125-166; András Kubinyi, *Königliches Salzmonopol und die Städte des Königreichs Ungarn im Mittelalter*, în Wilhelm Rausch (Hrsg.), „Stadt und Salz”, (Beiträge zur Geschichte der Städte Mitteleuropas, 10), Linz, Österreichischer Arbeitskreis für Stadtgeschichtsforschung, 1988, pp. 213-232, 293-294; Sófalvi András, *Sóvidék a középkorban. Fejezetek a székelység középkori történelméből*, (Múzeumi Füzetek, 23), Székelyudvarhely, Haáz Rezső Múzeum, 2005, pp. 170-181 (unde sunt prezentate şi investigate toate documentele editate referitoare direct la sarea din Secuime). În localizarea Mărtinişului am urmat ultima lucrare, care a identificat cu numitul sat „posesiunea Sfântului Martin”, menţionată într-o descriere a Transilvaniei din 1552; însă în *Călători străini*, op. cit., vol. II, p. 36, nota 172, posesiunea amintită este localizată la Gligoreşti, un sat aflat nu departe de Turda. Tot în această descriere se spune că în Transilvania atunci se tăia sare în afara cămărilor regale, a domeniului Gurghiu şi a posesiunii amintite „şi în multe alte locuri”. *Ibidem*, p. 36.

⁷⁴ Szabó Károly (ed.), *Székely oklevéltár*, op. cit., vol. III, p. 112; Iványi Béla, op. cit., p. 191.

⁷⁵ *Călători străini*, op. cit., vol. II, p. 36.

⁷⁶ Despre adâncimea exploatarea vezi: *Călători străini*, op. cit., vol. I, pp. 267-268 (Turda, 1528), vol. II, pp. 18-19, 25, 28, 31, 32, 36 (Turda, Cojocna, Dej, Sic, Ocna Sibiului, Secuime, 1552).

Secuime era în proprietatea secuilor (pe baza privilegiilor lor), exploatarea se făcea de către secui, care neavând poverile financiare amintite mai înainte, puteau să vândă sarea lor mai ieftin decât regele. Este de remarcat, că locuitorii scaunului Sighișoara, deși pe baza privilegiului din 1224, împreună cu celelate scaune aparținând așa-ziselor Șapte Scaune aveau dreptul să „primească liber” anual 24 de zile sare mărunță din ocnele regale, au cerut de la Sigismund de Luxemburg (1387-1437) și au și obținut dreptul să folosească și să comercializeze sare secuiască⁷⁷; le era deci mai avantajos, adică cu siguranță nu era (cu mult?) mai scump să cumpere sarea secuiască, decât să o exploateze singuri și să o transporte acasă din Ocna Sibiului – este adevărat, că localitatea din urmă era cu circa 50 km mai departe decât Ocna de Jos, și că în cele 24 de zile probabil nu se putea tăia toată sarea necesară Celor Șapte Scaune⁷⁸. Despre ieftinitatea sării secuiești cea mai concludentă informație este însă descrierea amintită a Transilvaniei din 1552, care spune că această marfă are „un preț de nimica”⁷⁹.

Ținând cont că în Ungaria medievală vama unei căruțe de sare (care transporta c. 1,5-1,7 tone mineral) varia între 1-2 drobi de sare și 1-8 denari⁸⁰, care în total valorau c. 5-10 denari, la Feldioara se pare că anual au fost vămuite aproximativ 150-300 tone, dacă calculăm cu valorile minime, sau 350-700 tone, dacă calculăm cu cele maxime, deci în medie 250, respectiv 550 tone.

Veniturile anuale din sare variaua între 10 și 20 fl.⁸¹, dar ele oscilau și în cadrul anilor, deși într-o măsură mai mică, decât cele provenite din mori (vezi tabelul nr. 4 și graficele nr. 4-5). O minimă de primăvară și câte o maximă de vară, respectiv iarnă, se poate observa și în acest caz. În aprilie și mai a fost adusă mai puțină sare, probabil din cauza muncilor agricole de primăvară, iar în aprilie credem că și deoarece din cauza ploilor mai dese drumurile erau mai greu practicabile. Începând cu iunie veniturile au început să crească - poate legat și de consumul mai mare de sare datorat animalelor născute primăvara - după care, după luna august, au început să se diminueze lent, iar în decembrie veniturile au atins

⁷⁷ *Ub*, vol. I, nr. 43; Szabó Károly (ed.), *Székely oklevéltár, op. cit.*, vol. III, pp. 63-65.

⁷⁸ Ultimul argument este amintit, precum documentele din 1453 și 1487 sunt prezentate de către Sófalyi András, *op. cit.*, pp. 173-174.

⁷⁹ *Călători străini, op. cit.*, vol. II, p. 36.

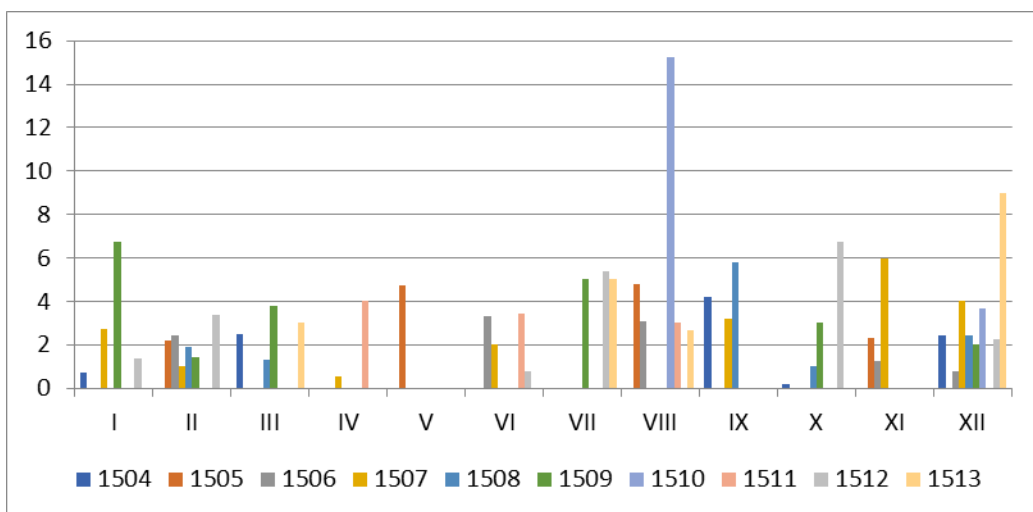
⁸⁰ Calculul efectuat pe baza tarifelor de vamă înșirate la Simon Zsolt, *Verzeichnis der Schuldner der Thorenburger Salzkammer aus den ersten Jahrzehnten des 16. Jahrhunderts*, în „Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde”, nr. 33, 2010, pp. 154-155.

⁸¹ În 1526 nu a fost trecut în socoteli prețul (de circa 1 fl.) a acelor 23 cubi de sare, proveniți din vamă, care nu au fost vânduți, ci au fost duși în cetatea Branului (evident, pentru consumul propriu). Q 678. (În 1526 prețul unui drob de sare, în medie era câteodată de 4.33 denari, altă dată 4,56 denari. *Ibidem*).

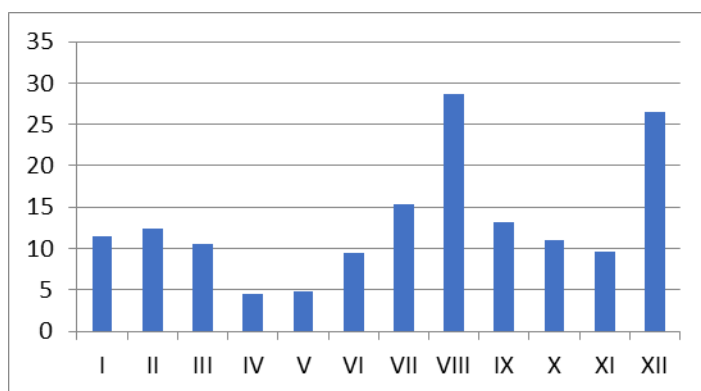
cotele maxime. (Menționăm că valoarea mare din august se datorează venitului extraordinar de mare – de c. 15 florini – din 1510, ce se datorează probabil faptului că poate atunci au fost aduse și veniturile din cele 7 luni anterioare, când nu a fost contabilizat nimic de la Feldioare.) Punctul culminant din iarnă s-ar putea explica – pe lângă încasarea la sfârșit de an a eventualelor restanțe – într-o mai mică măsură și cu sărarea cărnii, ce se făcea în general în această lună.

Luna	1504	1505	1506	1507	1508	1509	1510	1511	1512	1513	Total
I	0.73			2.70		6.76			1.36		11.55
II		2.18	2.41	1.00	1.92	1.42			3.40		12.33
III	2.50				1.30	3.80				3.00	10.60
IV				0.54				4.00			4.54
V		4.74									4.74
VI			3.30	2.00				3.42	0.80		9.52
VII						5.00			5.40	5.00	15.40
VIII		4.80	3.08				15.22	3.00		2.64	28.74
IX	4.20			3.20	5.80						13.20
X	0.20				1.00	3.00			6.74		10.94
XI		2.32	1.28	6.00							9.60
XII	2.41		0.76	4.00	2.46	2.00	3.66		2.24	9.00	26.53
Total	10.04	14.04	10.83	19.44	12.48	21.98	18.88	10.42	19.94	19.64	157.69

Tabelul nr. 4. Veniturile lunare din vama de sare de la Feldioara (în florini)

Graficul nr. 4. Veniturile lunare din vama de sare de la Feldioara (în florini)

Graficul nr. 5. Veniturile lunare din vama de sare de la Feldioara (în florini)

Următorul tip de venit se poate de asemenea pune în legătură cu activitatea comercială, însă este de o altă natură. Este vorba de banii plătiți de către vigesimator după angajatul său trimis în cetate pentru a străjui comerțul cu Țara Românească (în general anual 12 fl., în medie 9 fl.); după niște date din anii 1540-1550, acești bani erau dați pentru întreținerea acestui angajat⁸².

Pe celelalte tipuri de venituri le putem considera ca fiind accidentale, dat fiind faptul că fiecare dintre ele apare doar foarte rar într-o perioadă de circa 15 ani. De altfel, și valoarea lor este insignifiantă, în medie fiind mai mică de un florin. Concret, este vorba de niște vânzări modeste (în 1505 s-au vândut pești pentru 2,09 fl. și fân pentru 0,48 fl., în 1511 fân pentru 0,82 fl., în 1524 mâncare (neprecizată: *victualia*) pt. 4 fl., în 1525 doi cai râioși pentru 4.24 fl.), și de sumele de 0,86 fl., respectiv 1 fl. încasate de la niște săpători de aur pentru folosirea unui pământ, respectiv de la un jude neidentificat și de la un anume Johannes Tox pentru căutarea aurului⁸³ - ultima sumă pare să fi fost un fel de taxă plătită pentru îngăduirea efectuării unor prospecțiuni.

Înșiruirea veniturilor arată că cea mai mare parte a lor provenea indirect din producția agricolă a domeniului (sau cel puțin se poate lega de acesta – aici ne gândim la faptul că dijele încasate, grâul măcinat în mori și vinul proveneau din acest tip de producție).

⁸² D. Prodan, *op. cit.*, vol. II, pp. 644-645. Omul vigesimatorului apare în cetate deja în 1503. Simon Zsolt, *A huszadvámok*, *op. cit.*, p. 334.

⁸³ *De aurifossoribus ex parte territorii* (1505); *de auriquestura domini iudicis et Johannis Tox* (1526). *Rechnungen Kronstadt*, *op. cit.*, vol. I, pp. 93, 627.

Doar o mică parte a banilor încasați își avea originea în activitatea comercială, respectiv în industria extractivă (și anume încasările din piper și renta plătită de către vameși, respectiv vama sării, deși înainte de a fi comercializată, piperul era de asemenea un produs agricol).

Deci în cea mai mare parte veniturile domeniului Bran depindeau de numărul populației și de cantitatea (dar și soiul) plantelor cultivate și a animalelor crescute, adică practic de condițiile demografice și naturale ale domeniului, iar comerțul, meșteșugăritul și veniturile de natură judiciară (și anume gloabele) aveau un rol foarte mic în bugetul acestei unități teritorial-administrative. Comparația cu economia domeniului mult mai mare al Hunedoarei – unde din taxe și impozite proveneau 60% din venituri, din porci și albine câte 1-2%, din mori și din gloabe câte 1% - sugerează că această structură a bugetului era destul de generală în cazul domeniilor transilvane medievale. Aceasta se poate afirma chiar și dacă 37% din veniturile domeniului Hunedoarei se datorau extracției de aur și fier, deoarece aceste metale puteau fi extrase de pe extrem de puține domenii⁸⁴.

Confruntând veniturile și cheltuielile în bani, se poate observa că profitul domeniului oscila în general între 20 și 120 fl. (o dată atingând chiar 220 fl., dar într-un alt an producea o pierdere de 6 fl.), media anuală fiind de aproape 70 fl. (vezi tabelul nr. 1). Această sumă a fost mai mică decât dobânda anuală a celor 6300 de florini plătiți ca zălog, deci dintr-o perspectivă financiară, la prima vedere, gajul a provocat numai pierderi (relative). Pe alte planuri însă a adus niște beneficii: a eliminat oprimările, pagubele, „incredibilele pierderi”, cauzate anterior de castelanii Branului, dintre care ca suferințe în 1500 au fost nominalizate, în scrisorile regale, prizonieratele și eliberările contra cost, jafurile și omuciderile efectuate în dauna negustorilor angrenați în comerțul transilvano-muntean, folosirea sașilor la diverse transporturi, ale căror costuri anuale erau estimate la 600 fl⁸⁵. Foloasele au fost culese deci, pe de o parte, într-un mod relativ și indirect, anume prin eliminarea pierderilor anterioare și prin asigurarea securității drumului comercial, care ambele desigur au trebuit să mărească atât câștigurile acelor brașoveni, care profitau, direct sau indirect, de pe urma comerțului care trecea în zona Branului, cât și veniturile vigesimei arendate frecvent Brașovului. Pe de altă parte, excluderea jurisdicției castelanilor de pe teritoriile vecine și preluarea acesteia

⁸⁴ Iosif Pataki, *Domeniul Hunedoara la începutul secolului al XVI-lea. Studiu și documente*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1973, pp. LXXII-C.

⁸⁵ *Zur Rechtslage*, op. cit., Anexele nr. III-IV, IX, pp. 3-5, 10-11 (citate și de D. Prodan, op. cit., vol. II, pp. p. 621-623).

de către oraș a însemnat un transfer de putere în favoarea Brașovului, deci introducerea avantajelor de natură juridică, administrativă și politică (și se poate cataloga ca o manifestare extraurbană a mișcării comunale desfășurate în orașele medievale, termen prin care se înțelege procesul obținerii controlului de către orașeni în problemele care s-au ivit în orașe⁸⁶). Toate acestea arată că în politica economică a Brașovului din evul mediu târziu considerentele economice au fost uneori împletite cu cele juridice, administrative, de securitate, de putere, adică, în cele din urmă, cu cele politice.

⁸⁶ Eberhard Isenmann, *Die Deutsche Stadt im Spätmittelalter. Stadtgestalt, Recht, Stadtrecht, Kirche, Gesellschaft, Wirtschaft*, Stuttgart, Ulmer, 1988, pp. 181-183, 213. Pentru orașele medievale din Transilvania, a se vedea: Simon Zsolt, *Financing Culture in the Middle Ages: the Transylvanian Saxon Towns' Municipalities*, în „Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane „Gheorghe Șincai”, Târgu-Mureș, nr. 14, 2011, pp. 261-269; Idem, *The Late Medieval Churchwarden's Accounts of Sibiu / Hermannstadt (1505–1511)*, în „Anuarul Institutului de Istorie „G. Barițiu” – Series Historica”, nr. 54, 2015, Supliment [2, 2015]; Susana Andea – Adinel Ciprian Dincă (eds.), *Literacy Experiences concerning Medieval and Early Modern Transylvania*, p. 77.

REPERE ISTORICE DESPRE BURSA DE MĂRFURI DIN ORAȘUL GALAȚI

Marcel Capris*

DOI: 10.2478/amsh-2020-0010

Abstract

Historical References on The Commodity Exchange of Galați

This paper represents a retrospective inquiry into Galati shipping, into the Commodity Exchange and into Galati commerce in general, starting in the 1850s until the beginning of the 20th century.

Keywords: *Stock exchange; transportation; Galați; the Danube; free port.*

Semnarea Tratatului de Pace de la Adrianopol (2/14 septembrie 1829), coroborat cu creșterea intereselor economice în regiunea Dunării, vor determina schimbări esențiale în ceea ce privește regimul de navigație și de libertate a comerțului. Dezvoltarea porturilor și a infrastructurii acestora a sporit traficul de mărfuri în Principatele Române, înlesnind relații tot mai dinamice, nu numai cu partenerii tradiționali, dar mai ales cu statele din Occident. Această creștere continuă a traficului de mărfuri, pe lângă faptul că a dus la înființarea unor instituții, precum Bursa de mărfuri, Tribunalul de Comerț, instituirea carantinelor, instalarea

* Ph.D. Candidate, George Emil Palade University of Medicine, Pharmacy, Sciences and Technology of Târgu Mureș, Romania

consulatelor etc., a înlesnit renașterea și urbanizarea orașelor riverane Dunării, printre care și Galațiul - cel mai însemnat port la Dunărea Maritimă.

După intrarea în vigoare a regimului de Porto-Franco, la data de 1 iunie 1837, se înregistrează o explozie demografică și o dinamică economică fără precedent. Dacă la 1835 numărul vaselor care intrau în port nu trecea de 300, după 12 ani, în 1847, numărul acestora ajungea la 1.065. În anul 1855, în Portul Galațiului intrau 1.557 de vase, cu mărfuri în cantitate de 258.943 tone, valorând 20.077.407 de franci, iar populația orașului ajungea la 60.000 de locuitori¹.

Conform catagrafiei din 12 iunie 1832, orașul număra 8.047 de locuitori permanenți la care se adăugau 1.200 de locuitori „nestatorniciți”, ceea ce însemna un total de 9.247 locuitori².

La Congresul de Pace de la Paris din anul 1856, Marile Puteri decideau înființarea Comisiei Europene a Dunării, cu rolul de a asigura libera circulație pe Dunărea Maritimă, având o serie de drepturi și competențe, precum și atribuția realizării lucrărilor de îmbunătățire și întreținere a navigației pe fluviu, de la Brăila până la Marea Neagră. Pentru a exemplifica dinamica mișcării comerciale din Portul Galați, mărturie sunt cifrele din anul 1873, dată la care exportul era în valoare de 100.000.000 de lei noi, a importului de 50.000.000 de lei, bastimentele care au intrat în port fiind în număr de 5.518³.

Simțind nevoile pieței și fermentul economic în devenire, **Giovanni Inglezi** solicita atribuirea unui teren, cu titlul gratuit, pentru construirea unei „case de banc”, pe propria cheltuială.

Prin Hrisovul voievodului Mihail Sturdza din 8 iunie 1846, sub nr. 63, i-a „hărăzit” căminarului Ion Inglezi un loc pe malul Dunării, de 12 stânjeni la față, iar lungul pînă în rîu, cu condiția și însărcinarea de a înființa pe el, pe a sa cheltuială, „o bină de piatră care să slujească de *casă de bani* la portul Galațiului unde să se adune neguțătorii de toate clasele pentru tratația poliților ce sunt de mare trebuință și folos comercianților”.

Prin adresa nr. 2772 din anul 1856, martie 27, Giovanni Inglezi se adresa Primăriei orașului Galați, cu solicitarea de a construi deasupra încăperilor sale de pe malul Dunării.⁴ Fiindcă acest lucru i-a fost refuzat, Inglezi s-a adresat instanțelor

¹ Moise N. Pacu, *Cartea Județului Covurlui. Note geografice, istorice și în deosebi statistice*, București, Stabilimentul grafic I. C. Socecu, 1891, p. 220.

² Paul Păltănea, *Istoria orașului Galați de la origini până la 1918*, vol. I, ed. II, Galați, Editura Partener, 2008, p. 340.

³ Moise N. Pacu, *op. cit.*, p.221.

⁴ Arhivele Naționale ale României, Direcția Județeană Galați, *Fond Primăria orașului Galați*, dosar 1853-1906, f. 3 (în continuare A.N.G., *fond PoG*).

judecătorești. Prin decizia nr.4419 a Tribunalului districtual, din același an, Inglezi obține dreptul de a construi⁵. În demersurile sale, Giovanni Inglezi a fost susținut și de domnitorul Grigorie Ghica, prin hrisovul cu nr. 6142 din 4 septembrie 1850, care îl reconfirma pe cel din anul 1846, precum și de Consulatul Britanic, care intenționa a se instala în casele domnului Inglezi, supus al acestui consulat⁶.

Prin Actul de vânzare nr. 2530 din 22 august 1858, Giovanni Inglezi vinde către **Antonio Inglezi**, fratele său, care locuia la Constantinopol, locul cu magazie numită „bursă”, împreună cu celelalte imobile identificate la numerele 56, 58, și 62.⁷ În toată această perioadă, deși încă nu exista o legislație care să reglementeze bursele, aceasta a funcționat la numărul 60, tolerată, pentru a acoperi nevoile comercianților. După zece ani, în 1868, Bursa, împreună cu celelalte imobile (Fig. 1), au fost cumpărate de către negustorul grec **Ghiorghe Saraianis**⁸.

Fig. 1 – Casele G. Inglezi (prim plan)+ Delvechio (plan secund),
Colecția Iulian Panait.

Asupra naționalității supusului britanic Giovanni Inglezi și a fratelui său Antonio, părerile sunt împărțite. Constantin Sion, în *Arhondologia Moldovei*, menționează ca ar fi „grec de la Corfu, rădăcat la boierie de Domnul Mihai vodă pentru că au dat bani”⁹.

Raluca Tomi, într-un articol dedicat italienilor din Galați și Ismail, susține că era italian, dar supus britanic, amintit încă din 1835, ca o persoană cu diverse activități. În 1850 avea titlul de

⁵ *Ibidem*, f. 26.

⁶ *Ibidem*, f. 39.

⁷ *Ibidem*, f. f. 39, 122.

⁸ *Ibidem*, f. 100.

⁹ Constantin Sion, *Arhondologia Moldovei, Amintiri și note contimporane*, Iași, Tipografia Buciumul Român, 1892, p. 103.

boierie - căminar, și pe lângă activitățile comerciale era implicat în angajarea și instruirea oamenilor pentru șantierul naval din localitate¹⁰.

O altă sursă, cea mai credibilă, este a lui G. Bezviconi, care spune că familia Inglezi se trage din baronetul Guillaume de Browne din Anglia, care s-a stabilit la 1842, la Veneția, dând naștere neamului baronilor de Browne-Inglezi. Ulterior s-au mutat la Argostoli, pe insula Kefalonia, care era colonie Venețiană¹¹.

În limbajul ethosului local, când se vorbește despre Bursa de mărfuri din Galați, întâlnim denumiri ca: „bursă veche”, „bursă nouă”, „bursă mare” sau „bursă mică”. Pentru a clarifica acest aspect, ne vom întoarce la anul Unirii, 1859. În lumina documentelor de arhivă, dar și din alte surse, în Galați era o „Borsă” în „magazinul” lui Delvechio, unde se țineau și ședințele „Comisiei de înfrumusețare a orașului”¹².

Referindu-se la stabilimentul lui **Francesco Delvechio**, călătorul german Wilhelm Hamm, la trecerea sa prin Galați, în 1859, spunea că aici poți să citești „Wiener Zeitung”, că bursa funcționează într-o clădire frumoasă, lângă clădirea pompierilor¹³.

În același an 1859, Delvechio se adresa Comisiei de înfrumusețare, cu rugămintea ca de la 1 decembrie să fie înlocuit din „comitetul” de fixare a prețului cerealelor¹⁴.

Pe lângă exportul de cereale (impresario), importă cantități însemnate de ceramică¹⁵.

Tot în acel an, se adresa autorităților otomane, cerând aprobare pentru montarea unei instalații de extragere și prelucrare a granitului din apropierea localității Măcin¹⁶.

Începând cu luna august 1865, Francesco Delvechio figurează ca membru al Lojii „Discipolii lui Pitagora” din Galați. Împreună cu această comunitate, formată din personalități marcante ale vremii, s-a implicat în multiple acțiuni cu caracter filantropic, ajutând

¹⁰ Raluca Tomi, *Imigrația italiană în spațiul românesc: italienii din Galați și Ismail (1834-1876)*, în „Revista Istorică”, 2008, nr. 3-4, p. 218; *Documente referitoare la istoria românilor*, vol. XVII, *Corespondență diplomatică și rapoarte consulare franceze (1825-1846)*, editate de E. Hurmuzachi, București, 1913, p. 255.

¹¹ George Bezviconi, *Profiluri de ieri și de azi*, București, Editura Librăriei Universitare I. Cărbuș, 1943, p. 136.

¹² A.N.G., *Fond PoG*, dosar nr. 1/1859, f. 13. *Ibidem*, dos.24/1853, f. 80.; P. Păltănea, *Istoria orașului Galați...*, vol. II, ed. II, p. 41.

¹³ Nicolae Iorga, *Istoria românilor prin călători străini*, vol. IV, București, 1929, p. 59; Constantin Bușe, *Comerțul exterior prin portul Galați sub regim de port-franc (1837-1883)*, București, Editura Academiei RSR, 1976, p. 84.

¹⁴ A.N.G., *Fond PoG*, dosar nr.18/1859, f. 27.

¹⁵ *Ibidem*, f. 102.

¹⁶ *Ibidem*, f. 126.

populația pauperă¹⁷. La moartea sa, survenită în anul 1867, stabilimentul Delvechio, numit „bursă”, din strada Portului, a fost cumpărat de către marele comerciant de cereale, **Vincenzo Fanciotti** (Fig.2), cu prețul de 17.000 ducați aur.¹⁸

Fig. 2 - Vincenzo Fanciotti.

Succesul lui Vincenzo Fanciotti se datora fratelui său, Giovanni, cel care s-a ocupat de parcursul și devenirea sa. Conform informațiilor unui raport consular din luna februarie 1842, adresat Ministerului de Externe de la Torino, „Fanciotti Giovanni, în etate de 30 de ani, căsătorit cu Fanciotti Maria, 21 ani, aveau deschisă de curând o casă de comerț în Galați - Fanciotti Lamberti & C¹⁹. Cinci ani mai târziu, în 1847, datorită unor dificultăți ale pieței, avea să dea faliment²⁰. În anul 1851, firma apare sub numele Vincenzo Fanciotti & Co, asociat fiind G. Peretti²¹. Până la moartea lui Giovanni, în anul 1867, care era director general al noii firme, aceasta desfășurase activități comerciale soldate cu un câștig net de 16.000 napoleoni aur²².

¹⁷ Adrian Pohrib, *Loja masonică „Discipolii lui Pitagora” din Galați (1865-1935). Scurt istoric și documente*, în „DANUBIUS XXXI”, Galați, Editura Muzeului de Istorie Galați, 2013, pp. 95-97.

¹⁸ *Le memorie di Vincenzo Fanciotti, promulgate da Giuseppe G. Verona e Federico Player; comentate da Ipolito Sembiati*, Galatz, Tipografia I. G. Nebuneli, 1886, p. 9.

¹⁹ Dimitrie Bodin, *Documente privitoare la legăturile economice dintre Principatele Române și Regatul Sardiniei*, 1941, București, p. 36.

²⁰ *Ibidem*, p. 199.

²¹ Idem, *Politica economică a Regatului Sardiniei în Marea Neagră și pe Dunăre în legătură cu Principatele Române*, București, 1940, p. 19.

²² *Le memorie di Vincenzo Fanciotti, op. cit.*, p. 11.

De departe, Vincenzo Fanciotti, originar din Novi Ligure - Regatul Sardiniei, a fost unul dintre cei mai dinamici comercianți, un mare filantrop, magnat imobiliar, mereu în slujba celor nevoiași, iubit și stimat de întreaga comunitate. Printre operele de beneficiență, omagiind memoria prietenului său, avea să doneze un teren, apoi și sumele necesare pentru a se construi Școala Cuza Vodă²³. Încă din timpul vieții o piață din centrul orașului îi purta numele. Pentru o lungă perioadă de timp în casele sale din strada Domnească a funcționat „Intim Club” - un local al elitelor în care, pe lângă socializare, se colectau importante sume destinate operelor de beneficiență (Fig. 3).

Fig. 3 – Casa Fanciotti –Verona (Intim Club),Colecția Iulian Panait.

În cei 19 ani trecuți, de la cumpărarea Bursei și până la sfârșitul vieții, aceasta i-a adus, împreună cu spațiile închiriate, un câștig net de 40.000 de napoleoni aur²⁴. Ultimii ani de viață i-au fost marcați de o boală incurabilă, tratată de mai multe ori la Viena. La 8 martie 1886, în vârstă de 66 de ani, Vincenzo Fanciotti avea să se sinucidă cu un glonț de revolver²⁵.

²³ „Poșta”, nr.137, 1 ianuarie 1881, p. 3.

²⁴ *Le memorie de Vincenzo Fanciotti*, p. 14.

²⁵ Arhiva Parohiei Romano-Catolică Galați, *reg. Liber mortuorum* (1880-1892), p. 45.

În urma împărțirii averii între cele două fiice, Giulietta și Carolina, Bursa i-a revenit armatorului italian **Giuseppe G. Verona** - soțul Giuliettei.

La origine venețieni, primul Verona este menționat încă din anul 1478, fiind guvernator de Kefalonia (Fig. 4). După cucerirea insulei de către otomani în 1479, Veronezii s-au stabilit în Golful Kataro din Muntenegru, azi orașul Kotor. De-a lungul îndelungatei istorii aceștia au fost navigatori, mari comercianți, pictori renumiți, oameni politici. Odată cu instaurarea dictaturii, unii au cunoscut și temnițele comuniste din România²⁶.

Fig. 4 - Arborele genealogic al familiei Verona, sursa: Muzeul Arthur Verona (<http://museoarthurverona.ro/>).

Atât Giuseppe, cât și **Georges G Verona-fiul**, care a preluat afacerile și patrimoniul familiei, au fost două somități în materie de comerț. Ca proprietari de vapoare, aveau să transporte mari cantități

²⁶ Povești cu blazon - Tudor Verona, <https://www.povesticublazon.ro/category/povești-cu-blazon/>, (accesat 14.01.2021).

de „piatră de lavă” și borduri de granit, din Italia, necesare la pavăluirea străzilor²⁷. Pentru a asigura o calitate mai bună a cerealelor exportate, dar și un preț pe măsura calității, familia Verona - tată și fiu, au investit într-o „curățătorie de cereale”, localizată în apropierea portului²⁸.

În 29 sept 1912, la doi ani de la dispariția soției, Giuseppe G. Verona trecea la cele veșnice, iar Georges se mută la București, în B-dul Lascăr Catargiu nr. 56²⁹. Atât clădirea bursei cât și alte imobile aparținând familiei, din zona portului, au fost demolate în perioada 1915-1940, odată cu noua sistematizare a zonei³⁰. După instaurarea regimului comunist în România, toate proprietățile familiei Verona, inclusiv cele din București, au fost naționalizate.

După cum am văzut, clădirile în care s-au desfășurat activități specifice bursei au fost două. Prima, cea a lui Francesco Delvechio, cumpărată de Vincenzo Fanciotti, apoi moștenită de Verona și cealaltă, construită de Giovanni Inglezi, ajunsă în cele din urmă, la 1868, în posesia comerciantului Ghiorghe Saraianis, contra sumei de 16.000 de galbeni.

În anul 1869, întrebând de către Camera de Comerț din Galați dacă are cunoștință despre obligativitatea funcționării bursei la etaj, Saraianis a spus că nu, dar că se va conforma³¹. Amintim că terenul a fost atribuit cu titlu gratuit, dar cu condiția de a se construi un „local de bursă”, unde să funcționeze și Camera de Comerț. Întrucât bursa funcționa doar într-un spațiu de la parter, impropriu, Camera de Comerț, prin reprezentanții săi, la 13 ani de la atribuirea terenului, încerca să-și întindă în drepturi, chiar dacă terenul aparținea domeniului public.

Pentru a evita ulterioare încurcături, la distanță de șapte ani de la data cumpărării, decide să vândă toate imobilele cumpărate de la Antonio Inglezi.

La 20 octombrie 1875, Ghiorghe Saraianis dă la schimb „locul cu magazinele” și „Bursa de Galați”, edificate pe strada Portului la numerele 56, 58, 60 și 62, contra moșiei Gârbești - județul Vaslui, contelui **Joachino Rasponi** (Fig.5), domiciliat la Ravena, în via Cavour nr. 36³².

²⁷ A.N.G., *Fond PoG*, dosar nr. 109/1900, ff. 16-70.

²⁸ A.N.G., *Fond PoG*, dosar nr. 326/1911, f. 8.

²⁹ „Monitorul Oficial al României”, nr. 144, 1 oct. 1921.

³⁰ *Construcția Palatului Bursei și al Camerei de Comerț și Industrie Galați, Devizul estimativ*, Galați, Tipografia „Buciumul Român” Spiridon Ghiorghe, 1914, pp. 4-6.

³¹ A.N.G., *Fond PoG*, dosar nr. 153-156, f.f. 100, 107+v.

³² *Ibidem*, f. 123.; „M.O. al României”, nr. 177, 10 nov.1901.

Fig.5 – Joachino Rasponi, sursa:
http://www.ghika.net/Index_2014/fi02/fi02_400.htm.

Casa Rasponi este una dintre cele mai vechi din Regiunea Emilia-Romagna. După unele surse s-ar trage din Saxonia, din suita lui Carol cel Mare, iar din altele coboară din Henri Raspon, ales, în 1245, împărat al Germaniei și rege al romanilor. O dată sigură a arborelui genealogic începe cu un Raspone, în 1050. De-a lungul timpului, aceștia au luptat pentru posesia puterii la Ravena, renunțând la sabie pentru a ocupa cele mai înalte demnități publice sau ecleziastice. Dintre alianțele princiare ale acestei familii amintim pe cea a tatălui lui Joachim Rasponi, căsătorit cu nepoata lui Napoleon Bonaparte, Luisa, fiica Carolinei Bonaparte și a lui Joachim Murat - rege al Regatului celor Două Sicilii (1808-1815)³³.

Contele Joacchino Rasponi (1829-1877), căsătorit cu prințesa Constanța Ghica, fiica spătarului Costache Ghica și a Mariei Văcărescu, locuiau la Ravena, în Palatul Rasponi-Murat.

Fiind implicat în politica unionistă a fost ales deputat al Regatului Sardiniei și ulterior al Regatului Italiei, în șase legislaturi³⁴. Ca om de stat a fost prefect al orașului Ravena între anii 1863-1865 și în 1873, când a fost numit prefect de Palermo. A activat și în cadrul masoneriei, ca membru al Lojii „Grande Oriente d'Italia”, iar din 1872 devine Maestru venerabil al Lojii „Dante

³³ A. Gagniere, *Les confessions d'une abbesse du XVIe siècle* [F. Rasponi] d'après un manuscrit de la bibliothèque de Ravenne, Paris, Paul Offendorff, éditeur, 1888, pp. 1-3.

³⁴ Camera dei Deputati, *Portale storico*, <http://storia.camera.it/deputato/giovacchino-rasponi-18290/organismi#nav> (accesat 14.01.2021); *Lettere de Luigi Carlo Farini, con una introduzione di Adolfo Borgognoni*, Ravena, Tipografia Calderini, 1878, pp. 129-130; „*Le Constitutionnel*”, *journal politique, littéraire, universel*, 47 année, nr. 200, samedi 19 juillet 1862.

Alighieri” din Ravena³⁵. A trăit doar 48 de ani, iar din căsătoria cu Constanța Ghica au rezultat cinci copii. Cu toții sunt înmormântați în cavoul familiei de la Mezzano.

În legătură cu imobilele din Galați, printre care și localul bursei, acestea au făcut obiectul unui proces în justiție, încheiat în 1904, când, prin decizia nr. 434 a Tribunalului Covurlui, secția a II-a, s-a dat dreptate urmașilor contelui Rasponi, iar Primăria și Camera de Comerț au fost condamnate la plata cheltuielilor de judecată³⁶. A fost un proces lung, care a durat 13 ani, intentat de Camera de Comerț și Primăria orașului Galați, pentru revendicarea localului Bursa-veche „I. Inglezi” stăpânit de contesa Rasponi și fiii acesteia.

Șase ani mai târziu, în 1910, pentru a face loc viitorului Palat al Navigației, toate imobilele aparținând familiei Rasponi au fost demolate, iar în 1915 începea construcția unui nou sediu al Bursei și al Camerei de Comerț și Industrie³⁷.

Aspecte privind funcționarea Bursei de Mărfuri din Galați

„Încă de la începutul anului 1858, la Galați se tipăreau liste cu cursul obligațiilor statului la Viena, cu cursul polițelor la Viena și la bursa din port. În lista bursei gălățene se treceau cursul cambiilor în bani, cursul monezilor (la cursul bursei și nu al pieței) și prețul produselor. Era vorba de o cu totul altă bursă decât cea a lui Inglezi, de una în adevăratul înțeles al cuvântului”³⁸. Având în vedere că spațiul oferit de Inglezi era destul de modest, nu putea fi vorba de altă „clădire mare și frumoasă”, din apropierea pompierilor, decât cea a lui Delvechio, menționată și în *Memoriile lui Vincenzo Fanciotti*.

Este greu de crezut că Galațiul, cel mai mare port-franc de la Dunăre, cu un volum de comerț precum am arătat anterior, nu a avut activitate specifică de bursă. Ea este menționată începând de la jumătatea secolului XIX, dar putem deduce că a existat și înainte de 1858. Fiindcă prima lege care să reglementeze bursa a apărut de abia la 1881, inițiativa unor mari comercianți, dinamici și pricepuți, a rezolvat această indispensabilă activitate specifică comerțului.

Prin Legea asupra burselor, mijlocitorilor de schimb și mijlocitorilor de mărfuri, din 4 iulie 1881, se urmărea înlesnirea tranzacțiilor de tot felul, între comercianți, căpitani de corăbii,

³⁵ Giuseppe Leti, *Il Supremo Consiglio dei 33: per L'Italia e sue colonie (Sui margini tra passato e l'avenire)*, Brooklyn, N.Y., A.D.P. & CO. Publishers, p. 10; Vittorio Gnocchini, *L'Italia dei Liberi Muratori*, Roma, 2005, pp. 321-322.

³⁶ A.N.G., fond PoG, dosar 1850-1906, f.152; „Adeverul politic”, an XVII, nr. 5332, 8 iunie 1904.

³⁷ Construcția Palatului Bursei și al Camerei de Comerț și Industrie Galați, *ibidem*.

³⁸ Constantin Bușe, *op. cit.*, p. 84.

mijlocitorii de schimb și mijlocitorii de mărfuri și de produse. Bursa era administrată de un comitet al său, format din: un sindic al mijlocitorilor de schimb, un delegat al Camerei de Comerț, un membru numit de către Ministerul de Comerț, un membru numit de Banca Națională - sucursala locală, un membru ales de patentarii de clasa 1-a și a 2-a a județelor. Aceștia erau aleși pe o perioadă de 2 ani și puteau fi realeși. În sala principală era afișată în permanență lista obligațiunilor, acțiunilor și a efectelor care se puteau negocia la bursă, precum și lista cursurilor din ziua precedentă din toată țara și din principalele cercuri comerciale din străinătate.

Bursele funcționau sub oblăduirea Camerelor de Comerț și Industrie și își comunicau între ele prin telegraf, cursurile, atât pentru efecte cât și pentru mărfuri³⁹.

Potrivit statisticilor, în perioada 1883-1887 inclusiv, prin Bursa de la Galați s-au negociat mărfuri în valoare de 61.881.931,36 lei, repartizați pe următoarele produse: grâu - 9.477.536,050 lei; porumb - 29.070.048,05 lei; secară - 15.878.035,13 lei; orz - 8.600.193,37 lei; ovăz - 525.074,94 lei; rapiță - 92.393,83 lei; mei - 17.548,30 lei; fasole - 208.082,49 lei; sămânță de cânepă - 11.419,49 lei⁴⁰.

Potrivit datelor statistice, din punct de vedere cantitativ, cerealele au reprezentat principala marfă care se derula prin Bursa de la Galați, la Brăila fiind aceeași situație.

La aceste sume se adaugă 25% operații făcute în afara bursei, rezultând un total de 80 milioane lei, aproape 16 milioane de lei pe an, din care taxa de ½%, conform Legii din 18 nov. 1863, articol unic, puteau fi folosiți pentru îmbunătățirea porturilor și cheiurilor, a străzilor adiacente, a iluminatului în zonă, pavarea piețelor și a străzilor din port etc⁴¹. Pentru a îmbunătăți actul de comerț și a răspunde noilor provocări ale pieței, legea a fost modificată în 1904, în 1905 și în 1913⁴².

În urma unei vizite la Brăila, la bursa similară celei din Galați, André Bellessort ne lasă o descriere foarte exactă: „Forfota începe înainte de ora 6 dimineața, iar cafenelele sunt deja deschise. În ele se îngrămădesc toți cumpărătorii și vânzătorii de cereale, așteptând telegramele cu cursurile de bursă din străinătate. Tăcuți, intră și ies, revin, își comunică telegramele, vorbesc împreună în șoaptă, își notează în carnețele. Când destinatarii primesc avizele de

³⁹ Constantin Hamangiu, *Codul General al României*, vol. II, *Legi uzuale (1860-1900)*, București, Editura Librăriei Leon Alcalay, 1900, pp. 1859-1890; Constantin Diaconovich, *Enciclopedia Română*, tomul I, Sibiu, Editura W. Krafft, 1898, p. 641; „M.O. al României”, nr. 200, 6(18) dec. 1881.

⁴⁰ „Bursa de Galați”, nr. 2, anul 1, 1 martie 1888.

⁴¹ Moise N. Pacu, *op. cit.*, pp. 268-271.

⁴² „Viața Românească”, an. X, 1915, ian.-mar., nr.1-3, p. 271.

sosire a mărfurilor, se grăbesc spre gară de unde ridică scrisorile de trăsură ale transportului. Apoi, organizat, rup sigiliile vagoanelor, sondează sacii și iau probe. Misiții oficiali, numiți de guvern, au mici birouri în interiorul bursei, cu rafturi pe lângă pereți, cu talere și străchini, unde comisionarii de cereale își depun probele. Când intră în aceste gherete, comisionarii merg de la o strachină la alta, miros boabele, le cântăresc, le cercetează și le compară. Când se hotărăsc asupra mărfii, tocmesc prețurile, apoi vânzătorul, cumpărătorul și curtierul se îndreaptă spre vagoane, pentru a se asigura că marfa corespunde cu proba verificată. Dacă se întâmplă să apară vreo contestație asupra calității mărfii, cumpărătorul și curtierul numesc doi arbitri acreditați, urmând ca aceștia să rezolve inconvenientul. Pe rând, căruțașii, cu ajutorul hamalilor, descarcă vagoanele și transportă sacii în fața calei vaporului, apoi aleargă de-a lungul unor scânduri și golesc sacii în cală, în timp ce comisionarul supraveghează ca totul să fie în ordine”⁴³.

Datorită mai multor factori, printre care războiul vama l cu Austro-Ungaria, izbucnit în 1864 și care a durat 6 ani, până în 1892, coroborat cu încetarea regimului de port-franc, cerealele nu au mai reprezentat ponderea traficului prin bursă. Începând cu deceniul 9 al secolului al XIX-lea, datorită și hinterlandului său bogat în produse agricole, Brăila devine principalul port prin care s-au exportat cerealele românești, iar Galațiul, încet, trece la o nouă etapă, aceea a industrializării.

În lumina documentelor din epocă și a cronologiei evenimentelor, credem că „Bursa veche”, construită de Francesco Delvechio, a funcționat înaintea celei construite de Giovanni Inglezi. Împreună, pentru a satisface și operațiile cu valori mai mici, au reușit să satisfacă nevoile pieței. Bursele au apărut și au funcționat ca un mecanism organic, creat de piața însăși, datorită inițiativei unor comercianți destoinici, ambițioși, tenace și perseverenți. Cu excepția lui Saraianis, toți ceilalți au fost etnici italieni. Prin acțiunile și capacitatea lor de adaptare, au occidentalizat comerțul românesc, au contribuit la dezvoltarea târgului și la consolidarea tânărului stat de-abia format.

⁴³ André Bellessort, *La Roumanie Contemporaine*, Paris, ed. Perrin et C-ie, 1905, pp. 236-239.

CORRESPONDENȚĂ DE PE FRONTUL ROMÂNESC ÎN PRIMUL RĂZBOI MONDIAL

Gheorghe Bichicean*
Florin Emil Mardale**

DOI: 10.2478/amsh-2020-0011

Abstract

The Letter Exchange on the Romanian Front during the First World War

Letters, unusual postcards, censored, illustrate the mood on the front, conveyed by two participants to the world's first conflagration. The first letter, dated October 26, 1916, belongs to Lieutenant D. Stoica, commander of the Second Section Telegraph. A simple letter, which expresses much optimism, sent to his wife Ionela, two months after Romania's entry into the national reunification war, accompanied by his portrait. The second letter, dated 1918, is more intense in terms of experiences, sent to a lady named Marie Ionescu, by a Romanian wounded during the battles. The letter, from the stamp that only marks the year 1918, could be dated approximately after November this year. The militant was in convalescence in a camp hospital, waiting to be resented on the front.

Keywords: *Stoica Ionescu; division; telegraph; ambulance; war front; postcard; the World War; sentimental*

Corespondența pe care o prezentăm, cuprinsă în cele două cărți poștale supuse cenzurii impuse de război, ilustrează starea de spirit transmisă de pe frontul românesc de către doi participanți la prima conflagrație mondială¹.

Cea dintâi scrisoare, datată la 26 octombrie 1916, aparține sublocotenentului D. Stoica, comandantul Secției II Telegrafie a Diviziei 9 Infanterie, care atunci se afla dispusă pe frontul de Sud pentru apărarea granițelor și a participat la luptele din Dobrogea².

* Professor Ph.D., Nicolae Bălcescu Land Forces Academy, Sibiu, Romania

** Assistant Professor, Ph.D., Nicolae Bălcescu Land Forces Academy, Sibiu, Romania

¹ Cărțile poștale au fost cumpărate de la o licitație de către dl. Florin Emil Mardale, coautor al articolului, și au certificat de autenticitate.

² Divizia 9 Infanterie a fost o mare unitate de nivel tactic, care s-a constituit la 27 august 1916, prin mobilizarea unităților sale existente la pace. Divizia a făcut parte din organica Corpului VII Armată. La intrarea în război, Divizia 9 Infanterie a fost comandată de generalul de brigadă Ioan Bassarabescu. Divizia a participat la acțiunile militare pe frontul românesc, pe toată perioada războiului, între 27 august 1916 - 11 noiembrie 1918. În luna octombrie 1916, a fost comandată de General de brigadă Constantin Scărișoreanu (13 octombrie 1916 - 30 august 1917). Făcea

O scrisoare simplă, care exprimă mult optimism, trimisă soției sale Ionela, la două luni de la intrarea României în Războiul de reîntregire națională, însoțită de portretul său. Este inedit modul în care sublocotenentul transmite starea psihică și sentimentală, alături de intenția de a-i face cunoscute și schimbările sale fizice, care se pot produce în război, prin intermediul portretelor realizate de Chiriacescu³, un camarad al său.

Scrisul este frumos, mărunț, cu fraze construite simplu și emanând încredere, evidențiind în același timp pregătirea și educația ofițerului.

Cea de-a doua scrisoare, datată în anul 1918, este mai intensă sub aspectul trăirilor, trimisă unei doamne pe nume Marie Ionescu, de către un militar român rănit în timpul luptelor. Scrisoarea, de pe ștampila căreia se distinge doar anul 1918, ar putea fi datată cu aproximație cel târziu în luna noiembrie anul menționat, întrucât Divizia 12 infanterie a fost demobilizată la 11 noiembrie 1918⁴, când România a reluat acțiunile militare împotriva armatelor Puterilor Centrale⁵. Expeditorul rămâne anonim, chiar și sub rezerva descifrării semnăturii. Pare limpede că nu era căsătorit, că scria unei persoane căreia i se adresează cu apelativul „Doamnă” (*Mme Ionescu*), ceea ce înseamnă că relațiile lor nu erau încă destul de bine definite, deși uneori scrisoarea dă impresia unei intimități („*ce mai faci măi tăticule*”). Aflat în convalescență, internat în Ambulanța Diviziei 12 infanterie și așteptând să fie retrimis pe front, destinatarul scrisorii găsește timp pentru a-i scrie și a o încuraja să-și destăinuie sentimentele. Ar fi

parte din Armata a 3-a, Grupul de Est, „Zona fortificată Silistra”. A se vedea: Marele Cartier General, *Ordinea de bătaie a armatei - 14 august 1916*, București, 1916.

³ În „*Memoriul relativ la activitatea apărării portului Constanța întocmit de căpitan-comandorul Frunzianescu, comandantul Apărării Portului Constanța*”, întocmit în luna octombrie 1916, se arată: „Dându-mi bine seamă de necesitatea cooperării flotei rusești cu armata noastră din Dobrogea prin susținerea aripii stângi m-am dus în ziua de 6 septembrie cu șeful de stat major al Escadrei Ruse, căpitan-comandor (indescifrabil-n.n.), la Musurat, unde am stabilit împreună cu comandantul sectorului, maior Chiriacescu, ca flota să bombardeze localitățile indicate de el ca fiind ocupate de inamic. Pentru a avea o legătură continuă cu armata de uscat s-a cerut un ofițer de legătură și s-a instalat un post de telegrafie fără fir la Musurat.” A se vedea: Mariana Cojoc, *Relații internaționale din perspectivă regională. Constanța în vreme de război (1916)/Regional Perspective for International Relations. The port of Constanta in the war time (1916)*, în „National Military Museum King Ferdinand – 90 years in The Service for The Military Historiography and The Museology 1923-1213”, Studia Collection, Olimpiu Manuel Glodarencu (coordinator), Bucharest, National Military Museum King Ferdinand Publishing House, 2013, Anexa (pp. 376-409).

⁴ Armistițiul de la Compiègne din 11 noiembrie 1918, marchează sfârșitul simbolic al Primului Război Mondial.

⁵ Prin Înaltul Decret nr.3.179, din 27 octombrie/9 noiembrie 1918, Armata României a fost remobilizată la data de 28 octombrie/10 noiembrie 1918.

dorit să solicite o permisie, pentru a se întâlni, ceea ce ar fi însemnat pentru el o încurajare pentru evenimentele militare la care urma să participe.

Scrisul este frumos, elegant, cu exprimări tipice epocii, ceea ce înseamnă că și semnatarul acestei scrisori era instruit.

ANEXE

Conținutul cărților poștale

Carte poștală_1

Armata de Operațiuni

Ștampila de Liberă Expediere

Destinatar

Doamnei Ionela Stoica, str. Imprimeriei nr. 44, București

Expeditor

Numele: Sublt. Stoica D.

Gradul: Comandant Secție Telegr.

Unitatea și subunitatea: Divizia 9^a

Ștampila de expediție: „Armata de Operații – Liberă expediere”,
Secția II Telegr.”

Ștampila la destinație: „București”, foarte puțin lizibilă.

„26.Oct.1916

Valica dragă,

*Îți trimit ultima mea fotografie executată de camaradul meu
Chiriacescu, care mi-a promis să-mi facă din când în când portretul
ca să te țin în curent cu schimbarea mea la față.*

Vă doresc și vă îmbrățișez cu drag, al vostru Mimi”.

Carte poștală_2

Armata de Operațiuni

Ștampila de Liberă Expediere

Destinatar

D^{nei} Marie Ionescu, str. Neagoe-Vodă N° 20, Bacău

Ștampila de Bacău este din 1918, data nu este complet lizibilă.

Expeditor:

La expeditor nu sunt date, în afara celor de pe ștampila de expediție: „Armata de Operații” Ambulanța Div. 12a.⁶”

„*Mme Ionescu*

Primind lucrurile ce mi le-ați trimis, vă mulțumesc. Eu am început a fi bine și cred că peste 15-20 zile să fiu iarăși pe poziție.

Înainte de-a pleca voiu căuta să iau o mică permisie 1-2 zile că să pot vedea acestea însă de s-o putea. De altfel ce mai faci măi tăticule.

În câte va scrisori mi-ai spus că ai mai multe de scris însă... ba se grăbește ordonanța, ba nu știu ce mai spui, în sfârșit nimic. Haide ai curagiu și ia pana în mână și scrie. Măi, Măi, nu știu cum ești. Eu aș putea scrie multe și nu pot scrie dar mata poți.

În sfârșit, aștept acum un răspuns.”

Pe manșetă:

„*Cu multă sănătate și voie bună, Vă trimit din parte-mi ce doriți*”

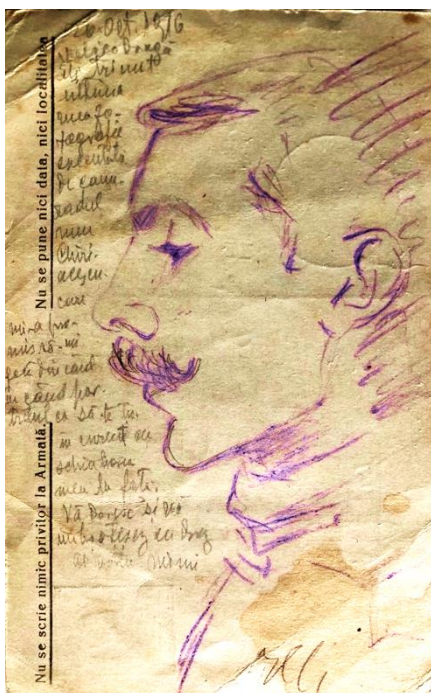
Semnătura: M [indescifrabil]

Fotocopii

Cartea poștală 1.

⁶ Armata 1 a fost o mare unitate de nivel operativ-strategic, constituită în prima zi de mobilizare, la 27 august 1916, fiind comandată de generalul de divizie Ioan Culcer. Avea în compunere Corpul I Armată, Divizia 12 Infanterie din Corpul II Armată și Divizia 13 Infanterie, din Corpul III Armată. La intrarea în război, Divizia 12 Infanterie a fost comandată de generalul de brigadă Traian Găiseanu și a participat la acțiunile militare pe frontul românesc, pe toată perioada războiului, între 27 august 1916 - 11 noiembrie 1918. În 1917, Divizia 12 Infanterie era comandată de generalul Traian Moșoiu. A se vedea: Lt.-Colonel Alexandru Ioanișiu, *Războiul României: 1916-1918*, vol. 1, București, Tipografia Geniului, 1929; Constantin Kirițescu, *Istoria războiului pentru întregirea României*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1989.

Cartea poștală_2

[illegible]

ÎNFIINȚAREA FILIALEI DIN TÂRGU MUREȘ A BĂNCII „ALBINA” ȘI RELAȚIILE CU CENTRALA DIN SIBIU (1919-1928)

Raluca Lenarth*

DOI: 10.2478/amsh-2020-0012

Abstract

The Establishment of Târgu Mureș Branch of „Albina” Bank and the Relationships with its Headquarters in Sibiu (1919-1928)

A close look at the minutes of the Administration Council, a governing body of the „Albina” Bank in Sibiu, reveals various aspects, as important as they are interesting, regarding the activity of the Târgu Mureș branch (one of the most important branches that began its activity before the pre-war period - 1st May 1910).

After Transylvania was included in the Romanian Unitary National State, the entire economic life experienced a revival. In this context, „Albina”'s Târgu Mureș branch increased its turnover being able to compete with the local credit institutions in the county, including the Saxon and Hungarian ones. However, the lack of liquidity on the financial markets, which threatened the well being of entire banking system, directly affected the branch starting with 1927/28. The examples found in archives and presented in this article emphasize a gradual decrease in the number of loans granted by the bank and the crippling effect on the local economy. Different types of loans are being explained and presented offering a vivid image of the inhabitants of the area, their nationality, their field of activity, which was directly linked with their financial abilities.

Some interesting, however controversial, aspects are being highlighted regarding the unorthodox practices of the personnel, the bold decisions of the director of the branch that were not exactly in the line with the code of conduct and the ethos promoted by „Albina”'s Headquarters in Sibiu.

Keywords: Bank; „Albina”; Târgu Mureș; Transylvania; financial activity

Activitatea bancară

Prima bancă cu capital integral românesc din Transilvania, organizată ca societate anonimă pe acțiuni, chiar din întregul spațiu

* Economist, Ph.D., University of Oradea

geografic românesc¹ - Banca „Albina” din Sibiu și-a desfășurat activitatea între 1872-1947², deci timp de 75 de ani.

Dacă până în anul 1908, Brașovul a fost sediul singurei Filiale a Băncii „Albina”³, perioada următoare, premergătoare izbucnirii Marelui Război va înregistra un avânt deosebit a extinderii influenței financiare albiniste prin inaugurări de filiale și agenții în mai multe orașe și comune din Transilvania⁴. Filiala din Târgu Mureș a acestei bănci reprezenta una din cele mai importante filiale care și-a început activitatea bancară în perioada antebelică (1 mai 1910).

Greutățile vremii, impuse în primul rând de izbucnirea Primului Război Mondial, și-au spus cuvântul. Astfel, după opt ani, din nevoia de lichiditate, sediul din Târgu Mureș al Institutului de credit și economii „Albina” își închiria o parte din birouri unei farmacie sub conducerea lui Weinrich Károly și Cziron Wilma⁵. Astfel, direcțiunea încuvința „cele 2 prăvălii și 2 odăi din birorile institutului pe 10 ani cu chirie anuală de K 6.000 pentru cei d'ântăi 5

¹ Banca Națională a României se înființează în 1880 ca Societate Anonimă pe Acțiuni, o treime din capital fiind subscris de statul român, iar două treimi de speculatori, oameni de afaceri români. Anterior ei, în România Mică s-au înființat doar *instituții financiare, organizate* pe principiul asociației directe a unor oameni de afaceri din mediul rural și urban (Fondul Funciar Rural din București - 1873, Creditul Funciar Urban din București - 1974, Creditul Funciar din Iași - 1881), premerse de Casa de Depuneri și Consemnațiuni (1864) care și-a construit fondul bănesc din depuneri voluntare pentru fructificare a privaților și depuneri judiciare și administrative cu caracter obligatoriu provenind din diverse obligații către stat, a cetățenilor și instituțiilor statului. Banca României (1865) și Marmorosch Blank & Co (1874) sunt bănci cu capital străin sau mixt „străin și autohton, organizate pe principiul S.A. pe acțiuni. Abia după 1881-1893 se constituie sistemul bancar modern prin marea finanță și cooperarea de credit”. Vezi Alexandru Pintea, Gheorghe Ruscanu, *Băncile în economia românească 1774-1995*, București, Editura Economică, 1995, pp. 31-119.

² La 17 decembrie 1871 se încheie subscrierea celor 3000 de acțiuni în care era împărțit capitalul social stabilit inițial de Comitetul fondator. Deci, în acel moment banca era înființată. Ghișeele băncii se deschid publicului în 10 aprilie 1872. Vezi Mihai D. Drecin, *Banca „Albina” din Sibiu, instituție națională a românilor transilvăneni (1871-1918)*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1982, pp. 47-50.

³ Filiala din Brașov a Băncii „Albina” a fost inaugurată în 1 august 1882. Vezi: Mihai D. Drecin, *op.cit.*, p. 79.

⁴ Filiale la: Lugoj (1908), Mediaș (1910), Dumbrăveni (1912), Bozovici (1912), Sighișoara (1914); agenții la: Tîrnăveni (1908), Mediaș (1909), Târgu Mureș (1909), Dumbrăveni (1910), Sinicolau-Mare (1910), Zorlențu-Mare (1910), Șeica Mare (1910), Iernut (1911), Orșova (1912), Becicherecul Mare (1914). Unele agenții au fost transformate în filiale ca urmare a rezultatelor pozitive obținute. Cf. *Ibidem*, pp. 132-135.

⁵ Arhivele Naționale - Serviciul Județean Sibiu, *Fond Banca Albina-registre* (în continuare: A.N.-S.J.Sb., *F.B.A-registre*), dos. 21/1918-1919, f. 24. Procesul verbal din 6 aprilie 1918, ședința a VI-a.

ani și K 8.000 pentru anii următori”⁶, cu precizarea ca ambii solicitanți să facă transformările necesare pe propria lor răspundere.

După încadrarea Transilvaniei în statul național unitar român, pe fondul revigorării vieții economice, filiala cunoaște o creștere a cifrei afacerilor, concurând cu institutele de credit locale din județul Târgu Mureș, inclusiv cu cele săsești și maghiare.

Trebuie menționat, însă, faptul că acest proces de refacere a economiei a impus cereri masive de credite și creșteri majore de capital la nivelul pieței, ducând la o creștere rapidă și susținută a prețurilor. Inflația creată a zdruncinat situația financiară – proprietățile cetățenilor și instituțiile financiare fiind afectate în egală măsură. Clienții cereau împrumuturi din ce în ce mai mari pentru a-și asigura traiul zilnic, în timp ce depunătorii, panicați fiind de devalorizarea leului, își retrăgeau economiile din bănci amenințând lichiditatea acestora.

În anul 1920, Centrala din Sibiu atrăgea atenția filialelor sale referitor la situația de criză accentuând faptul că aceasta „va dura încă mult timp, o jumătate de an, poate chiar un an întreg... [fiind astfel-n.n.] absolut necesar, ca să fim cu ochii în patru, să nu ne lăsăm amăgiți de semne trecătoare, nici de prospecte prea mult promițătoare”⁷. Pentru a se asigura de transparența activității filialelor sale și a deține un control permanent asupra lor, Centrala cerea tuturor filialelor transmiterea încheierilor lunare „până în cel mult în 15 a lunii următoare, iară bilanțul de încheiere, cu toate anexele, până în 31 ianuarie”⁸. În cazul filialei din Târgu Mureș, din cauza nenumăratelor neregularități, controlul asupra operațiunilor de creditare era executat la fața locului de Anghel Bena „fără semnătura ...[căruia-n.n.] nu se va mai putea lichida nici o sumă”⁹.

Toamna anului 1921 înregistra o lipsă de lichiditate din ce în ce mai mare pe piața financiară. Centrala cerea filialei, pe lângă raportările financiare lunare, raportări săptămânale „despre soldul și bonurile pe care le avea la alte bănci asupra cărora putea dispune imediat”¹⁰.

Anul 1922 institua suspendarea acordării de împrumuturi, excepție făcând „votarea de împrumuturi țărănești, cari însă să nu treacă de suma de Lei 5.000”¹¹. Interesant e faptul că directorul filialei era responsabil de stricta respectare a dispozițiilor, fiind găsit

⁶ *Ibidem*.

⁷ Arhivele Naționale - Serviciul Județean Mureș, *Fond Banca Albina Târgu Mureș* (în continuare: A.N.-S.J.Ms., *F.B.A.Tg.M.*), dos. 49/1922, f. 74.

⁸ *Ibidem*, f. 10.

⁹ *Ibidem*, f. 40.

¹⁰ *Ibidem*, f. 48.

¹¹ *Ibidem*, f. 53.

vinovat în cazul încălcării acestora. Interesant e faptul că directorul filialei albiniste din Târgu Mureș, Eugen Vancu, a sfidat cât s-a putut de mult regulamentul, lichidând un credit de 10 milioane de lei societății „Forestiera Albina”.

În noiembrie 1923 criza numerarului determina următoarea decizie a Centralei albiniste, comunicată filialei: „până dăinuiește criza de numerar [lipsă de monedă-n.n.] nu mai admitem să onorați dispozițiile directe ale comitenților noștri ce trec peste Lei 10.000, fără aprobarea noastră prealabilă. - Excepție fac numai «Victoria» Arad, «Bihoreana» Oradea-Mare și Banca Română, Satu-Mare și băcile mari din București”¹².

Filialele albiniste nu păreau a simți criza, de aceea nu înțelegeau pe deplin grija exagerată a Centralei și toate măsurile de precauție luate. Abia în anul 1924 filiala albinistă mureșană a început să simtă pe propria-i piele criza, să digere și respecte semnalele de alarmă ale Centralei din Sibiu. Paradoxal, în acest context sumbru, încă mai exista competiție între bănci. Lipsa acută de lichiditate a determinat anumite instituții bancare să crească dobânzile pentru depuneri și astfel, o parte a clientelei albiniste mureșene a început să se reorienteze spre acestea – „deponenții noștri în urma ofertelor ce le fac alte bănci, reclamă dobânzi mai mari de 12%, cât s-a stabilit prin concluzul 185 dela 28 Mai a.c. drept dobândă maximală”¹³. Pentru a supraviețui, filiala a primit aprobarea Centralei de a depăși acel prag de 12% renunțându-se, astfel, la practica dobânzii maxime, cel puțin pentru o perioadă. La nivel național, B.N.R. a redus drastic alimentarea sistemului bancar cu numer, în ciuda multiplelor cereri, „procurarea numerarului, ... [întâmpinând-n.n.] în timpul din urmă tot mai mari greutatea”¹⁴. Ca urmare a acestei politici restrictive, filiala s-a rezumat în a acorda „mici împrumuturi țărănești între 2-10.000.- Lei cari nu sunt destinate speculei”¹⁵, încuviințând prin Centrală numai împrumuturi excepționale în cazul clienților fideli ai institutului.

Începutul anului 1925 prezenta o oarecare îmbunătățire a situației numerarului. Politica restrictivă părea să dea rezultate. Astfel, filialele erau autorizate de către Centrala din Sibiu să acorde, din nou, o gamă mai variată de credite, mai ales „împrumuturi pe scont de polițe până la Lei 20.000.- și împrumuturi cambiale-hipotecare și de cont-curent cu întăbulare sau pe efecte de prima bonitate cotate la bursă în sume până la Lei 100.000.- Împrumuturi de cont-curent se ...[acordau-n.n.] numai la firme, cari după natura

¹² *Ibidem*, dos. 64/1923-1926, f. 1.

¹³ *Ibidem*, f. 47.

¹⁴ *Ibidem*, f. 49.

¹⁵ *Ibidem*, f. 52.

ocupațiunii lor e de prevăzut că vor face circulație”¹⁶. În toamna aceluiași an, însă, filialele au primit o scrisoare din partea Institutului prin care acesta semnală cu regret faptul că „După un timp relativ destul de scurt de abundență de numerar, iarăși trebuie să Vă atragem [vouă, filialelor-n.n.] atențiunea asupra pieții financiare, care devine cu atât mai îngrijorătoare, cu cât Banca Națională se apropie cu pași repezi de limita maximală a emisiunii de bilete admise de lege în circulație. Pentru ameliorarea acestei situațiuni Banca Națională a luat dispozițiuni, ca deoparte să nu se mai primească la ghișeele ei polițe pentru scont contra numerar, de altă parte ca să se încaseze în curs de 3 luni 10% din suma actuală a debitorilor de scont”¹⁷. În contextul acestor decizii majore luate la nivel național, filialele albiniste erau forțate a adopta din nou politica restrictivă de creditare și a se orienta spre satisfacerea nevoilor de împrumut a țăranilor: „Nu ne veți mai propune Centralei Băncii «Albina» din Sibiu deocamdată nici o cerere nouă de împrumut, și nu veți mai încuviința nici Dvoastră decât împrumuturi mici țărănești, la vechia noastră clientelă până la cel mult Lei 20.000. Veți stărui ca la împrumuturile de scont și cambiale, hipotecare existente să se achite la fiecare scadență 5 resp(ectiv) 10% din capital afară de dobânzi, după cum se face prelungirea pe 8 sau 6 luni”¹⁸.

Cu siguranță situația prezentată în rândurile de mai sus s-ar regăsi în bilanțurile filialei din Târgu Mureș (aferele perioadei 1920-1928), bilanțuri care din păcate nu s-au păstrat în arhive. O analiză a activelor și pasivelor acesteia ar confirma toate deciziile luate de Centrala din Sibiu și la nivelul filialei sale din Târgu Mureș, la fel cum am consemnat, în capitolul anterior, în cazul filialei din Cluj.

Tipuri de credite și clienții filiale

Filialele albiniste au acordat multe credite fără a primi în prealabil aprobarea Centralei din Sibiu. Aceste mișcări au fost întotdeauna depistate în urma reviziilor executate de către delegații Centralei. Banca „Albina” din Sibiu a fost încă de la înființare, și continua să fie în perioada interbelică, un model exemplar al practicii de serviciu și al transparenței operațiunilor bancare. Evident, insista foarte mult ca filialele ei să opereze în cadrul legal stabilit și nu ezita, astfel, să ia măsuri în cazurile în care acestea nu se ridicau la standardele impuse. Filiala din Târgu Mureș era ținută

¹⁶ A.N.-S.J.Sb., *F.B.A.-registre*, dos. 24/1924-1925, f. 179. Procesul verbal din 4 februarie 1925, ședința a V-a.

¹⁷ A.N.-S.J.Ms., *F.B.A.Tg.M.*, dos. 64/1923-1926, f. 129.

¹⁸ *Ibidem*.

sub observație în special în cazul operațiunilor bancare desfășurate cu diverse societăți forestiere, operațiuni uneori *dubioase*, care vor fi detaliate în subcapitolul următor.

În anul 1921, în urma reviziei executate în luna mai, Constantin Popp impunea luarea unor măsuri de asigurare în acordarea creditelor mai ales în cazul a două afaceri: creditul de „2.200.000 coroane acordat lui Szegő Vilmos pentru cumpărarea acțiunilor Societății Csikmadrasi Paipar R.T., și ...[creditul-n.n.] acordat arândașilor cafenelei «Korzo». Raportează însă, [faptul-n.n.] că cafeneaua «Korzo», inventarul ei și dreptul de arândă pe 9 ani întabulat, este proprietatea [băncii-n.n.], și se administrează sub controlul zilnic al funcționarului I. Henteș [casierul filialei din Târgu Mureș-n.n.]”¹⁹.

Amintim câteva împrumuturi oferite de către filială în anul 1922: majorarea unui credit de reescont la suma de 1.200.000 lei direcționat Institutului „Comercial din Cluj”, credit garantat de către Dávid Sebestyén (unul din acționarii societății „Forestiera Albina”); împrumutul în cont-curent de 60.000 lei destinat lui Ioan Beu și soției sale²⁰ (făcea parte din familia lui Dr. Ilie Beu, președintele Consiliului de Administrație a Băncii „Albina” din Sibiu); creditul cambial ipotecar în valoare de 800.000 lei acordat firmei „Frații Lamm” din Toplița-Română²¹. Anul de gestiune 1923 prezintă o serie de **credite cambiale ipotecare**, cu valori destul de însemnate, cuprinse între 10.000 lei și 13.000 lei acordate persoanelor fizice, familii din Târgu Mureș, a căror ocupație nu este, însă, precizată²².

Aflăm că pe lângă neregularitățile multiple identificate în cadrul *secției forestiere* cauzate de acordarea creditelor fără aprobarea Centralei, filiala din Târgu Mureș părea să folosească o altă „Pragmatică de serviciu”, la fel de criticată. Este vorba de impunerea unor comisioane clienților, suplimentare celor deja impuse de către Banca „Albina” din Sibiu. Nu se poate afirma cu certitudine dacă această metodă era folosită din cauza unei interpretări greșite a circularelor oficiale sau dacă era gândită ca o *taxă* percepută pentru a spori lichiditatea filialei. Oricum, în ambele cazuri aceasta era considerată o manevră ilegală. Dacă luăm în considerare tonul amenințător al Centralei în semnalarea acestei probleme către filială, în scrisoarea 30 august 1923 („Vă rugăm să Vă notați odată pentru totdeauna, că ori-ce plată ce faceți pentru noi o veți face fără ori-ce reținere, cunoscând că noi percepem un

¹⁹ A.N.-S.J.Sb., *F.B.A.-registre*, dos. 22/1920-1921, f. 251-252. Procesul verbal din 17 mai 1921, ședința a XIX-a.

²⁰ *Ibidem*, dos. 23/1922-1923, f. 60. Procesul verbal din 3 mai 1922, ședința a XXV-a.

²¹ *Ibidem*, f. 81. Procesul verbal din 8 iunie 1922, ședința a XXVI-a.

²² *Ibidem*, f. 196, 288, 304, 310.

comision la dispozițiile ce emitem as/Dvoastră”²³), putem cu ușurință concluziona că era vorba de cea de-a doua variantă și anume un abuz. Mai îngrijorător era faptul că Centrala a fost înștiințată de această practică în urma reclamațiilor venite de la clienți. Putem da ca exemplu situația în care „Ferenczi Dávid acreditatul Societății Uricani Valea-Jiului: pentru 5 vagoane orz:/ se plânge că i-ați detras [Filiala din Târgu Mureș a Băncii „Albina”-n.n.] la sumele plătite aconto acestui acreditiv 2 % comision”²⁴. Centrala dezaproba practica, cerând filialei să restituie în totalitate sumele reținute.

Se pare că împrumuturile cambiale ipotecare erau foarte populare în cadrul operațiunilor de creditare ale filialei. Astfel, și în anul 1924 reținem acordarea unor credite de acest tip cu predilecție familiilor mureșene, dar în valori mult mai mari comparativ cu cele acordate în anul precedent: un credit de 50.000 lei acordat lui Vas Albert și soției sale, Lőte Margit; unul de 20.000 lei oferit lui Gergely Gligor Gheorghe și soției, Maria Iuga; unul de 40.000 lei acordat lui Tordai István și soției sale, Ana, ș.a.m.d.²⁵. Între aceste credite iese în evidență împrumutul cambial în valoare de 10.000 lei acordat lui Iosif Jumanca, conducătorul Tipografiei „Ardealul” din Târgu Mureș, susținut de către profesorul Ion Chinezu în calitate de cavent²⁶.

Dacă pentru anul 1925 nu s-au găsit date, în anul 1926 se remarcă îndeosebi aprobări de majorări de credite clienților filialei care operau în domeniul comerțului și al industriei: majorarea unui credit cambial ipotecar acordat comerciantului Michael Klein și soției sale de la suma de 120.000 lei cu 350.000 lei; majorarea unui credit în cont-curent acordat antreprenorului Váradi Árpád și soției Selma Nagy de la suma de 225.000 lei la suma de 300.000 lei²⁷. Un credit foarte însemnat, în valoare de 3.000.000 lei, se acorda reprezentanților primei mori automate din Târgu Mureș, moara „Ludovic Schottel” (lui Clemente Dragomir și familiei sale)²⁸.

Observăm ajutoare financiare însemnate acordate de filiala din Târgu Mureș reprezentanților sistemului financiar bancar local în anul 1927 și 1928: împrumutul în valoare de 200.000 lei oferit Băncii de credit și economii „Ajutorul” din Teaca; majorarea unui credit în cont-curent la 50.000 lei aprobată funcționarului filialei, Victor Boroș; majorarea cu 48.000 lei a unui împrumut aprobat

²³ A.N.-S.J.Ms., *F.B.A.Tg.M.*, dos. 58/1923, f. 623. Procesul verbal din 11 iulie 1923, ședința XXIX-a, plenară.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ A.N.-S.J.Sb, *F.B.A.-registre*, dos. 24/1924-1925, f. 6, 10-11.

²⁶ *Ibidem*, f. 10-11. Proces verbal din 17 ianuarie 1924, ședința a III-a.

²⁷ *Ibidem*, dos. 25/1926-1927, f. 18, 25.

²⁸ *Ibidem*, f. 31. Proces verbal din 17 martie 1926, ședința a XI-a.

casierului filialei, Iuliu Henteș sau acordarea unui credit de poștă Băncii „Agrare” în valoare de 200.000 lei²⁹.

Tabloul împrumuturilor acordate de către filiala din Târgu Mureș, conturat în mare parte în rândurile de mai sus, prezintă mai multe particularități. Se remarcă, astfel, predilecția filialei de a acorda credite clienților săi din Târgu Mureș și eventual celor din județul Mureș fără a se extinde în afara județului. Putem, astfel, concluziona faptul că sfera sa de influență era oarecum limitată dacă e să comparăm activitatea acestei filiale cu cea a filialei albiniste clujene, care, pe lângă un număr net superior de operațiuni de creditare înregistrate în perioada 1920-1928, se adresa unei clientele mult mai diverse din punct de vedere geografic. De asemenea, cum am menționat anterior, creditele cele mai populare erau cele cambiale ipotecare acordate persoanelor fizice. Dacă e să ne referim la entitățile juridice acestea erau reprezentate de către marile firme comerciale și industriale din zonă, în special cele din domeniul forestier care au devenit, practic, investiții importante ale filialei albiniste mureșene.

Investiții importante

În anul 1920, se remarcă implicarea comerciantului Nicolae Oprean, din Târgu Mureș, în diverse afaceri realizate cu și prin intermediul filialei. În luna ianuarie acesta a propus băncii un parteneriat care urmărea dezvoltarea comerțului cu vin „punându-i institutului capitalul numerar în lei pe cursul zilei la dispoziție, pentru care să-și calculeze 6% dobândă, iar profitul care rămâne și rizcul [riscul-n.n] să-l [suporte-n.n.] în părți egale”³⁰. Filiala a aprobat clientului partener o sumă de 1 milion de lei pentru achiziționarea unui teren viticol. La foarte puțin timp, în aceeași lună, Nicolae Oprean solicita băncii deschiderea unui cont curent „de Lei 500.000-... ca să cumpere pentru un consorțiu de comercianți din Tg. Murăș un vagon mărfuri colonial din Galați”³¹. Pentru a asigura succesul parteneriatului menționat, banca s-a văzut nevoită a refuza noua cerere a comerciantului, invocând faptul că averea acestuia era deja angajată în afacerea cu vin. Noul credit implica folosirea de resurse într-un alt domeniu și asumarea unor riscuri care puteau periclita afacerea viticolă în care filiala avea deja un rol important asumat. Cu toate acestea, în 6 martie 1920, lui Nicolae Oprean i s-a încuviințat un „împrumut de Cor.(oane) 800.000

²⁹ *Ibidem*, dos. 48/1927-1930, f. 189, 23, 53, 216.

³⁰ *Ibidem*, dos. 22/1920-1921, f. 16. Procesul verbal din 24 ianuarie 1920, ședința a V- a.

³¹ *Ibidem*.

oferind ca garanție o cantitate de Kgr.(kilograme) 2000 slănină”³², un tip interesant de împrumut³³, în fond un credit cu acoperire în produse, care deși foarte popular înainte de Primul Război Mondial, devine în perioada interbelică din ce în ce mai rar.

Dacă Filiala din Cluj a Băncii „Albina” a contribuit foarte mult la dezvoltarea Antrepozitelor „Albina”, filiala albinistă din Târgu Mureș a investit cu precădere în afaceri cu păduri. În luna mai a anului 1920, Eugen Vancu³⁴, directorul filialei, obținea acordul Centralei ca filiala să participe la creșterea capitalului unei societăți forestiere „de la Cor.(oane) 100000 la Cor.(oane) 1 Milion cu 30%”³⁵, societate deținută de un anume Sánkány Samu. Consiliul de Administrație al Centralei decidea „1) participarea [institutului-n.n.] cu 1/3 la urcarea capitalului acestei întreprinderi; 2) punerea la dispozițiune [a unui credit-n.n.] de 2 milioane Cor.(oane) cu 8% dobândă și 1/3 participare la profit;...4) exploatarea pădurilor să se facă în numele societății...6) societatea va avea biroul în sediul filialei și va figura ca o secție a sa [denumită *Secția forestieră-n.n.*]”³⁶.

Încă de la începutul investiției și a activării în domeniul forestier, în cadrul filialei albiniste mureșene s-au înregistrat neregularități. În urma aprobării și semnării acordului de participare cu 1/3 parte la capitalul societății forestiere amintite, la puțin timp după înființarea acesteia, în zilele de 8 și 9 octombrie 1920, directorul executiv al Băncii „Albina” din Sibiu, Constantin Popp, a demarat un control la filială. Astfel, s-a constatat faptul că Eugen Vancu a acordat societății forestiere un credit cu mult mai mare decât cel stabilit și aprobat [creditul de 2 milioane Coroane-n.n.], așadar, un credit de 7 milioane Coroane³⁷ declarând faptul „că sumele acestea s’au întrebuințat pentru cumpărări de păduri din partea societății. Informațiuni mai precise n-a putut da fiind contractele la jurisconsultul Dr. Ghibu Valer absent atunci din Tg.

³² *Ibidem*, f. 39. Procesul verbal din 6 martie 1920, ședința a XIII-a.

³³ Activat în jurul anului 1890 la filiala din Brașov, prin construirea și administrarea Antrepozitelor din gara orașului [gara Bartolomeu-n.n.]. Cf. Mihai D. Drecin, *op.cit.*, p. 106.

³⁴ Vezi date biografice despre directorul filialei Târgu Mureș la: Mihai D. Drecin, *Bihoreanul Eugen Vancu și locul său în viața financiar-bancară a românilor din Transilvania primei jumătăți a secolului al XX-lea*, în „Crisia”, Oradea, 1992, pp. 253-259.

³⁵ A.N.-S.J.Sb, *F.B.A.-registre*, dos. 22/1920-1921, f. 66. Procesul verbal din 8 mai 1920, ședința a XXI-a.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ Filiala a încuviințat pentru 12 afaceri suma de Coroane 22,073,457.50, din care au fost plătite Coroane 17.707.457,50, iar restul de Coroane 4.366.000 urmau a fi plătite în cursul anului 1921. Apud *Ibidem*, f. 163. Procesul verbal din 9 noiembrie 1920, ședința 52^a.

Murăș”³⁸. Directorul Filialei din Târgu Mureș a lichidat sumele pe baza unei autorizări verbale primire de la directorul I. Vătășianu, sfidând astfel, autoritatea Consiliului de Administrație care nu a fost anunțat de schimbarea survenită. Eugen Vancu nu a comunicat la timp decizia luată, fiind ocupat cu anunțarea și apoi cu schimbarea coroanelor, iar mai apoi plecând în concediu. Într-o lumină proastă apăsătoare și Iuliu Henteș, casierul filialei, care „a avut în ultima zi a schimbării Coroanelor un minus de Lei 38176.96. Cercetând toate încheierile de cassă din 1-10 Septembrie s-a constatat că în fiecare zi au fost diferențe”³⁹.

Pentru a recupera sumele pierdute și a se asigura de faptul că astfel de situații nu vor mai exista în viitor, Centrala din Sibiu a luat o serie de măsuri corective care vizau „Societatea Forestieră”, filiala din Târgu Mureș, Centrala și evident personalul acestora. Astfel, se impuneau următoarele: societatea era somată să acopere valoarea împrumuturilor, cumpărăturile efectuate de aceasta erau controlate de către un specialist forestier și un funcționar al Centralei (Ioan Rebeaga - contabilul șef al Centralei din Sibiu), iar Eugen Vancu era tras la răspundere, din punct de vedere material, pentru decizia luată⁴⁰.

La începutul anului 1921, Societatea forestieră și-a schimbat numele în „Forestiera Albina”⁴¹, urmare oarecum firească având în vedere implicarea masivă a Filialei din Târgu Mureș a Băncii „Albina” încă de la înființare. Consiliul acestei Societăți avea cinci membri, doi dintre aceștia fiind aleși din partea Băncii „Albinei”. Schimbarea numelui a atras o serie de alte modificări survenite mai ales în urma examinărilor minuțioase executate de către Centrală. Astfel, în urma reviziei din 3 mai, Constantin Popp însoțit de Anghel Bena, funcționar al Centralei, a decis ca acesta să preia responsabilitatea de control a societății „Forestiera Albina”. Mai mult, Anghel Bena a fost numit membru oficial al Direcțiunii societății forestiere⁴².

În ciuda faptului că Filiala din Târgu Mureș a Băncii „Albina” era ținută sub observație fiindu-i comunicate dispoziții clare de a stopa acordarea de credite fără aprobare, în august 1921, directorul acesteia i-a lichidat „Forestierei Albina” un credit în valoare de 10 milioane de lei, o decizie din nou arbitrară. Situația nouă de criză a determinat angajarea permanentă a controlorului Anghel Bena la Târgu Mureș, stabilirea unui acționariat de 51% al filialei în cadrul societății forestiere și cercetarea disciplinară a lui Eugen Vancu și a

³⁸ *Ibidem*, f. 147-148. Procesul verbal din 12 octombrie 1920, ședința 46^a.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ *Ibidem*, f. 163-164. Procesul verbal din 9 noiembrie 1920, ședința 52^a.

⁴¹ *Ibidem*, f. 197. Procesul verbal din 21 ianuarie 1921, ședința a II-a.

⁴² *Ibidem*, f. 251. Procesul verbal din 17 mai 1921, ședința a XIX-a.

complicelui său, Constantin Georgescu⁴³. Pentru a se evita eventualele pagube din creditare s-a întăbulat „în favorul Albinei suma de Lei 3.000.000- pe pădurile Dlui Sárkány Samu”⁴⁴, cerându-se depunerea banilor din vânzările de lemne la filială în contul Societății „Forestiere Albina”.

Acest incident a întărit poziția Centralei, filiala recunoscându-i într-un final autoritatea. Cu toate acestea, afacerile forestiere nu păreau a fi productive. Deși aprobată, achiziția a 1.000 vagoane lemne de foc cu 1.500 lei/vagon⁴⁵ s-a dovedit a fi unul din fiasco-urile înregistrate. Din raportul prezentat de Anghel Bena, în data de 19 septembrie 1921, reieșea faptul că „Forestiera Albina” „a făcut în trecut cumpărături mari de lemne și prin personalul de încredere a lui Sárkány a preluat aceste lemne, fără să se convingă despre cantitatea și calitatea lemnului cumpărate... în unele locuri lipsesc din cantitățile cumpărate și plătite, iar în alte locuri lemnul este stricat și fără valoare”⁴⁶. Raportul din toamna anului 1921, realizat de Constantin Popp, prezenta exact aspectele menționate mai sus. La acestea se adăuga faptul că lipsa vagoanelor îngreuna vânzarile din stocul mărfurilor existente⁴⁷, „Forestiera ...[primind-n.n.] până acum abia 260 vagoane, deși Dir.(ecția) Regionala a C.F.R. din Cluj i-a acordat peste 1000 vagoane”⁴⁸.

Afaceri forestiere masive s-au relizat în Târgu Mureș prin intermediul „Forestierei Albina”. De exemplu, în anul 1923, ca urmare a ofertei primite din partea *Societății Anonime pentru comerț și transport*, reprezentată de un grup de comercianți de lemne, „Forestiera Albina” a vândut „Pădurea neagră” cu 2.300.000 lei. O condiție majoră impusă era preluarea tuturor funcționarilor angajați în exploatarea „Pădurii negre” de către noul cumpărător⁴⁹.

În anul 1924 se punea în discuție lichidarea societății „Forestiera Albina”, în urma unui concordat⁵⁰ forțat. Constantin

⁴³ *Ibidem*, f. 291. Procesul verbal din 13 august 1921, ședința a XXXI-a. Filiala era reprezentată în Consiliul de Administrație al „Forestierei Albina” de către Eugen Vancu și Anghel Bena.

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ *Ibidem*, f. 303. Procesul verbal din 19 august 1921, ședința a XXXIV-a.

⁴⁶ *Ibidem*, f. 324. Procesul verbal din 6 octombrie 1921, ședința a XLI-a.

⁴⁷ Această lipsă a mijloacelor de transport a afectat operațiunile Societății încât raportul de gestiune al anului 1921 prezenta o pierdere de 3-4 milioane, pierdere recuperată pe parcursul anului următor. Astfel în iunie 1922 erau înregistrate vânzări de circa 10 milioane de lei. Apud *Ibidem*, dos. 23/1922-1923, f. 24, 81-82.

⁴⁸ *Ibidem*, dos. 22/1920-1921, f. 361. Procesul verbal din 24 noiembrie 1921, ședința a LII-a.

⁴⁹ *Ibidem*, dos. 23/1922-1923, f. 188-189. Procesul verbal din 3 aprilie 1923, ședința XIV-a fila 188.

⁵⁰ Un contract încheiat între debitor, pe de o parte, și creditorii care dețin cel puțin două treimi din valoarea creanțelor acceptate și necontestate, pe de altă parte, prin

Popp, delegatul institutului în *pertractările*⁵¹ concordatului forțat, înștiința Tribunalul din Târgu Mureș de faptul că Centrala punea „la dispoziția numitei societăți 10 % ale creanțelor creditorilor, adică Lei 53.875”⁵². Din cauza nemulțumirii avocaților în legătură cu cota oferită, Centrala a decis majorarea „cvotei deja promise până la 20 % sau ... [menținerea-n.n.] celor 10 % oferite inițial și plusul ce va rezulta peste suma celor 10 %, din încasarea pretensiunilor Forestierei Albina, să se împartă între toți creditorii institutului Albina”⁵³.

În anul 1920, meseriașii români din Târgu Mureș proiectau înființarea „unei cooperative pentru procurarea de credit și materii prime”⁵⁴ în scopul valorificării produselor membrilor săi. Pentru a duce la bun sfârșit planul conturat, această cooperativă cerea ajutor financiar Filialei din Târgu Mureș a Băncii „Albina”. Ca urmare propuneau institutului „să participe cu 50% din capitalul de cvote, adică cu o sumă egală cu cotizațiile membrilor...Mărimea cvotelor [fiind fixată-n.n.] cu Cor.(oane) 1000 plus Cor.(oane) 50 – taxa de fondare, iar responsabilitatea [restrângându-se-n.n.] la valoarea cvotelor subscrise”⁵⁵. Ca răspuns oficial, Centrala din Sibiu aproba cu multă deschidere propunerea motivând faptul că afacerea era potrivită „...atât din punct de vedere material ca afacere comercială, cât și din considerațiune de interes național, pentru naționalizarea membrilor”⁵⁶.

În anul 1921, în parteneriat cu Cafeneaua „Korso”, filiala a contribuit cu 50.000 lei la înființarea unei ghețării [fabrică de gheață-n.n.] în Târgu Mureș cu un capital de 500.000 lei. „În prospect se calculează, că investițiile totale fac Lei 519.000, iar producția anului prim face Lei 600.000 - așa încât amortizând capitalul întreg, rămâne un excedent de Lei 81.000”⁵⁷.

Un an mai târziu se aproba filialei implicarea în activitatea morii din Ditrău, realizată prin intermediul „Forestierei Albina”. Astfel, sub directa îndrumare a lui Petre Tincu, unul din oamenii de încredere ai băncii, domiciliat în Ditrău, filiala era autorizată să dispună morii din Ditrău „... grâul necesar pentru a o putea pune în funcțiune, cel mult două vagoane. Atfel s’ar putea realiza un venit de

care debitorul propune un plan de redresare a întreprinderii sale și de acoperire a creanțelor acestor creditori împotriva sa, iar creditorii acceptă să sprijine eforturile debitorului de depășire a dificultății în care se află întreprinderea debitorului.

⁵¹ Negocieri

⁵² *Ibidem*, dos. 24/1924-1925, f. 51. Procesul verbal din 11 aprilie 1924, ședința a XIX-a, plenară.

⁵³ *Ibidem*.

⁵⁴ *Ibidem*, dos. 22/1920-1921, f. 66-67.

⁵⁵ *Ibidem*.

⁵⁶ *Ibidem*.

⁵⁷ *Ibidem*, f. 314. Procesul verbal din 16 septembrie 1921, ședința a XXXVIII-a.

cca Lei 10.000 - pe lună...”⁵⁸, „Forestiera Albina” fiind autorizată „să cumpere săptămânal 2 vagoane grâu”⁵⁹ în acest scop. Pentru anul de gestiune 1923 se înregistrează în special împrumuturi cambiale ipotecare cu valori oscilând în jurul valorii de 10.000 lei, oferite în special persoanelor fizice.

Se observă, astfel, implicarea filialei albiniste mureșene în tot felul de afaceri, cu parteneri diverși, indiferent de etnie. Filiala se încadra într-o atmosferă foarte activă de muncă și de generare de profit care a cuprins Transilvania după integrarea ei în Regatul României.

Sprijinirea culturii românești și a asociațiilor de binefacere

În perioada analizată, 1919-1928, nu se găsesc date în arhivă referitoare la contribuția pro bono a filialei din Târgu Mureș la dezvoltarea școlii, a culturii românești sau a asociațiilor de binefacere. Nici tabloul creditelor acordate prezentat în subcapitolul anterior nu precizează distribuirea unor sume de bani în această direcție, filiala focusându-se mai mult pe dezvoltarea afacerilor comerciale și industriale și susținerea intereselor gospodăriilor familiale mureșene.

Se pot, însă, exemplifica doar ajutoarele de binefacere acordate de către Banca „Albina” din Sibiu instituțiilor și organizațiilor din Târgu Mureș⁶⁰. Donațiile din *cvota de binefacere* variau între 500 lei și 12.000 lei, fiind acordate în funcție de mărimea organizației, nevoile acesteia, importanța și tipul de activitate. Sume însemnate se acordau instituțiilor academice și asociațiilor afiliate acestora. Astfel, o donație în valoare de 500 lei se acorda, în anul 1922, Școlii Medii de stat pentru amenajarea grădinii botanice din Târgu Mureș, burse în valoare de 12.000 lei erau acordate studenților Școlii Comerciale din Târgu Mureș (aferente anilor 1927 și 1928), un ajutor special în valoare de 500 lei era direcționat Liceului „Al. Papiu Ilarian” în scopul organizării unei excursii culturale în Italia, Căminul Ucenicilor era sprijinit anual cu sume cuprinse între 5.000 și 6.000 lei⁶¹, ș.a.m.d.

Se acorda sprijin financiar și instituțiilor de cult – bisericilor ortodoxe și celor greco-catolice din Târgu Mureș (sume cuprinse între

⁵⁸*Ibidem*, f. 81-82. Procesul verbal din 8 iunie 1922, ședința a XXXVI-a.

⁵⁹ *Ibidem*.

⁶⁰ *Ibidem*, dos. 23/1922-1931, f. 51, 60; dos. 24/1924-1925, f. 187, 188, 194; dos. 25/1926-1927, f. 139, 172; dos. 26/1928-1929, f. 16; dos. 48/1927-1930, f. 11, 130.

⁶¹ *Ibidem*, dos. 23/1922-1931, f. 51; dos. 24/1924-1925, f. 188; dos. 25/1926-1927, f. 139; dos. 48/1927-1930, f. 253.

1.000 și 5.000 lei). Banca „Albina” din Sibiu sprijinea și Filiala din Târgu Mureș a Societății „Crucea Roșie”, donând lunar sume cuprinse între 1.000 și 2.000 lei.

Dacă școala și bisericile românești erau sprijinite cu predilecție, într-un județ în care românii au fost năpăstuiți până în 1919 de autoritățile maghiare, subvenționarea instituțiilor de binefacere nu ținea cont de etnie și de religie în lumea antebelică⁶² și după 1919.

Considerații asupra structurii profesionale, evoluției și activității corpului funcționăresc

Datele empirice aferente perioadei 1920-1928 referitoare la corpul funcționăresc al Filialei din Târgu Mureș a Băncii „Albina” sunt puține și nu ne permit realizarea unei analize complexe. Cu toate acestea, informațiile găsite în dosarele Arhivei din Târgu Mureș și Sibiu prezintă în special situația salarială a directorului filialei și acelor angajați care, de-a lungul serviciului lor, au comis abuz în muncă fiind sancționați disciplinar. Interesant este, însă, faptul că însuși directorul, Eugen Vancu, se număra printre cei care apelau la mijloace mai puțin legale pentru a-și satisface interesele personale. E posibil ca totul să fi pornit din cauza unor nemulțumiri ale acestuia legate de salariul încasat (considerat mult prea mic), care au escaladat pe măsura trecerii timpului și dezvoltării unui interes personal asupra operațiunilor forestiere practicate de filială. Nemulțumirea lui Eugen Vancu se manifesta încă din anul 1918 când cerea un ajutor financiar Centralei în contextul în care „cu 1/3 parte din salar și fără bani de cvartir, nu-și poate acoperi trebuințele unui trai corespunzător, și că din averea privată nu mai poate acoperi această diferență, deci se roagă să i se acorde salariul întreg, sau cel puțin un ajutor corespunzător”⁶³. În urma acestei semnalări, Centrala a decis creșterea atât a salariilor, cât și a adaosurilor de scumpete „ale funcționarilor de această categorie de la 1/3 la 1/2 (jumate) cu începere din 1 Iunie crt”⁶⁴.

În paginile anterioare s-au prezentat diverse aspecte legate de activitatea societății „Forestiera Albina”, investiție importantă a filialei din Târgu Mureș. Totalitatea proceselor verbale consultate prezintă această societate într-o lumină foarte proastă din perspectiva neregulilor contabile săvârșite de personalul băncii, cel direct implicat în afacerile forestiere. Astfel, după lungi deliberări, ca

⁶² Mihai D. Drecin, *op.cit.*, p. 180.

⁶³ A.N.-S.J.Sb., *F.B.A.-registre*, dos. 21/1918-1919, f. 30. Procesul verbal din 18 mai 1918, ședința a IX-a.

⁶⁴ *Ibidem*.

urmare a multiplelor ilegalități făcute, Comisia disciplinară a Băncii „Albina” din Sibiu a decis în ziua de 23 noiembrie 1921 „a) Transferarea directorului Eugen Vancu la Centrală, având el a rămâne la dispoziția organului ce se va emite pentru conducerea filialei dar luându-i-se dreptul de firmare b). Detașarea directorului C.(onstantin) Popp la filiala din Tg. Murăș pe timpul cât va reclama aceasta interesele;... d) Anghel Bena să fie detașat exclusiv pentru afacerile Forestierei Albina din Tg-Murăș”⁶⁵.

Revizia executată în toamna anului 1923 nu prezenta o îmbunătățire a situației din punctul de vedere al respectării „Pragmaticii de serviciu”, dat fiind faptul că „Mai departe Filiala nu respectă strict dispozițiile circularilor Centralei...s-au repetat erorile din trecut prin faptul, că dir.(ectorul) Vancu și adv.(ocatul) Dr. Ghibu, fiind interesați la conducerea Băncii Generale de Comerț, au confundat interesele acestora cu ale Filialei noastre”⁶⁶. S-a ajuns la această concluzie în urma depistării unei datorii în cont-curent în valoare de 1.200.000 lei a Băncii Generale la filiala albinistă din Târgu Mureș, ca datorie neacoperită.

Toate ilegalitățile făcute de Eugen Vancu s-au consemnat de-a lungul anilor, măsurile disciplinare aplicate acestuia în anul 1921 reprezentând doar începutul unei serii de sentințe disciplinare. Toate acestea au culminat în anul 1923, când Comisia Disciplinară a decis la 24 decembrie destituirea lui Eugen Vancu din postul de director⁶⁷ al filialei din Târgu Mureș. Acesta a pierdut atunci orice drept de avansare, fiind găsit responsabil pentru toate pagubele materiale cauzate institutului „în special pentru semnarea de acțiuni fără autorizare la «Banca Generală de comerț» din Tg. Mureș în suma de 745.000 Lei”⁶⁸. Pagubele au fost plătite din salariul său, prin eşalonări lunare. Referitor la pensie „pentru cazul, că ...[părăsea-n.n.] serviciul institutului înainte de a fi implinit 35 ani de serviciu ...[pierdea-n.n.] ori-ce drept la pensiune sau escontentare”⁶⁹.

Directorul adjunct al Filialei din Târgu Mureș a Băncii „Albina”, Ioan Radeș⁷⁰, era cercetat disciplinar în anul 1923 din mai multe motive. I se imputa că: nu a păstrat secretele institutului, nu a întreținut o relație de colegialitate cu ceilalți funcționari și „...nu a

⁶⁵ *Ibidem*, dos. 22/1920-1921, f. 362. Procesul verbal din 24 noiembrie 1921, ședința a LII-a.

⁶⁶ *Ibidem*, dos. 23/1922-1923, f. 288. Procesul verbal din 2 noiembrie 1923, ședința 47-a.

⁶⁷ Decizie contestată de Eugen Vancu dar respinsă de Comisia Disciplinară.

⁶⁸ A.N.-S.J.Sb, *F.B.A.-registre*, dos. 24/1924-1925, f. 28-29. Procesul verbal din 25 februarie 1924, ședința a X-a, plenară.

⁶⁹ *Ibidem*.

⁷⁰ *Ibidem*, f. 307. Procesul verbal din 11 decembrie 1925, ședința a 54-a.

fost prevenitor față de clienții institutului și nu s'a abținut a-și face foloasele materiale din contractul cu ei"⁷¹. Având în vedere faptul că acest funcționar avea antecedente disciplinare s-a decis transferarea lui, în anul 1924, la Filiala din Cluj a Băncii „Albina”. Transferul s-a dovedit a fi de bun augur, având în vedere îmbunătățirea comportamentului său. Evaluarea lui Ioan Radeș, realizată de directorul Marius Peculea, susține acest plus cu toate că punctează și anumite minusuri, relicve, probabil, ale obiceiurilor sale anterioare: „Bun, muncitor, slab în coresp(ondență), nu este prea iubit de clientelă”⁷².

Rapoartele reviziilor din anii 1924 și 1925 prezentau din nou operațiuni dubioase, în afara spectrului celor aprobate de către Centrala din Sibiu. Unul dintre bărbații de încredere ai Filialei din Târgu Mureș a Băncii „Albina”, Ioan Conțu, era tras la răspundere din cauza faptului că în baza propunerii sale „s-a scontat o poliță de Lei 5000 - Ioan Gligor, la care semnetura caventului Augustin Gligor s-a dovedit ulterior ca falsificată”⁷³. Directorul Centralei, Constantin Popp „a găsit în portofel [portofoliu-n.n.] cambii neprotestate în valoare de Lei 10.000.- și câteva documente de garanție și chitanțe dela avocat despre valori primite, fără să fie cătate”⁷⁴, situație care părea să se repete în cadrul filialei. Celelalte observații ale reviziilor vizau îmbunătățirea eficienței operațiunilor bancare și mici modificări ale „Pragmaticii de serviciu”. Abia începând cu anul 1926, filiala albinistă mureșană a intrat în *legalitatea* impusă de către Centrală, rapoartele reviziilor efectuate asupra acesteia susținând acest aspect.

Până la urmă, măsurile luate de către Banca „Albina” din Sibiu au dat roade și astfel, o dată cu demiterea din funcție a directorului Eugen Vancu în anul 1924 și înlocuirea lui cu Ion Budiu⁷⁵, situația filialei din Târgu Mureș a început să se remedieze.

Date referitoare la distribuirea salariilor în cadrul filialei din Târgu Mureș s-au găsit doar pentru anul 1928. Situația detaliată referitoare la modul de calcul al salariilor lunare oferite personalului este cuprinsă în tabelul următor realizat prin cumularea informațiilor oferite de documentele păstrate în arhiva din Târgu Mureș⁷⁶. Reținem măsurile imediate și severe luate de Centrala din

⁷¹ *Ibidem*, f. 140. Procesul verbal din 27 aprilie 1925, ședința a XVIII-a.

⁷² A.N.-S.J.Cj., *F.B.A.i.c.e.S.Cj.*, dos. 83/1920-1941, f. 55.

⁷³ A.N.-S.J.Sb, *F.B.A.-registre*, dos. 24/1924-1925, f. 76. Procesul verbal din 28 mai 1924, ședința a XXVIII-a, plenară.

⁷⁴ *Ibidem*, f. 220. Procesul verbal din 29 aprilie 1925, ședința a IX-a, plenară, f. 219.

⁷⁵ Ion Budiu, născut în anul 1881, absolvent al Școlii Comerciale Superioare din Brașov, aflat în serviciul Băncii „Albina” din anul 1911. Apud A.N.-S.J.Sb, *F.B.A.*, dos.134/1947, nearhivat.

⁷⁶ A.N.-S.J.Ms., *F.B.A.Tg.M.*, dos. 107/1928, f. 4, 6, 8, 9, 10, 14, 15, 17, 19.

Sibiu împotriva funcționarilor incorecți, indiferent de meritele lor anterioare. Dorința lor de a-și trăi viața, după împlinirea idealului național de la 1918, nu se accepta la Banca „Albina” prin fraudă și incorectitudine.

REPERE ÎN EVOLUȚIA PRINCIPALELOR TIPURI DE AFACERI BANCARE ALE „ALBINEI” DIN SIBIU 1872-1946. PARTEA I. ACTIVELE¹

Vasile Dobrescu*

DOI: 10.2478/amsh-2020-0013

Abstract

*Landmarks in the Evolution of the Main Types of Banking Operations of
Albina in Sibiu
1872-1946. I*

The 75 years history of Albina Bank reflects in its main characteristics that particularize it in the modern banking system the forms and crediting policies present in its statutes.

The initial focus of the Albina Bank board was to activate a diverse palate of credit activities – in the first statute of the bank we can find no less than 15 types of loans. Few were actually accommodated, according to the possibilities of financing and also related to the social and economic background of the future debtors that came, the majority until 1918 from the rural areas. More so, the bank took into account the economic, financial and political context where the Romanian elite from Transylvania activated. Thus, in the first period of activity of the Albina bank its board will activate the most mobile types of crediting (credit of input and lending with public collaterals) wanting to increase the funding sources which are the main focus on the first part on an extended study.

Keywords: *Albina Bank; Sibiu; crediting modes; financial resources; level of economic activity*

Capacitatea financiară a unei instituții bancare moderne este evaluată prin volumul valorilor capitalului social și al activelor sale, iar caracterul acesteia prin specificul operațiunilor financiare cuprinse în statutele sale, dar mai ales prin cele practicate cu precădere în relațiile cu clientela sa. Pornind de la aceste primare considerații, ne permitem să realizăm o succintă incursiune menită să puncteze principalele aspecte ale afacerilor financiare ale băncii „Albina” din Sibiu, pe parcursul a 75 de ani de activitate, în dorința reliefării capacităților sale economice, a trăsăturilor operațiunilor bancare pe care le-a derulat, prin prisma obiectivelor și scopurilor

¹*Professor, Honorific member of Editorial Board of Acta Marisiensis. Seria Historia

¹ Ultimul bilanț oficial al Băncii „Albina” este publicat pe anul 1946 și aprobat în adunarea generală din 20 martie 1947, adunarea generală preconizată a aproba bilanțul pe anul 1947, proiectată să se țină în iunie 1948, nu s-a mai ținut deoarece intervenise actul naționalizării întreprinderilor și societăților comerciale. „Albina” însă a intrat în lichidarea judiciară.

sale statutare, a politicilor economice adoptate, dar și a diferitelor conjuncturi socio-economice sau politice pe care le-a traversat.

Activarea băncii „Albina”, la 10 aprilie 1872, împlinită pe fondul unei pregătiri inițial teoretico-propagandiste desfășurată de Visarion Roman, dar și de alți reprezentanți ai românilor transilvăneni, dornici să înfăptuiască instituții capabile să modernizeze societatea românească, printre care și instituții de credit, dar și în urma unui travaliu concertat a numeroși lideri naționali în concretizarea proiectului de întemeiere a unui institut de credit cu capital românesc prin mobilizarea surselor financiare², a marcat o premieră reușită în acest domeniu însemnat al vieții economice moderne și a declanșat, la puțin timp, un proces ce a stârnit interesul și a cuprins energiile morale și materiale ale elitelor naționale, care au constituit treptat zeci și zeci de instituții bancare mai mari sau mai mici, definind deja la începutul secolului XX un adevărat sistem bancar românesc³. Datorită evoluției economico-financiare ascendente prin contribuția unui aparat funcționăresc de înaltă calitate profesională și a extinderii afacerilor sale la nivelul întregii Transilvanii, Banca „Albina” a devenit, în timp, etalonul la care s-au raportat toți inițiatorii de instituții bancare românești, preluându-i proiectele statutare sau regulamentele de ordine interioară și, pe cât posibil, managementul financiar, cu atât mai mult cu cât aceasta a reprezentat și un centru însemnat de pregătire practică a multora dintre viitorii funcționari de bănci de la celelalte instituții de credite românești ulterior înființate sau pe cale de a fi întemeiate.

Raportându-i activitatea la preocupările economice predominante ale românilor transilvăneni aflați în marea lor majoritate în mediul rural și din dorința promovării unei agriculturi raționale, a sporirii capacităților economice competitive a proprietarilor mici și mijlocii, inițiatorii instituției de credit „Albina” și-au conturat încă de la început, în statutele sale, ca obiectiv principal al acesteia să fie acela de a procura „... locuitorilor țării, mai ales poporului țăran agricol, capitalul și creditele necesare și a deștepta spiritul de economie”⁴.

Pe ansamblu, evoluția financiar-economică a băncii „Albina” în cei 75 de ani de existență, a fost influențată de conjuncturile

² Mihai D. Drecin, Banca „Albina” din Sibiu, instituție națională a românilor transilvăneni, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1982, pp. 47-48.

³ Vasile Dobrescu, *Sistemul de credit românesc din Transilvania 1872-1918*, Târgu-Mureș, Editura Universității „Petru Maior”, 1999; Lucian Dronca, *Băncile românești din perioada dualismului austro-ungar (1867-1918)*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2003.

⁴ Nicolae Petra Petrescu, *Monografia Institutului de Credit și de Economii „Albina” (1872-1897)*, Sibiu, 1897, p. 163.

economice interne și internaționale, de evenimentele politico-militare care s-au derulat în spațiul românesc și care s-au reflectat în politicile economice și în activitatea de management financiar a conducerii sale. Raportându-ne la aceste succinte considerații apreciem că în evoluția economică a băncii „Albina” se înregistrează mai multe faze de dezvoltare sau de reflux, segmentate și marcate temporal de: situațiile economice care influențează dezvoltarea acesteia de la actul activării (1872) până la primul război mondial; evenimentele militare și politico-statale din anii primului război până la unificarea monetară din iunie 1920; conjunctura economică a României Mari dintre anii 1920-1929 inclusiv; criza și efectele acesteia din perioada anilor 1930-1939; consecințele dezmembrării României în 1940 și ale celui de-al doilea război mondial până la etatizarea B.N.R. în 1946 și stabilizarea monetară din august 1947.

Activele Băncii

Asemenea evenimente au stimulat, au temperat sau au afectat afacerile băncii „Albina”, influența lor repercutându-se asupra volumului plasamentelor activelor sale, cât și a politicilor și practicilor de creditare. Astfel, în perioada de până la primul război, pe fondul unei relative stabilități monetare și financiare din cadrul imperiului austro-ungar, banca „Albina” a înregistrat o creștere aproape continuă a plasamentelor și activelor sale, reușind să depășească situațiile critice ale unor crize financiare. Confruntată încă de la începutul existenței sale cu impactul crizei din 1873, „Albina” a reușit să-și redreseze situația financiară, deși a trebuit să renunțe la creditarea și patronarea reuniunilor de credit. Dacă pentru anii 1872/73 plasamentelor sale erau de 451.525 de florini⁵, în anul 1875 acestea sporiseră la 587.216 florini⁶ după lichidarea reuniunilor de credit. După un deceniu de activitate în 1882 totalul creditelor acordate depășeau 1,595 milioane florini⁷ iar în 1892 ele se ridicau la 7,859 milioane florini, iar activele la peste 8 milioane florini⁸ pentru ca la sfârșitul secolului acestea să crească la 8,319 milioane de florini⁹. Evoluția ascendentă se datora unei politici diversificate de creditare și a consolidării surselor proprii de finanțare care sporiseră prin emiterea scrisurilor financiare, cât și a implicării unor perspicace personalități și specialiști, precum

⁵ Mihai D. Drecin, *op. cit.*, Anexa B.

⁶ *Ibidem.*

⁷ *Ibidem.*

⁸ Nicolae N. Petra, *Băncile românești din Ardeal și Banat*, Sibiu, Editura Cartea Românească, 1936, p. 35.

⁹ Mihai D. Drecin, *op. cit.*, Anexa B.

Partenie Cosma sau Valeriu P. Bologa, care au reușit să dirijeze cu onestitate și echilibru afacerile băncii.

Trendul ascendent se continuă, cu fluctuații minore până în preajma primului război mondial. La 3 decenii de la înființare, în anul 1902, plasamentele sale se cifrau la 18,137 milioane de koroane, iar activele la 22,069 milioane koroane¹⁰, marcând un spor sesizabil în ciuda devalorizării florinului cu 50% și a schimbării titlului noii monede pusă în circulație de către Banca Austro-Ungariei. În sfârșit, la 4 decenii de activitate, în 1912 „Albina” aproape își triplează plasamentelor sale, ce ajung la circa 50,019 milioane de koroane, totalul activelor depășind 57 de milioane koroane¹¹. Aceste date marchează apogeul dezvoltării băncii, deoarece efectele unei puternice crize financiare extinsă pe anii 1911-1913, iar apoi declanșarea primului război mondial, au redus, din 1914 până în 1918, an de an cererile de creditare și deci volumul anual al plasamentelor sale, deși în același interval de timp, se înregistrează o îmbunătățire a surselor proprii de finanțare, prin dublarea volumului portofoliului depunerilor. Astfel, în 1914 total creditărilor se comprimă față de 1912 la 47,936 milioane k, iar activele se reduc la 54,074 milioane K¹², pentru ca în 1918, totalul plasamentelor să scadă sub 50% față de 1914, adică la 22,622 milioane K, în schimb, activele depășesc 82,2 milioane de K¹³, creând băncii o situație financiară deosebit de critică, în condițiile în care cea mai mare parte a volumului activelor constau în valorile efectelor Băncii Austro-Ungare și în bonurile de tezaur ale statului austro-ungar, la care se adăugau efectele comerciale ale instituțiilor economice și acțiunile sale subscrise la majoritatea băncilor românești. Însă atât factorii economici, financiari sau statali, emitenți de efecte și acțiuni se aflau, deopotrivă, la rândul lor, în situații extrem de critice, fapt ce periclita la maximum recuperarea valorilor nominale lichide în cazul falimentului acestora, așa cum s-a întâmplat cu statul austro-ungar la sfârșitul anului 1918.

În 1919 „Albina” reușește să-și plaseze din numerarul excesiv al depunerilor în credite mobile de cont-curent, acordate Consiliului Dirigent (5 milioane de K cu 1% dobândă) și autorităților administrative locale și privaților, sporindu-și de peste 8 ori volumul total al creditărilor față de anul precedent, care ating 203,539 milioane de K¹⁴. Vor rămâne și pentru acest an în active surplusuri

¹⁰ *Anuarul Băncilor Române*, V, Sibiu, 1903, p. 8.

¹¹ *Ibidem*, XV, Sibiu, 1913, p. 8.

¹² *Ibidem*, XVII, Sibiu, 1915, p. 7.

¹³ *Gazeta oficială a Consiliului Dirigent al Transilvaniei*, nr. 27 din 3 mai 1919, p. 166.

¹⁴ *** *Raportul Consiliului de Administrație al Institutului de Credit și Economii „Albina” către Adunarea Generală Ordinară din 31 martie 1934, conspectul*

lichide însemnate plasate la alte bănci în efecte publice și acțiuni sau sume disponibile la casa băncii care depășeau totalul plasamentelor, întrucât volumul activelor sale se ridica la cca 453 milioane de K¹⁵.

Unificarea monetară din iunie 1920, care a impus preschimbarea koroanelor în moneda națională, echivalând leul cu 2 koroane - o măsură controversată și contestată în epocă de cercurile bancare - va reduce, pentru moment, la jumătate potențial financiar al băncilor transilvănene, fără a stopa creșterea ulterioară și destul de rapidă a activelor acestora, în condițiile devalorizării accelerate a leului și a creșterii ratei inflației. Aceste din urmă fenomene vor determina orientarea băncilor spre credite mobile și foarte mobile. Deja, în anul 1922, banca „Albina” înregistrează active de peste 357 milioane de lei și creditări totale de 307,213 milioane lei¹⁶. Și în anii următori, volumul activelor cunoaște ameliorări semnificative, în mare parte nominale, determinate de creșterea masei monetare pe piața financiară, încât acesta, în anul 1925, depășea substanțial valoarea numerică a celui din 1919 cu valori totale de peste 650 de milioane lei¹⁷. Peste 5 ani, în anul 1930, pe parcursul căruia criza economică începe să se resimtă tot mai acut, activele „Albinei” înregistrau o creștere de 2,5 ori, cumulând circa 1,732 miliarde de lei, cu plasamente totale de 1,424 miliarde de lei¹⁸. Încă din epocă, specialiștii au sesizat că sporul anual al activelor băncilor, urmând cursul depreciilor monetare, nu reflecta dezvoltarea reală a sistemului bancar. În acest sens, reiterăm observațiile economistului Nicolae N. Petra, din anul 1936, asupra acestui fenomen, care sesiza că așa zisele progrese din bilanțurile băncilor transilvănene între anii 1919-1929, erau „în mare parte numai aparente, numai în cifre”¹⁹, deoarece raportarea lor la procesul devalorizării monedei naționale releva doar reluarea eforturilor pentru refacerea valorică a activelor din epoca antebelică. Argumentația o susținea pe baza analizării evoluției băncii „Albina” în perioada postbelică până la criza economică, precizând că volumul activelor sale din 1930 de peste 1,732 miliarde de lei, denominat în funcție de etalonul leului din 1929, ar oferi un volum de doar 53,702 milioane de lei antebelică, adică aproape de valoarea bilanțului acesteia din anul 1914. Această constatare îl determină să concluzioneze că băncile românești din Transilvania au trebuit să acționeze timp de 10 ani pentru a

operațiunilor de la înființarea institutului 10 aprilie 1872 până la 31 decembrie 1933, Sibiu, 1934, p. 12.

¹⁵ Nicolae N. Petra, *op. cit.*, Anexa D, pe pagina 209.

¹⁶ *Ibidem*, p. 209.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Monitorul Oficial*, partea a II-a, 1931, nr. 39, p. 1987.

¹⁹ Nicolae N. Petra, *op. cit.*, p. 119.

surmonta efectele negative ale războiului mondial și ale unificării monetare din 1920. Desigur, aceste echivalențe nu pot fi absolutizate întrucât, în perioada amintită sunt sesizabile progresele tuturor ramurilor economice la care au contribuit sistemul bancar, inclusiv banca „Albina”.

Criza va contribui la reducerea treptată a activelor sale până la sfârșitul anului 1933, deși diminuarea volumului lor nu oglindea, în mod real, situația financiară deosebit de critică pe care o parcurgea banca „Albina”, ca de altfel întregul sistem bancar, deoarece efectele depresiunii economice erau în parte estompate, fie de moratoriile impuse de guvernanți, fie de incoerența normelor legislative din domeniu, dar care, împreună, contribuiau la amânarea unor soluții viabile și la menținerea unui blocaj financiar național. În anii 1931-1933 conducerea băncii „Albina” a restricționat drastic creditările, iar pe parcursul anului 1933 le-a suspendat, însă cea mai mare parte a valorilor plasamentelor date până în anul 1930 inclusiv, le-a rostogolit, de la an la an, în bilanțurilor sale, fie prin prelungirea termenelor achitării lor, fie constrânsă în cele mai multe cazuri, din pricina incapacității financiare a mării majorități a debitorilor săi, îndeosebi agricoli incapabili de a-și plăti ratele, dar cel mai adesea nici dobânzile la creditele angajate. Aceste situații socio-economice și parțial politico-legislative au condus la menținerea unui volum al activelor „Albinei”, în 1933, la un nivel încă mare, dar nerealist, de peste 1,330 miliarde lei, din care totalul plasamentelor cumula încă 1,189 miliarde de lei²⁰.

Adoptarea și aplicarea Legii Conversiunii datoriilor debitorilor agricoli și urbani din aprilie 1934 (cea de-a patra lege cu asemenea destinație, concepută și aplicată efectiv după publicarea ei), prin dispozițiile esențiale, reduceau cu 50% valoarea creditelor angajate și neachitate deloc sau parțial, până în anul 1931, cu stipularea eşalonării volumului datoriilor rămase, în rate semestriale, pe următorii 17 ani, cu o dobândă de numai 3%. Măsurile, de care vor beneficia marea majoritate a debitorilor băncilor, vor înlătura blocajul financiar și vor salva instituțiile de credit rămase în activitate de la faliment, întrucât statul se va angaja ca prin Banca Națională a României să acopere, tot eşalonat, pierderile băncilor rezultate din procesul financiar al conversiunii. Urmarea aplicării Legii de conversiune a datoriilor agricole asupra băncii „Albina”, ca de altfel și a tuturor băncilor cu plasamente majore în domeniul agrar, s-a oglindit în scăderea drastică a activelor sale în următorii 2 ani. Astfel, în anul 1934, activele băncii se reduc la

²⁰ *** *Raportul Consiliului de Administrație al către Ad. Gen. din 31 martie 1934, Sibiu, 1934, p. 10.*

1,083 miliarde de lei cu fond de plasament relativ acceptabil de circa 958 milioane de lei, din care mai bine de jumătate, adică circa 583 milioane fiind cele din conversii²¹. În anul 1935, în urma achitării unui fond mai mare de debite și a angajării unor valori foarte modeste de noi credite „Albina” va înregistra active apropiate anului 1925, adică de numai 710,45 milioane de lei²², din care plasamentelor reprezintă 618,5 milioane de lei din care circa 300 milioane lei în conversiune.

Ulterior, redresarea financiară a băncii se va realiza, într-un ritm mai ponderat și mai realist, până în anul 1940, deși moneda națională se va devaloriza în acest interval de timp, succesiv, cu circa 51,15 % față de etalonul stabilit în anul 1929. Astfel, în anul 1938 banca cumula la active un spor relativ modest de 926,8 milioane de lei²³.

Între anii 1940-1944 banca „Albina”, ca de altfel întregul sistem bancar, resimte tot mai acut efectele războiului mondial, pe fondul creșterii din ce în ce mai mare a volumului emisiunilor monetare, fapt ce determină declanșarea unei spirale inflaționiste cu repercusiuni în sporul nominal al volumelor activelor sale. Dacă în anul 1940 activele băncii „Albina” erau de 1,5 miliarde de lei, în anul 1942, ele ajung la valoarea de 2,130 miliarde de lei²⁴, pentru ca la sfârșitul anului 1944 acestea să depășească 3 miliarde de lei²⁵. Deja, de la sfârșitul anului 1944, sub impactul emisiunilor monetare repetate și scăpate de sub controlul BNR, influențate și de evenimentele politico-monetare, asistăm la creșterea galopantă a fenomenului inflaționist și la sporirea, în progresie geometrică, a volumului activelor băncii în anii postbelici. Aceste fenomene sunt recunoscute și de către conducerea băncii în anul 1946, în Darea de seamă a Consiliului de Administrație, unde se menționează că sporul „de cifre nu înseamnă și sporirea potențialului financiar” al acesteia. Astfel, în anul 1945 activele ajungeau la 9,22 miliarde de lei, iar în anul 1946 ele depășeau peste 47,11 miliarde de lei²⁶, cu tendințe de creștere exponențială până la reforma monetară din august 1947.

Sporul activelor băncii „Albina” a fost stimulat și de înființarea a șase filiale și șase agenturi în toată Transilvania până în

²¹ *Monitorul Oficial*, partea a II-a, 1935, nr. 101, p. 3730.

²² Nicolae N. Petra, *op.cit.*, Anexa D, p. 209.

²³ *Monitorul Oficial*, partea a II-a, 1939, nr. 88, p. 3428.

²⁴ *** *Darea de seamă a Consiliului de Administrație al către Ad. Gen. din 18 martie 1943*, Sibiu, 1943, p. 12.

²⁵ *** *Darea de seamă a Consiliului de Administrație al către Ad. Gen. din 24 martie 1945*, Sibiu, 1945, p. 8.

²⁶ *** *Darea de seamă a Consiliului de Administrație al către Ad. Gen. din 20 martie 1947*, Sibiu, 1947, p. 12.

1914 și, apoi în perioada interbelică a unor puternice sucursale la Arad, Cluj și București.

Calitatea monedei și volumul masei monetare

Pentru a evalua cât mai realist evoluția valorică a capacității financiare a băncii „Albina” în cei 75 de ani de existență suntem obligați a reitera, pe lângă conjuncturile economice pozitive sau negative, sau urmările celor două conflicte mondiale, influențele generate de cursul monedelor și al masei monetare puse în circulație în acest interval de timp de către instituțiile emitente: Banca Austro-Ungariei și Banca Națională a României.

În perioada de activitate a Băncii „Albina” între anii 1872-1899, moneda de referință aflată în circulație a fost florinul de argint austriac, a cărui valoare inițială a fost, treptat, erodată de către datoriile statului la Banca Austro-Ungariei, cât și de masa monetară în creștere și cu o acoperire tot mai redusă de rezervele metalice (argint, aur) și valutare. În consecință, cu prilejul schimbării etalonului monedei imperiale de la argint la aur, prin legea din anul 1892, s-a hotărât emiterea unei noi monede, koroana, cu o denominație valorică de 50% față de florin. Această nouă monedă trebuia să intre în circulație însă doar de la începutul anului 1900. Astfel, dacă în 1892 etalonul florinului era de 0,6097 g aur cel al viitoareii monede, koroană, era echivalat la 0,3048 g aur²⁷. În acest fel în urma preschimbării monetare din anul 1900 la raportul de 1 florin = 2 koroane, întregul sistem financiar și-a dublat volumele valorice nominale, cu urmări în creșterea prețurilor, care au sporit procentual aproape de plafonul deprecierei monetare.

În timpul primului război emisiunile monetare exagerate ale băncii Austro-Ungariei au contribuit la creșterea masei monetare aflate în circulație și evident, la deprecierea monedei. Abundența de numerar de pe piața financiară va contribui la creșterea valorilor nominale ale activelor băncii „Albina”, care în 1914 se ridicau la 54,8 milioane de koroane²⁸, iar în 1918, depășeau 82,2 milioane koroane²⁹. Apoi, după 1920, deprecierea monedei naționale, leul, pe fondul emisiunilor monetare neacoperite ale B.N.R. este tot mai evidentă: în 1920 se deprecia de 10,58 ori față de 1915, crescând în anii următori până la stabilizarea monetară, care reglementează

²⁷ A se vedea mai pe larg această problematică în Costin C. Kiricescu, *Sistemul bănesc al leului și precursorii lui*, vol. II, București, Editura Enciclopedică, 1997, pp. 222-234.

²⁸ *** *Anuarul băncilor române*, an XVII, Sibiu, 1915, p. 7.

²⁹ *** „*Gazeta oficială*” a Consiliului Dirigent al Transilvaniei, nr. 27 din 3 mai 1919, p. 166.

deprecierea la 32,26 ori față de nivelul antebelic³⁰. În paralel, circulația monetară a înregistrat o creștere de la 9,486 miliarde de lei în 1920 la 21,211 miliarde de lei în 1928³¹, cu un grad de acoperire formal. După o scurtă perioadă de timp, moneda națională va înregistra o depreciere oficială în 1936 cu 38%, iar în mai 1940 cu 107% față de 1929³² (Dacă valoarea leului în aur în 1929 era de 10 miligrame, în 1936 de 7,2460 și în 1940 de 4,8523 miligrame³³). Acest trend descendent al monedei naționale va fi urmat însă în creșterea valorilor circulației monetare de la 25,663 miliarde de lei în 1936 la 64,349 miliarde lei în 1940³⁴. Deși mai are loc o denominare a monedei naționale în 1941 prin procedee însă fictive, emisiunile monetare succesive care se realizează de B.N.R. aproape în progresie geometrică în ultimii ani de război și mai ales între anii 1945 - august 1947, circulația monetară crește galopant, de la 356,893 miliarde lei în 1944, la 1,212 trilioane de lei în 1945, apoi la 6,1 trilioane lei în 1946 și la incredibila cifră de 48,451 trilioane lei, în august 1947³⁵. În această situație cotarea leului nu se mai putea efectua practic la valoarea sa în aur, doar aproximativ la cursul oficial al valutelor străine, care la rândul lor se depreciaseră după 1930. Astfel, dacă un franc elvețian se schimba la cursul de 46,74 lei în 1940, în 1946 era cotelat la 3599,43 lei. De asemenea, un dolar se schimba în 1940 cu 204,39 lei, iar în 1946 cu 15.739,60 lei³⁶.

Investigând conceperea și derularea operațiunilor financiar-bancare stipulate în Statutele băncii, în variante mult mai diversificate decât cele propriu-zis practicate, precizăm că activarea unora sau altora dintre ele reflectă opțiunile conducerii și acționariatului acesteia în strânsă legătură cu influențele conjuncturilor economice și politice, dar și cu starea economică a clientelei sale debitoare. Astfel, deși în primul Statut al băncii „Albina”, conceput în liniile sale esențiale după modelul marilor bănci din Austro-Ungaria, erau înscrise 15 feluri de operațiuni bancare³⁷, din care vor fi activate inițial doar: depunerile, înființarea

³⁰ Virgil Madgearu, *Evoluția economiei românești după războiul mondial*, ediție reeditată, București, Editura Științifică, 1995, pp. 223-224; Victor Axenciuc, *Evoluția economică a României. Cercetări statistico-istorice 1859-1947*, vol. III, *Monedă-Credit-Comerț-Finanțe publice*, București, Editura Academiei Române, 2000, pp. 18-19.

³¹ Costin C. Kirițescu, *Sistemul bănesc al leului și precursorii lui*, ediția II, vol. II, București, Editura Enciclopedică, 1997, pp. 567-568; Victor Axenciuc, *op. cit.*, pp. 25-26.

³² Victor Axenciuc, *op. cit.*, p. 28.

³³ Costin C. Kirițescu, *op. cit.*, p. 492.

³⁴ Victor Axenciuc, *op. cit.*, p. 26.

³⁵ *Ibidem*, p. 26.

³⁶ *Ibidem*, pp. 39-40.

³⁷ *Statutele Institutului de credit și economii „Albina”*, Pesta, 1871, pp. 6, 38.

de reuniuni de credit, creditele cambiale, creditele pe efecte și obiecte de valoare pentru lombardare, urmărindu-se strângerea cât mai rapidă și la un volum cât mai mare de capitaluri lichide în vederea consolidării băncii și activarea ulterioară a altor tipuri de activități financiare. Înscrierea reuniunilor sau cooperativelor de credit în Statutul băncii de către Visarion Roman (adept și chiar inițiator al cooperatismului românesc) ca una dintre operațiunile financiare prioritare reprezenta o excepție în proiectele de funcționare ale instituțiilor de credit bancare din epocă, deoarece situa activitatea băncii „Albina” într-o dublă ipostază: de bancă comercială, dar și de centrală a unor viitoare cooperative de credit. Se cunoaște eșecul acestei acțiuni, primită inițial cu încredere și entuziasm, din cauza condițiilor socio-economice nefavorabile, a lipsei surselor financiare necesare unei activități cooperatiste de durată, cât și a unui personal calificat și cunoscător al principiilor de funcționare a cooperativelor la nivelul reuniunilor de credit, factori ce au determinat lichidarea cooperativelor existente, în perioada anilor 1873-1875³⁸.

În consecință, în funcție și de resursele proprii financiare, conducerea băncii va activa, suplimentar, creditele ipotecare, iar în subsidiar va emite scrisuri funciare, credite fixe, apoi credite personale sau țărănești, credite cambiale cu acoperire ipotecară, de cont curent și credite pe produse, credite de reescont. Operațiunile bancare fundamentale, în afara depunerilor, vor fi însă cele cambiale sau de scont, ipotecare, cambiale cu acoperire ipotecară și de cont curent.

Adiacent au fost practicate, până în 1914, credite noi precum: scontarea propriilor scrisuri funciare ca acoperire, credite pe produse (agrare sau mărfuri); cumpărare și vindere de imobile (realități) și mijlocirea unor asemenea afaceri; subscrierea și cumpărarea de acțiuni pentru înființarea altor bănci românești etc. Deși conducerea băncii a manifestat reticențe în a credita și, mai ales, a participa la afaceri de tip industrial sau comercial (interzicând acoperirea creditelor cu ipoteci pe stabilimente industriale), a plasat totuși cu prudență asemenea credite sub forma celor de cont curent. Mai mult, pe fondul creșterii capacităților economico-financiare și a dorinței de a extinde preocupările elitei românești și în domeniul comerțului, conducerea băncii se va implica în mod direct în operațiunea de înființare a unei societăți comerciale între anii 1896-1897, cu numele „Concordia”. În lipsa specialiștilor, dublată de conjunctura financiară defavorabilă din anii 1899-1900, afacerea va înregistra însă repetate pierderi în anii

³⁸ Mihai D. Drecin, *op. cit.*, pp. 52-62.

ce au urmat, determinând lichidarea acesteia în august 1904, acționarii și creditorii săi neînregistrând pierderi³⁹.

Politicile economice ale băncii „Albina”, după primul război mondial în privința creditărilor domeniilor comercial și industrial se vor schimba în mod semnificativ. Printre altele, în 1919, ia inițiativa înființării „Creditului Tehnic Transilvănean” la Sibiu, cu un capital de 7,5 milioane de lei⁴⁰. Deși instituția a avut o existență efemeră, banca „Albina” își va plasa apoi însemnate fonduri în credite industriale și comerciale, va subscrie numeroase acțiuni la întreprinderile nou înființate sau preluate de capitalul românesc din provincie, înscriind și un volum de participațiuni la unitățile comerciale și industriale, e drept relativ mai mic în comparație cu marile bănci din fostul regat al României, ce aveau o experiență și o tradiție mai îndelungată în acest domeniu.

Dintre creditele cele mai vechi și chiar cele mai însemnate valoric de până la 1914, cele de **scont** sau **cambiale** s-au situat în preocupările principale ale conducerii băncii „Albina”, deoarece acestea, prin termenele scurte de timp, pe 6 luni, uneori cu prelungiri până la un an (cu plata anticipată a dobânzii, în cazuri cu totul excepționale peste această dată), asigurau un rulaj rapid și profitabil al capitalurilor. Apoi puteau fi folosite, prin cedarea lor, pentru obținerea unor credite de reescont, mai ales în primul deceniu de activitate, când fondurile proprii ale băncii nu reușeau să facă față solicitărilor masive de împrumuturi venite din partea viitorilor debitori. Cambiile erau garantate, de regulă, de averea mobilă (animale, produse agricole în cazul țăranilor, valoarea mărfurilor în stoc în cazul comercianților) a solicitantului, cât și de răspunderea solidară a 2-3 giranți⁴¹. Calitatea și capacitatea economică, uneori și morală a solicitanților, era, ca de altfel și pentru celelalte credite, atestată de așa-ziși „bărbați de încredere” ai băncii, un fel de agenți ai acesteia în teritoriu, care însoțeau cererea solicitantului cu o recomandare ce cuprindea în detaliu date despre averea mobilă, dar chiar și imobilă a acestuia, cât și mențiuni privind angajarea sau nu a unor credite de la alte instituții financiare din monarhie. Pentru activitatea lor agenții era recompensați de către bancă prin stabilirea unor procente de comision, cuprinse în reglementări speciale, e adevărat foarte mici, pe care le percepeau de la solicitanți. Orice încălcare a acestor baremuri se solda cu pierderea calității lor de reprezentanți ai băncii în teritoriu. Creditele cambiale, prin natura lor, erau mai adecvate activităților comerciale sau industriale, respectiv pentru rezolvarea

³⁹ *Ibidem*, pp. 109-111.

⁴⁰ Nicolae N. Petra, *op. cit.*, p. 119.

⁴¹ Vasile Dobrescu, *op. cit.*, p. 75.

unor nevoi curente ale proprietarilor funciari mici, precum achizițiile de animale, unelte agricole sau pentru nevoi personale de moment. De aceea, majoritatea creditelor cambiale solicitate și aprobate inițial sunt de valori modeste, între 100-300 de florini și apoi după 1900 între 200-800 koroane. Creditele cambiale cu valori mai mari sunt luate fie de către proprietarii funciari mijlocii, cel mai adesea de negustori sau mici întreprinzători industriali. Pentru investițiile de durată mai mare pe care le impuneau procesele economice agrare propriu-zise, creditele cambiale nu erau cele mai potrivite. Cu toate acestea, un număr însemnat de proprietari fermieri țărani au accesat credite cambiale, parte dintre ele beneficiind de prelungiri în condițiile existenței unui număr relativ mic de instituții financiare, cât și a unor posibilități restrânse de a accesa credite cu dobânzi acceptabile, în raport cu cele practicate pe piața cămătăriei.

Inițial interesele la creditele cambiale au oscilat între 8-10%, iar pe măsura întăririi capacității financiare a băncii și în conjuncturi favorabile economic acestea s-au redus, treptat, acordându-se, spre sfârșitul secolului XIX, cu dobânzi de 5,5-6% din valoarea creditului⁴². Și din această perspectivă, volumul creditelor cambiale a fost stimulat, înregistrând creșteri apreciabile. Astfel, dacă în anul 1875 creditele cambiale se ridicau la 470.904,62 florini, în 1899 volumul lor depășea 4,14 milioane florini, urcând neîntrerupt, fără nicio scădere în anii următori, pentru a atinge maximul său în anul 1914 la valoarea de 20.896.701 koroane⁴³. În anii primului război mondial volumul creditelor cambiale scade vertiginos, ajungând la minimul istoric de 3,928 milioane koroane în 1918⁴⁴ datorită achitării acestora de către debitorii țărani, care în urma creșterii prețurilor agricole au suficiente resurse lichide, apoi a reducerii cererilor pentru aceste credite și a reorientării creditelor de către conducerea băncii spre alte forme de creditare, inclusiv spre achiziții de efecte publice, majoritatea emise de banca Austro-Ungariei, deoarece dorea să-și plaseze supranumerarul existent în plasamente apreciate încă rentabile și sigure. Așa se constată existența în activele băncii din anul 1919 a unui volum de efecte publice de peste 33 milioane koroane⁴⁵, a căror valoare s-a diminuat drastic după lichidarea băncii Austro-Ungariei, pierzându-și cea mai mare parte din ele complet valoarea.

Volumul creditelor cambiale, după primul război mondial, se va redresa în următorii trei ani, ajungând în 1922 la peste 57,85 milioane lei, pentru a înregistra apoi creșteri însemnate până în anul

⁴² Mihai D. Drecin, *op. cit.*, pp. 64, 89, 125.

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ *** *Raportul Consiliului de Administrație al ... către Adunarea generală din 26 iunie 1920*, Sibiu, 1920, p. 9.

1930, la suma de 369,44 milioane lei⁴⁶, cu mențiunea că acest tip de creditare și-a pierdut întâietatea față de celelalte operațiuni de creditare, ajungând pe locul al treilea în privința volumului valoric. Ulterior, acestea vor fi afectate grav de criza economică, ca de altfel toate operațiunile financiare ale „Albinei”.

Începând cu anul 1931 până în 1934 volumul creditului cambial va înregistra un recul prin scăderi repetate de la circa 313,2 milioane lei până la 123,4 milioane lei⁴⁷, în parte datorită restrângerii generale ale afacerilor bancare, dar și a transferării unor valori spre portofoliul debitorilor ce beneficiau de prevederile legii conversiunii din 1934. Creșterea portofoliului cambial în anii următori s-a realizat însă treptat și în proporții modeste, încât de abia în primii ani ai celui de-al doilea război mondial se va ajunge la volumul său valoric din 1930, iar în anul 1942 îl va depăși, sub raport nominal, ajungând la circa 493 milioane de lei⁴⁸. Dacă în 1944 volumul scontului era de aproximativ 502 milioane lei⁴⁹, în perioada imediat următoare, datorită hiperinflației și a surplusului masei monetare se constată o creștere explozivă, complet nesănătoasă, asemenea celorlalte portofolii de la activele băncii, până la peste 11,9 miliarde de lei în anul 1946⁵⁰.

Măsurile anticriză

Criza economică financiară din perioada interbelică se va manifesta acut la nivel general bancar, și desigur, și în activitatea „Albinei”, cu precădere din anul 1930, conducerea acesteia, constatând că acel an a fost „cel mai nefavorabil după război”, pe fondul scăderii prețurilor la produsele agricole și industriale, astfel că plasamentele de împrumuturi s-au redus și „s-au făcut tot cu mai multă prudență și cu garanții tot mai grele pentru solicitanți”⁵¹. Pentru a face față unor reculuri financiare Adunarea generală din 19 martie 1931 hotărăște să acorde o cotă mai mare din profitul net fondurilor de rezervă⁵². Constatând că pe parcursul anului 1931 efectele crizei financiare se extind și se manifestă îndeosebi prin

⁴⁶ *** *Raportul Consiliului de Administrație al ... către Adunarea generală din 31 martie 1934*, Sibiu, 1934, p. 12.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 8.

⁴⁸ *** *Darea de seamă a Consiliului de Administrație al ... către Ad. gen. din 18 martie 1943*, Sibiu, 1943, p. 12.

⁴⁹ *** *Darea de seamă a Consiliului de Administrație al ... către Ad. gen. din 27 martie 1945*, Sibiu, 1945, p. 7.

⁵⁰ *** *Darea de seamă a Consiliului de Administrație al ... către Ad. gen. din 20 martie 1947*, Sibiu, 1947, p. 12.

⁵¹ *** *Raportul Consiliului de Administrație al ... către Adunarea generală din 14 martie 1931*, Sibiu, 1931, p. 3.

⁵² *Ibidem*, p. 3.

retragerea masivă a depunerilor și restrângerea afacerilor, dar mai ales prin reducerea capacității economice a debitorilor, conducerea băncii luând în considerare și primul proiect de lege privind conversiunea datoriilor care ar crea dezavantaje băncii, hotărăște să crească fondurile de rezervă pentru creanțe dubioase. Apoi, va convoca, succesiv două Adunări generale extraordinare în 12 martie și 31 iulie 1932⁵³, pentru a discuta măsurile ce ar trebui să fie luate pentru a preîntâmpina efectele crizei, mai ales că se discuta un nou proiect de lege a conversiunilor datoriilor agrare cu măsuri mai avantajoase pentru debitori decât cel din anul 1931. Cu aceste ocazii se schimbă statutele băncii și se dispun măsuri pentru: stăvilirea fenomenului retragerii depozitelor; posibilitatea reducerii dividendelor acțiunilor sub plafonul statutar de 5%; reorientarea creditelor spre operațiuni financiare foarte mobile și restricționarea împrumuturilor de durată medie pentru „agricultorii mici” care nu erau așa de mobile⁵⁴. De asemenea, se hotărăște creșterea volumului fondului general de rezervă până la jumătatea valorii capitalului social. Cu toate acestea, la sfârșitul anului 1932 bilanțul general înregistrează o diminuare a tuturor operațiunilor financiare și cel mai mic profit net de după 1920⁵⁵, fapt ce va impune acordarea unui dividend de numai 3% pe acțiune, măsură care se menține și în anii următori până în 1936 inclusiv. În anul 1932 se iau măsuri drastice pentru reducerea cheltuielilor interne, sunt disponibilizați 30 de salariați și sunt diminuate retribuițiile personalului în proporție de 28%⁵⁶. În 1933 sunt disponibilizați alți 20 de funcționari și servitori, iar creditele au fost sistate⁵⁷. Reducerea reală a operațiunilor financiare în anii crizei este oglindită nu atât prin prisma valorii portofoliilor creditelor sau a bilanțului activelor, deoarece marea masă a creditelor plasate anterior, cu excepția sconturilor se păstra aproape intactă, întrucât majoritatea debitorilor nu-și mai plăteau ratele, cel mult dobânzile, ci în volumul revirimentului afacerilor (circulația monetară la casa băncii), care se diminuează de aproape

⁵³ De altfel, în adunarea generală extraordinară a „Solidarității”, din 8 mai 1932, convocată expres la cererea conducerii băncilor românești afiliate, vor fi puse în discuție o serie de măsuri anticriză printre care lichidarea judiciară a datoriilor comerciale, limitarea retragerilor din depozitele depunerilor, recalcularea și chiar neplata dobânzilor pentru depuneri pentru o perioadă scurtă de timp (Nicolae N. Petra, *op.cit.*, p. 133).

⁵⁴ *** *Raportul Consiliului de Administrație al...către Ad. gen. extraordinară din 12 martie 1932*, Sibiu, 1932, p. 3.

⁵⁵ *** *Raportul Consiliului de Administrație al...către Adunarea generală din 31 martie 1934*, Sibiu, 1934, p. 13.

⁵⁶ *** *Raportul Consiliului de Administrație al...către Adunarea generală din 30 martie 1933*, Sibiu, 1933, p. 5.

⁵⁷ *** *Raportul Consiliului de Administrație al...către Adunarea generală din 31 martie 1934*, Sibiu, 1934, p. 4.

trei ori între 1930 până în 1933, de la peste 21,479 miliarde de lei, la circa 7,075 miliarde de lei⁵⁸. În 1934, în condițiile aplicării legii conversiunii datoriilor agricole din 7 aprilie, banca înregistrează pierderi pe care le acoperă, în parte, din fondurile de rezervă până la valoarea de 110.512.000 lei⁵⁹, înscriind la active un volum valoric extrem de mare, de peste 583 de milioane de lei⁶⁰, pentru debitorii aflați sub incidența acestei legi, care beneficiau de reducerea datoriilor, dar și de un regim preferențial al achitării lor cu dobânzi de 3% pe o durată de până la 17 ani.

Creditul ipotecar a fost activat destul de timpuriu de către banca „Albina”, în noiembrie 1873, pe fondul unui surplus relativ de numerar, a perspectivei restrângerii creditelor pentru reuniunile de credit și apoi a lichidării acestora. Creditul ipotecar era cea mai adecvată operațiune pentru mediile economice agrare, întrucât durată lungă de timp, de 5-20 de ani de rambursare a acestuia, facilita investițiile agricole de modernizare sau achiziție de terenuri de către clientela sa majoritar țărănească de la marii proprietari. Singurul dezavantaj pentru bancă era acela al imobilizării pe termen lung al unor părți din capitalurile lichide, compensat însă de veniturile anuale obținute din dobânzi, cât și de stabilitatea capacității economice a debitorilor, care aveau condiții mult mai optime și mai sigure de achitare a anuităților creditelor angajate, decât în cazul creditelor cambiale pentru care se cereau nu rareori prelungiri. Acordarea creditelor ipotecare se efectua pe ipotecarea, de regulă, pe primul loc a averii imobile a solicitanților (terenuri agricole, păduri, case), după o prealabilă evaluare a bunurilor ce urmau a fi ipotecate de către jurisperșii băncii. Apoi bunurile care gajau creditul era întăbulate în cartea funciară pe numele băncii, ele fiind destăbulate după achitarea împrumutului. E drept, toate aceste operațiuni presupuneau cheltuieli suplimentare care erau achitate de solicitanți. În primii ani, până prin 1880, creditele ipotecare au fost acordate cu dobânzi de 10-12% și cu proviziuni de 3% din volumul creditului, acestea fiind date debitorului după achitarea creditului⁶¹. Ulterior, dobânzile s-au redus la 7-8%, în condițiile creșterii surselor financiare lichide deoarece banca „Albina” a reușit să obțină aprobarea de a emite scrisuri funciare din anul 1880, acestea presupunând crearea unui fond special de garanție a acestora de 200.000 de florini. Prin lombardarea scrisurilor funciare la bursă sau alte instituții financiare, banca

⁵⁸ *Ibidem*, p. 13.

⁵⁹ *** *Raportul Consiliului de Administrație al...către Adunarea generală din 20 aprilie 1935*, Sibiu, 1935, p. 4.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 8.

⁶¹ Mihai D. Drecin, *op. cit.*, p. 66.

„Albina” va avea posibilități suplimentare să-și mărească sursele de capital lichid necesar augmentării creditului ipotecar.

Între anii 1874-1879 inclusiv, banca „Albina” a acordat credite ipotecare cu foarte mare prudență, în comparație cu numărul și valoarea creditelor cambiale, fie pentru că dorea să constate eficiența și rentabilitatea acestora, dar mai ales pentru că nu avea suficiente capitaluri proprii pentru a le practica pe o scară mai largă. Astfel, în 1874 conducerea băncii a decis să plafoneze cota maximă a portofoliului acestora la 25.000 de florini, ca și sumă maximă a unui credit de acest tip de 1.000 de florini⁶². Hotărârea nu a fost respectată întru totul, dar a menținut un portofoliu relativ redus al creditelor ipotecare care, în 1879, se ridicau doar la 41.672,70 florini⁶³. După lansarea scrisurilor funciare în 1880 portofoliul creditelor ipotecare crește spectaculos, în sensul că, în același an sunt înregistrate valori de 217.520,32 florini la creditele ipotecare⁶⁴. Evoluția valorică a acestora este în continuare din ce în ce mai mare, creditele ipotecare înscriindu-se pe locul al doilea ca volum, între operațiunile financiare ale băncii „Albina” din 1880 până în anul 1917. Interesant de remarcat este corelația volumului valoric al creditelor ipotecare și cel al scrisurilor funciare în circulație, în sensul că circa 80% din totalul valorii creditelor ipotecare este garantat de scrisurile funciare. Astfel, dacă în 1912 portofoliul creditelor ipotecare era de 13.375.139,40 koroane, valoarea scrisurilor funciare în circulație de ridica la 11.236.000 koroane⁶⁵. Din 1912 volumul creditelor ipotecare, sub impactul crizei financiare din anii 1911-1913 și apoi a războiului mondial descrește treptat până în 1913, apoi înregistrează scăderi mari în anii următori. În 1920 volumul lor reprezenta doar 2,496 milioane lei, pentru a scădea treptat, până la completa sa dispariție în 1928⁶⁶. Reducerea și apoi renunțarea la creditelor ipotecare în anii postbelici a fost determinată de fenomenele inflaționiste, cât și de politicile financiare ale băncii îndreptate spre credite ce permiteau o rulare tot mai rapidă și mai profitabilă a creditelor.

Implicarea băncii „Albina” în activarea și practicarea creditului ipotecar a fost deosebit de însemnată ca pondere la nivelul sistemului de credit românesc până la primul război mondial, deoarece activarea acestuia s-a efectuat doar de către un număr relativ restrâns de bănci românești. Așa se explică ponderea însemnată a valorii creditelor ipotecare ale „Albinei” în volumul total

⁶² Vasile Dobrescu, *op. cit.*, p. 89.

⁶³ Mihai D. Drecin, *op. cit.*, Anexa B.

⁶⁴ *Ibidem*, Anexa B.

⁶⁵ *Ibidem*, Anexa B.

⁶⁶ *** *Raportul Consiliului de Administrație al...către Adunarea generală din 31 martie 1934*, Sibiu, 1934, p. 12.

al creditelor de acest tip de la toate instituțiile de credit naționale, care în anul 1914 reprezenta 28%, după ce anterior, în anul 1900, ponderea lor fusese de cca. 37%⁶⁷.

Banca „Albina” a acordat credite ipotecare unor debitori cu situații consolidate și credibile, dar în paralel a plasat credite ipotecare mari unor „consortii țărănești” din diverse localități ale Transilvaniei, care doreau să cumpere moșii sau părți din latifundiile grofilor maghiari puse adeseori la licitație. În acest proces de mediere a achizițiilor de terenuri agrosilvice, pe seama proprietarilor mici și mijlocii români, s-au implicat și o parte dintre băncile românești mari, stârnind în mediile politice și ale aristocrației maghiare un curent deosebit de ostil manifestat prin intervenții parlamentare vehemente, dar mai ales prin alcătuirea unei adevărate literaturi denigratoare, prin care instituțiile de credit românești, în frunte cu „Albina”, erau prezentate ca adevărate uzurpatoare ale proprietăților moșierești și ale națiunii maghiare, eludând sau diminuând adevăratele motivații economice ale ruinării ori decăderii materiale a marilor proprietari. E cert că „Albina” a participat direct sau prin intermediari la vânzările-cumpărările de moșii în folosul unor grupări numeroase de săteni, acordând credite ipotecare substanțiale. Din studierea, încă incompletă, a datelor cuprinse în procesele verbale ale Direcțiunii băncii „Albina” din perioada anilor 1880-1891 și 1895-1899 reiese că aceasta s-a implicat direct sau prin intermediari la achiziționarea a 11.273 iugăre de teren agrosilvic (cifră care se referă numai la proprietăți vândute, de peste 100 de iugăre). Acestora li se adaugă alte 10.666 iugăre achiziționate direct de către debitorii ipotecari⁶⁸. Între anii 1900-1914, în fața atacurilor și presiunilor propagandist-politice ale oficialităților, banca „Albina” își va restrânge participarea la licitațiile de vânzare a moșiilor, dar va susține cererile de creditarea de valori mari (fiecare credit de peste 50.000 koroane), care de regulă vizau achiziționarea unor proprietăți funciare, volumul lor ridicându-se la circa 2,6 milioane koroane⁶⁹. Raportând valorile totale ale creditului ipotecar pentru această perioadă la valoarea unui iugăr de teren agricol reiese că „Albina” a sprijinit achiziții funciare de încă peste 17.000 de iugăre⁷⁰.

Creditele ipotecare ale „Albinei” și ale celorlalte bănci naționale au contribuit la consolidarea și creșterea patrimoniului funciar al țăranimii mijlocii, înstărite și al proprietarilor fermieri mijlocii români, dar într-o măsură însemnată a permis și

⁶⁷ Vasile Dobrescu, *op. cit.*, p. 92.

⁶⁸ Arhivele Naționale, Direcția Județeană Sibiu, Fond Banca „Albina”. Procese verbale ale Comitetului de Direcțiune, vol. IV-VIII, X-XI.

⁶⁹ *Ibidem*, vol. XII-XV, XVIII și XIX.

⁷⁰ Vasile Dobrescu, *op. cit.*, p. 142; Mihai D. Drecin, *op. cit.*, pp. 145-162.

modernizarea proceselor agrotehnice, ameliorarea soiurilor de plante cultivate sau a raselor de animale de mare randament.

Scăderea volumului creditelor ipotecare în perioada primului război mondial se realizează pe fondul descendenței tuturor operațiunilor financiare, a moratoriilor impuse de autorități pentru plata datoriilor și apoi, a creșterii posibilităților de achitare anticipată a creditelor de către o parte a debitorilor, ce au profitat de creșterea prețurilor la produsele agricole. După război conducerea băncii „Albinei” și-a reorientat politicile financiare în consens cu practicile și operațiunile derulate de marile bănci din fostul regat al României, dar și din dorința sporirii activelor sale prin activități financiare mai mobile, pentru a o impune sau a o menține printre marile bănci ale României întregite.

Creditele cambiale cu acoperire ipotecară activate efectiv, numai din 1887, dar impuse prin practicarea lor ca volum valoric pe locul al treilea în portofoliile de creditare ale „Albinei”, au însemnat o formă hibridă între creditele cambiale și cele ipotecare, fiind însă mai mobile decât ultimele. Ele au fost introduse pentru a spori volumul creditelor ipotecare și a veni în întâmpinarea necesităților economice ale clientelei sale rurale. Creditele de acest gen au fost acordate pe cambii semnate de debitori care-și ipotecau proprietățile imobiliare, în aceleași condiții și cu aceleași procedee ca în cazul creditelor ipotecare, cu mențiunea că ratele de plată se făceau, de regulă, semestrial⁷¹. În acest caz cambiile erau preschimbabile la un interval redus de timp și puteau să fie folosite la reescontarea lor pe piața financiară, pentru a obține capitaluri suplimentare necesare continuării și amplificării fie a acestui tip de operațiune financiară, fie a ansamblului de activități financiare ale băncii. Acest tip de creditare se acorda pe o perioadă de minim un an până la cinci ani și cu o dobândă ce a oscilat între 7-8% până în anul 1918.

Evoluția volumului creditelor cambiale cu acoperire ipotecară a fost mai modestă la banca „Albina” în raport cu valoarea creditelor ipotecare garantate și stimulate de scrisurile funciare, decât la celelalte bănci românești, unde acest tip de credite urmau creditele cambiale, dar nu mai puțin profitabilă și puțin riscantă. Astfel, dacă în 1887 valoarea lor este de 191.472,43 florini, în 1899 cresc de aproape patru ori, dar la o valoare de numai 836.099,45 florini⁷². Creșterea își păstrează ritmul și la începutul secolului XX, înregistrându-se din 1909, sporuri valorice mai mari până în 1914, adică de la un volum de cca. 2,7 milioane koroane, ajunge în primul an de război la un total de peste 9,6 milioane k⁷³. De la această dată

⁷¹ *Ibidem*, p. 105.

⁷² Mihai D. Drecin, *op. cit.*, Anexa B.

⁷³ *Ibidem*.

ele descresc, până în anul 1920 inclusiv. Depășesc însă, din 1922, volumul valoric nominal antebelic, dar nu și real, când acesta se ridică la peste 22,8 milioane de lei⁷⁴; apoi până în 1925 sporește de peste patru ori și înregistrează creșteri exponențiale până în 1929, după care ritmul este mai ponderat, înregistrând avansuri până în 1931, când portofoliul de credite cambiale cu acoperire ipotecară ajunge la maximumul său din perioada interbelică, de 585.842.954 lei⁷⁵. De la această dată, acest tip de operațiune financiară urmează, până în 1933 inclusiv, descreșteri moderate, pentru a se prăbuși brusc în anul următor, asemenea celorlalte portofolii. Prezența creditelor cambiale pe ipoteci va apare, după tipizarea bilanțurilor impusă de legea de organizare bancară din anul 1934 la portofoliul de scont ca un subcapitol aparte. Astfel, în anul 1934 la portofoliul de scont cambii garantate cu ipoteci se înregistrează 85.640.637 lei⁷⁶, iar în anii următori creșterea scontului pe ipoteci se va realiza în proporții relativ modeste, încât nici în anul 1942 nu se va atinge nivelul maxim din 1931. De abia din 1944 valorile nominale ale acestui subportofoliu de credite vor spori spectaculos, ajungând în 1946 la peste 6,8 miliarde de lei⁷⁷.

Creditele în cont curent activate din anul 1882 erau accesate cu precădere de către comercianți și întreprinzători industriali, astfel că acestea sunt inițial prezente în bilanțurile filialei băncii „Albina” din Brașov, iar ulterior se vor activa și vor fi prezente și în operațiunile bancare ale centralei. Evoluția volumului valoric al acestora de până în 1899, deși este spectaculoasă, de la 2080 florini (1882) la 734.265 florini (1899)⁷⁸, rămâne totuși mică în comparație cu valorile înregistrate de creditele cambiale și ipotecare și relativ apropiată față de creditele cambiale cu acoperire ipotecară, oglindind, în bună măsură, redusa activitate economică a comercianților și meseriașilor români. Ulterior, din 1905, acest tip de creditare își sporește volumul valoric în mod sesizabil, depășind 2,22 milioane de koroane. Ritmul se menține și în anii următori până în 1913, când se atinge un volum de peste 7,5 milioane koroane⁷⁹. Sporurile valorice substanțiale ale creditelor în cont-curent de la începutul secolului XX până la primul război mondial sunt determinate nu atât de creșterea cererilor de creditare din sfera comercial-industrială, care sunt totuși notabile, cât se datorează

⁷⁴ *** *Raportul Consiliului de Administrație al...către Adunarea generală din 31 martie 1934*, Sibiu, 1934, p. 12.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 12.

⁷⁶ *Monitorul oficial*, nr. 101 din 4 mai 1935, p. 38.

⁷⁷ *** *Darea de seamă a Consiliului de Administrație al ... către Ad. gen. din 20 martie 1947*, Sibiu, 1947, p. 12.

⁷⁸ Mihai D. Drecin, *op. cit.*

⁷⁹ *Ibidem*.

cererilor de finanțare a băncilor românești prin reescontare, efectuate prin acest gen de operațiune bancară, sau prin portofoliul cambial. Între 1914-1918 creditele în cont-curent urmează un trend descendent, dar din 1917 încep din nou să crească la valori nominale, deoarece moneda austro-ungară se devalorizează, pentru a înregistra un salt spectaculos în 1919, când volumul lor depășește 186,69 milioane koroane⁸⁰. Creșterea volumului creditelor în cont-curent este sesizată și după 1920, dar într-un ritm relativ normal față de saltul din 1919, menținându-și de departe întâietatea, dar oferind un dezechilibru deoarece valoarea totală a celorlalte portofolii, până în 1924, nu reușește să atingă valoarea creditului în cont-curent ce ajunge la peste 225,5 milioane lei⁸¹. Creditele în cont-curent își pierd întâietatea doar din anul 1928. Ocupă însă locul al doilea în portofoliile băncii până în 1933 inclusiv (valoarea lor fiind de 411,2 milioane lei), după ce, din anul anterior, înregistrează scăderi sub efectul crizei economice⁸², ca și la celelalte tipuri de credite.

Apreciate ca fiind mai mobile în rularea capitalurilor, creditele acordate debitorilor în cont-curent, vor ocupa, de regulă, din 1934, cu unele excepții, primul loc ca volum valoric sub titlul portofoliului de debitori. Astfel, în anul 1934, deși suferă o diminuare față de anul anterior, volumul lor se ridică la peste 234 milioane de lei⁸³. De altfel, trendul descendent al creditelor în cont-curent (debitori) este sesizabil și în anii 1935 și 1936, fără a-și pierde însă întâietatea față de volumul celorlalte portofolii creditoare. Doar în 1937, creditele cambiale revin pe primul loc, pentru ca în anii următori portofoliul debitorilor în cont-curent să-și recâștige întâietatea și chiar să devină predominant. În 1942 debitorii în cont-curent aveau un volum valoric de 919,6 milioane de lei⁸⁴, în comparație cu volumul cambiilor de numai 493 milioane de lei, pentru ca în 1946, cu valoarea de peste 22,5 miliarde de lei⁸⁵ să fie aproape dublu, comparativ cu portofoliul cambial ce înregistrase doar 11,9 miliarde de lei.

Sporirea volumului creditelor în cont curent ale „Albinei” în perioada interbelică și ulterior oglindea implicarea mai extinsă a băncii în creditarea activităților comerciale și industriale în raport cu

⁸⁰ *** *Raportul Consiliului de Administrație al...către Adunarea generală din 26 iunie 1920*, Sibiu, 1920, p. 8.

⁸¹ *** *Raportul Consiliului de Administrație al...către Adunarea generală din 10 martie 1934*, Sibiu, 1934, p. 12.

⁸² *Ibidem*, p. 12.

⁸³ *Monitorul oficial*, nr. 101, din 4 mai 1935, p. 38.

⁸⁴ *** *Darea de seamă a Consiliului de Administrație al ... către Ad. gen. din 18 martie 1943*, Sibiu, 1943, p. 12.

⁸⁵ *** *Darea de seamă a Consiliului de Administrație al ... către Ad. gen. din 20 martie 1947*, Sibiu, 1947, p. 12.

perioada antebelică, când s-au manifestat reale rețineri pentru creditările activităților industriale.

Prin legea de organizare a comerțului de bancă din iunie 1934, printre alte măsuri ce vizau consolidarea sistemului de credit s-au impus și noi formule tipizate în raportarea bilanțurilor financiare, înscriind la active, practic două portofolii majore de creditare: de scont cambial (acordate fără garanții, pe ipoteci, pe titluri sau valoarea mărfurilor) și de debitori în cont-curent (acordate fără garanții, pe efecte comerciale, titluri, ipoteci, mărfuri, garanții diverse). Acestea li se adăugau, de regulă, fără un volum semnificativ: portofoliul de titluri (efecte publice, scrisuri și obligațiuni) și acțiuni (cotate și necotate la bursă); portofoliul creanțelor din conversiunea datoriilor agricole și urbane; cel de participațiuni la întreprinderi sau societăți comerciale; de imobile pentru uzul propriu; de împrumuturi pe termen lung și de conturi debitoare diverse. Volumul portofoliile de titluri și de participațiuni era limitat prin dispozițiile legii, în sensul că valoarea acestora nu trebuia să depășească, pentru fiecare dintre ele, 25% din volumul valoric al capitalului social. De altfel, titlurile (efectele publice și acțiunile), cât și participațiunile, pe lângă faptul că aduceau băncii profitul din dividende, reprezentau și o garanție de risc suplimentară, alături de fondurile de capital sau de rezerve. În plus, pentru a se evidenția cotația valorică reală a titlurilor și acțiunilor deținute de o bancă, s-a inclus obligația de a se consemna în situația bilanțieră a acestui portofoliu, deopotrivă, volumul valoric nominal, cât și volumul valoric real al acestora.

Portofoliul debitorilor sau al creanțelor din conversiunea datoriilor realizate prin legea din 7 aprilie 1934 era unul special și conjunctural, ce trebuia să figureze în bilanțurile băncilor până la stingerea acestora, volumul său inevitabil urmând an de an descreșteri sesizabile. Dacă în 1934 volumul acestor creanțe era de peste 583 milioane de lei⁸⁶, reprezentând peste 50% din valoarea activelor băncii din acel an, în 1938 acesta se diminuase simțitor la 212,5 milioane lei⁸⁷, iar în 1942 el se micșorase la 101,7 milioane lei⁸⁸, pentru a se reduce treptat în anii următori, până la lichidarea sa completă în 1945.

Creditele fixe cu acoperire ipotecară au fost activate de către „Albina”, din anul 1877 și se acordau pe termene de 6 luni, în

⁸⁶ *Monitorul oficial*, nr. 101, din 4 mai 1935, p. 38. Volumul debitorilor din conversiunea datoriilor reprezenta cca. 37% din volumul total de 1,555 miliarde de lei al tuturor băncilor românești din Transilvania membre ale „Solidarității”. Vezi Nicolae N. Petra, *op.cit.* p. 139.

⁸⁷ *Monitorul oficial*, partea a doua, 1939, nr.88, p. 3428.

⁸⁸ *** *Darea de seamă a Consiliului de Administrație al ... către Ad. gen. din 18 martie 1943*, Sibiu, 1943, p. 12.

valori destul de mici, fiind avizată, cu precădere, clientela țărănească cu surse economice mai reduse. Avantajul acestora consta în evitarea procedurilor mai complicate de obținerea creditului decât în cazul cambiilor, debitorul fiind obligat să treacă, în cartea funciară banca pe primul loc al ipotecii. Volumul acestor credite va fi modest în comparație cu celelalte afaceri ale băncii, dar va cunoaște o creștere aproape constantă până în anul 1885, când valorile sale totale descresc treptat. În acest interval de timp creditele fixe au înregistrat un spor relativ notabil, de la 2.400 florini, în 1877, la 123.685 florini în 1885⁸⁹. În anii următori diminuarea volumului lor este tot mai evidentă, până la dispariția din bilanțurile băncii în 1900, când mai figurau cu 7.495 de koroane.

Reducerea valorilor la acest gen de credite s-a datorat, în bună măsură, activării unei noi operațiuni de creditare, și aceasta cu plafoane valorice modeste, **împrumuturile personale sau țărănești cu cavenți (giranți)**, începând cu anul 1891 care simplificau și mai mult operațiunile de accesare a împrumuturilor de către viitorii debitori, ce nu mai trebuiau, în baza celor 2-3 giranți și a recomandării agentului băncii din teritoriu, să se deplaseze la bancă pentru a primi creditul solicitat⁹⁰. Volumul acestor credite a fost de regulă modest și deosebit de fluctuant, existând și unele excepții. Bunăoară, în anul 1890 împrumuturile personale în valoare totală de 806.100 florini, depășind volumul valoric total al creditelor cambiale cu acoperire ipotecară, pentru ca în 1894 să fie acordate doar 67 de credite în valoare de doar 17.091,60 florini⁹¹. În 1895 nu se acordă niciun credit, pentru ca în anii următori să sporească din nou, volumul lor situându-se, după 1900, în urma celorlalte portofolii de creditare, cu excepția împrumuturilor pe efecte. Deși în anul 1913 volumul creditelor țărănești ajunge la 736.000 k⁹² (valoarea lor reală era mai mică decât aceea din anul 1891), va înregistra scăderi foarte mari în anii primului război mondial și va dispărea practic în primii doi ani de după conflagrație.

Creditele pe efecte publice, deși sunt introduse și activate încă de la înființarea băncii, în ideea sporirii lichidităților sale prin posibila lor lombardare, s-au ridicat, cu mici excepții, la valori reduse și extrem de fluctuante, deoarece clientela țărănească majoritară nu poseda titluri de stat sau comerciale, ele fiind achiziționate doar de către comercianți, întreprinzători industriali sau mari proprietari funciari. În perioada anilor 1872-1900, cel mai înalt nivel valoric al acestor credite este atins în anul 1891 cu

⁸⁹ Mihai D. Drecin, *op. cit.*, p. 68.

⁹⁰ *Ibidem*, p.68; Vasile Dobrescu, *op. cit.*, pp.83-84; Lucian Dronca, *op. cit.*, p. 291.

⁹¹ Mihai D. Drecin, *op. cit.*, Anexa A.

⁹² *Ibidem*, Anexa A.

144.091,53 de florini⁹³, urmat de fluctuații și scăderi valorice tot mai accentuate până în anii 1927-1928, când se constată un spor nominal de 463.220 lei, respectiv 468.482 lei⁹⁴. În timpul crizei, creditele pe efecte lombardabile se reduc drastic, deoarece în anul 1933 valoarea lor totală se cifra doar la 39.016 lei⁹⁵.

Fondul de efecte publice în portofoliul propriu

Problema constituirii unui fond de efecte publice și de acțiuni cât mai consistent la active fusese în atenția conducerii „Albinei” încă de la sfârșitul secolului al XIX-lea și a fost discutată în anii ce au precedat constituirea „Solidarității” de către Conferințele directorilor de bancă, apreciindu-se că achiziționarea de efecte pentru formarea unui fond relativ acceptabil este necesară pentru consolidarea financiară a instituțiilor de credit, deoarece acesta era menit să fie angajat, suplimentar, pe piața financiară, în condițiile unei eventuale crize, pe lângă fondurile de rezervă bancare realizate deja de instituțiile bancare românești⁹⁶. „Albina” avea, deja în 1892, un fond de efecte apreciabil, de peste 1 milion de florini⁹⁷, care până în 1898 va crește aproape insesizabil, el, urmând apoi o scădere bruscă, când se pare că a fost angajat pentru acoperirea lichidităților în timpul scurtei crize financiare din anii 1899-1900. Astfel, în 1900 efectele publice sunt în valoare de numai 898.916,10k⁹⁸. În anii următori volumul valoric al efectelor publice se reface și sporește treptat, încât în 1904 el depășește 2,3 milioane koroane⁹⁹, iar în 1914 ajunge la peste 3,3 milioane k¹⁰⁰. În ultimii ani de război volumul crește exponențial în sensul că în 1917 sunt consemnate circa 8,3 milioane k¹⁰¹, iar în 1919, peste 33 milioane de

⁹³ *Ibidem*.

⁹⁴ ****Raportul Consiliului de Administrație al...către Ad. gen extraordinară din 31 martie 1934*. Sibiu, 1934, p. 12.

⁹⁵ *Ibidem*, p. 12.

⁹⁶ Lucian Dronca, *op. cit.*, p. 426; Vasile Dobrescu, *op. cit.*, p.177. Discuțiile asupra necesității unei reforme a sistemului de credit românesc lansate inițial de Corneliu Diaconovich în anul 1901 prin publicarea lucrării „Problemele reformei băncilor”, s-au fixat și pe necesitatea achiziționării de efecte publice (inclusiv de acțiuni), care să reprezinte cel puțin un fond de 10% din valoarea depunerilor, fond ce trebuia să crească anual până la 20%. Acest obiectiv a fost însă atins la nivel minim doar de către banca „Albina”, celelalte bănci efectuând achiziții de efecte publice în proporții mai reduse, dar totuși notabile față de valorile înregistrate înainte de 1900.

⁹⁷ *Compas românesc*, Anuar financiar I, Sibiu, 1893, p. 37.

⁹⁸ *Anuarul băncilor române*, III, Sibiu, 1901, p. 4.

⁹⁹ *Ibidem*, VII, Sibiu, 1906, p. 18.

¹⁰⁰ *Ibidem*, XVII, Sibiu, 1915, p. 7.

¹⁰¹ *Ibidem*, XX, Sibiu, 1918, p. 4.

koroane¹⁰². Întrucât „Albina” a sprijinit înființarea mai multor instituții de credit naționale, subscriind pachete de acțiuni însemnate pentru constituirea capitalurilor sociale ale acestora și-a creat, pe lângă efectele publice, un fond aparte de acțiuni, la active, care în anul 1900 se ridicau la 81.832,50 k¹⁰³, dar care a crescut substanțial în anii următori. înregistrând în anul 1917 un volum valoric de 315.050 k¹⁰⁴.

Politica de achiziționare a efectelor publice și de acțiuni continuă și în perioada postbelică, „Albina” subscriind acțiuni nu numai la instituțiile financiare, ci și la întreprinderile industriale și comerciale¹⁰⁵, asumându-și anumite riscuri în cazul unor conjuncturi economico-financiare nefavorabile, în sensul scăderii acestora, așa cum s-a și întâmplat în timpul crizei economice, cât și ulterior. În ciuda urmărilor negative ale primului război mondial asupra pieței financiare, a pierderilor suferite prin deprecierea efectelor (titlurilor) austro-ungare, cât și a condițiilor de preschimbare a monedelor austro-ungare, banca „Albina” cumula în 1920 un fond de efecte și de acțiuni în valoare de peste 27,7 milioane de lei, volum augmentat succesiv în anii următori, prin noi achiziții, încât în anul 1925 înregistra la active efecte de circa 59,9 milioane de lei și acțiuni în valoare de peste 38,4 milioane de lei¹⁰⁶. Criza economică a temperat asemenea operațiuni, pe fondul scăderii valorii nominale a majorității titlurilor și acțiunilor. Astfel că în 1930 fondul de efecte s-a redus simțitor la circa 21,9 milioane de lei, păstrând însă un curs ascendent la fondul acțiunii de peste 47,2 milioane¹⁰⁷. Menționăm că în bilanțurile băncii „Albina” până în anul 1933, inclusiv, nu s-au consemnat distinct valorile reale ale cursului

¹⁰² *** *Raportul Consiliului de Administrație al...către Ad. gen. extraordinară din 26 iunie 1920*, Sibiu, 1920, p. 8.

¹⁰³ *Ibidem*, III, Sibiu, 1901, p. 4.

¹⁰⁴ *Ibidem*, XX, Sibiu, 1918, p. 4.

¹⁰⁵ Învingându-și reticențele privind riscurile ce le presupuneau achizițiile de pachete de acțiuni de la întreprinderi industriale, conducerea „Albinei” a cumpărat asemenea valori, cu precădere până la criza economică de la o serie de unități industriale precum: Uzinele Reșița, Industria Română de Petrol, Uzinele Copșa-Cugir, Fabrica de sticlărie din Turda etc., pe lângă achizițiile de la mari instituții financiare, ca Banca Românească sau Banca comercială Italo-Română, ce se adăugau celorlalte anterior angajate de la băncile regionale mijlocii și mici din zona Transilvaniei. Spre exemplu în 1937 „Albina” avea acțiuni la 11 bănci și întreprinderi cotate la bursă și pachete însemnate la 57 de bănci și întreprinderi necotate la bursă, acestea din urmă înregistrând însă diferențe mari între valorile nominale și aprecierile valorice reale în bilanțul băncii. (A.N.D.J. Sibiu, Fond „Banca Albina”, Registru 49. *Procese verbale ale Consiliului de Administrație, 1937-1946*, f. 12-13.)

¹⁰⁶ *** *Raportul Consiliului de Administrație al...către Ad. gen. extraordinară din 20 martie 1926*, Sibiu, 1926, p. 11.

¹⁰⁷ *** *Raportul Consiliului de Administrație al...către Ad. gen. extraordinară din 14 martie 1931*, Sibiu, 1931, p. 8.

efectelor sau acțiunilor la bursă și că un asemenea calcul s-a introdus doar prin Legea de organizare bancară din iunie 1934, băncile fiind obligate să introducă în bilanțurile portofoliului de titluri, deopotrivă, consemnarea valorilor nominale, dar și a celor reale, evidențiindu-se astfel diferențele existente, care erau destul de mari între cele două raportări, în defavoarea valorilor reale pe parcursul anilor 1934-1946, existând și unele excepții pentru subportofoliul acțiunilor. Astfel, dacă în anul 1937 subportofoliul de efecte publice și obligațiuni înregistra un volum nominal de peste 44,3 milioane de lei, valoarea reală a acestuia era de numai 21.696.076 lei. La fel, în cazul subportofoliului de acțiuni cotate sau necotate la bursă valoarea nominală se ridică la peste 45,37 milioane de lei, însă valoarea reală era de cca. 30,81 milioane lei¹⁰⁸. În anul 1942 efectele publice, scrisurile și obligațiunile nominale depășeau 71,6 milioane lei, dar valoarea reală luată în considerație pentru eventuala angajare de reescont era de 46,6 milioane lei. Raportul se schimbă în cazul fondului acțiunilor cotate la bursă care înregistrează creșteri la valoarea reală față de valoarea nominală adică circa 34 milioane de lei față de 22,7 milioane de lei, însă se înregistrează în continuare scăderi ale valorilor reale pentru fondurile de acțiuni necotate la bursă¹⁰⁹. În anii următori însă, diferențele dintre valorile nominale și cele reale, la toate capitolele bilanțiere de efecte sau acțiuni, nu numai că se mențin, dar și cresc, în defavoarea volumului valorilor reale.

În conformitate cu bilanțurile tipizate impuse de metodologia aplicării Legii reglementării comerțului de bancă din 1934, toate plasamentele de capital ale băncilor în susținerea directă a capitalurilor sociale unor întreprinderi industriale sau comerciale figurau distinct la **portofoliul de participațiuni**. Astfel, în bilanțul din 1934, conducerea „Albinei” raporta distinct la active participații cu o valoare de 5,8 milioane de lei¹¹⁰, sumă neschimbată și în bilanțul din anul 1937, însă simțitor ridicată în anul 1942, când la participațiuni erau înregistrate peste 40,7 milioane lei. Creșterea volumului valoric se datora cumpărării activelor, în majoritatea cazurilor în proporție de 100%, a unor societăți comerciale și întreprinderi evreiești în anul 1941 în așa numitul proces de „românizare”, incluzând pe lângă „Antrepozitele Albina” din Cluj (aflate din august 1940 sub ocupație maghiară) societăți precum: „Comerțul imobiliar” Sibiu; „Hotel Esplanade” București; „Hotel Carlton” Timișoara; „Imobiliara Muntenia” București; Societatea de

¹⁰⁸ *** *Darea de seamă a Consiliului de Administrație al ... către Ad. gen. Din 26 martie 1938, Sibiu, 1943, p. 10.*

¹⁰⁹ *** *Darea de seamă a Consiliului de Administrație al ... către Ad. gen. din 18 martie 1943, Sibiu, 1943, p. 12.*

¹¹⁰ *Monitorul oficial*, nr. 101 din 4 mai 1935, p. 38.

import-export „Alba” Timișoara; Întreprinderea de ață „Progres” Timișoara. Cu excepția societății de la Cluj, care înregistra pierderi, celelalte aduceau pe anul 1942 dividende între 15-25%¹¹¹.

Creditele pe produse agricole (cereale, piei de animale, cherestea, ceară) sunt activate exclusiv de către filiala băncii din Brașov, din anul 1883, mai ales că aceasta își va amenaja spre acest scop, dar și pentru alte mărfuri un antrepozit în apropierea gării¹¹², acordându-se pe seama țăranimii, însă la valori aproape nesemnificative, în raport cu sumele înregistrate la alte portofolii. Volumul valoric al acestora a fost oscilant, fiind influențat de către nivelul variat al producției agricole și al fluctuației prețurilor acestor produse pe piață, atingând un maxim, în anul 1890, cu credite totale de 33.980 florini¹¹³. Întrucât afacerile de acest gen s-au derulat cu dificultate și fără un orizont profitabil deosebit, dirigintele (directorul filialei) Valeriu Bologa propune lichidarea lor și a antrepozitelor de mărfuri, măsura devenind reală după dispariția sa prematură, doar din 1905, conturile definitive fiind încheiate în 1907 la suma de 316 koroane¹¹⁴.

Astfel, din prezentarea și analiza formelor și volumului operațiunilor bancare ale „Albinei”, reiese că banca a practicat și adoptat un sistem de creditare flexibil și diversificat, conducerea acesteia dovedind un înalt grad de receptivitate pentru satisfacerea intereselor clientelei sale debitoare, cât și o politică echilibrată și prudentă menită să evite posibilele fluctuații ale pieței financiare, manifestate nu rareori intempestiv, pe parcursul celor 75 de ani de existență.

Evoluția financiar-bancară a băncii „Albina” a înregistrat etape distincte, marcate de conjuncturi propice sau de reculuri economice provocate de crize financiare ori de evenimente politico-militare de anvergură internațională. Astfel, după inerentele dificultăți ale începuturilor activității sale, la care s-au adăugat eșecurile operațiunii de înființare a reuniunilor de credit, „Albina” a cunoscut, cu mici variații, un ritm de dezvoltare ascendentă, depășind cu bine criza financiară din anii 1911-1913. Anii primului război mondial i-au influențat însă negativ volumul operațiunilor financiare la nivelul statisticii nominale, cât mai ales volumul valorilor financiare reale.

În anii interbelici, până în 1930, confruntată cu concurența marilor bănci din fostul regat al României, „Albina” a reușit să-și refacă treptat capacitățile economico-financiare, adoptând politici

¹¹¹ *** *Darea de seamă a Consiliului de Administrație al ... către Ad. gen. din 18 martie 1943*, Sibiu, 1943, p. 8.

¹¹² Mihai D. Drecin, *op. cit.*, pp. 80-81.

¹¹³ *Ibidem.*

¹¹⁴ *Ibidem.*

noi de creditare adecvate cursului general al pieții bancare, impunându-se printre băncile cu capital național românesc reprezentative ale României. Criza economică, receptată cu acuitate în domeniul financiar, începând cu anul 1931, i-a afectat serios capacitatea economică pentru o perioadă de timp destul de mare, datorită plasamentelor sale anterioare, majoritare din domeniul agrar. Legile conversiunii datoriilor debitorilor funciari au pus sub incidența lor aproape jumătate din activele sale. La această situație s-a adăugat prelungirea efectelor crizei în agricultură, reflectate îndeosebi prin decalajul prețurilor produselor agricole în raport cu perioada de până la 1929, cu urmări în menținerea debilității economice a proprietarilor funciari mici și mijlocii, din care își recruta, până la criză, o parte însemnată din clientela debitoare. Consecințele imediate s-au reflectat în scăderea drastică a volumului operațiunilor financiare, între anii 1932-1935, în pierderea rezervelor speciale și diminuarea rezervelor generale, însă banca „Albina” și-a menținut însemnătatea în creditul comercial, în sensul că va figura în continuare printre cele 19 mari bănci¹¹⁵ și printre cele 8 mari bănci cu capital românesc¹¹⁶, chiar și după clasificările Legii bancare din 1934. Anii celui de-al doilea război mondial, dar și cei următori, cu evidente consecințe negative asupra sistemului financiar-bancar, au afectat și situația economică a băncii „Albina”. La acestea s-a adăugat și situația specială a filialelor sale din Cluj și Târgu Mureș, aflate din august 1940 până în octombrie 1944 în Ardealul de nord cedat Ungariei hortyste și afectate de politica ostilă promovată de acest stat. Apoi banca „Albina”, ca și celelalte bănci din România, a suferit consecințele economiei de război, ce a implicat sporirea inflației și deprecierea repetată și masivă a monedei naționale, fenomene care devin pregnante în sensul că s-au amplificat exponențial de la sfârșitul anului 1944.

În această conjunctură asistăm la creșterea volumului nominal al creditelor, mai întâi moderat, apoi galopant, înregistrându-se serioase dezechilibre între fondurile proprii de finanțare (capital social, rezerve, inclusiv depuneri) și plasamentele efectuate în marea lor majoritate în baza creditelor de reescont de la B.N.R. Situația financiară a „Albinei”, după 1944, în ciuda creșterii explozive a volumului activelor sale și chiar a obținerii unor profituri ponderate, este una din cele mai critice din întreaga sa istorie. Măsurile economice ale guvernelor României din decembrie 1946 și din august 1947, prin etatizarea B.N.R., respectiv reforma monetară,

¹¹⁵ Virgil Madgearu, *op.cit.*, p. 244; Costin C. Kirițescu, *op.cit.*, p. 441.

¹¹⁶ Victor Axenciuc, *op.cit.*, p. 99. După clasificările autorului marile bănci ar fi cele cu capitaluri sociale de peste 100 de milioane, chiar și așa banca „Albina” cu un capital de 100 de milioane din 1929 s-ar fi înscris în rândul marilor bănci sau ar fi fost la limită dintre acestea și cele mijlocii.

și apoi prin adoptarea actului naționalizărilor din iunie 1948 vor însemna, mai întâi, reducerea afacerilor sale bancare și apoi sistarea activității sale, păstrând însă peste timp, în memoria generațiilor și în istoria instituțiilor financiare românești, imaginea unei instituții bancare de mare performanță economică și morală, dominantă, în spațiul Transilvaniei de până la 1918, cu influență semnificativă în viața socio-economică a României interbelice.

Anexa A

Active

Operațiunile financiare ale Băncii Albina 1872 – 1946 (sinteză selectivă)

Anul	Total active	Credite cambiale (escont) și personale	Credite ipotecare	Credite cambiale (escont) cu acoperire ipotecară	Credite în cont curent	Credite pe efecte
	florini	florini	florini	florini	florini	florini
1872	383.800,97	48.206,12	-	150.941,50	-	2.537,54
1882	cca. 2,5 milioane	751.192,17	753.332	-	2.080	23.803
1892	8.084.900	4.210.912,98	1.470.386,88	517.526	187.763,99	80.687,53
	koroane	koroane	koroane	koroane	koroane	koroane
1902	22.069.400,92	9.742.494,55	5.299.963	1.960.421,50	1.008.948	114.943
1912	57.329.278	20.352.448,47	13.375.139,40	9.097.754,82	7.152.139,23	41.967,50
1914	54.074.367	20.896.701,75	12.519.906,22	9.624.534,13	4.852.240,71	43.107,50
1919	cca. 250.000.000	4.549.508,88	6.402.292,65	5.872.372	186.697.184	17.844,50
	lei	lei	lei	lei	lei	lei
1925	cca. 650.000.000	172.579.827	343.752,98	94.603.604	286.019.487	39.640,50
1930	1.732.439.742	369.440.585	-	553.016.162	501.178.210	451.882
1933	1.320.653.388	288.385.457	-	489.498.379	411.273.245	39.016
	-	Scont	Debitorii	Debitori în conversiune	Credite pe termen lung	Efecte și acțiuni proprii
1934	1.083.169.498	123.448.665	243.173.034	583.023.489	18.128.188	44.233.899
1938	926.825.602	221.217.795	181.219.229	212.593.968	13.321.203	52.986.615
1942	2.130.122.492	493.066.844	919.620.406	101.721.228	-	87.219.912
1946	47.113.617.235	11.941.132.262	22.548.810.643	-	-	305.388.386

Sursele documentare din anexă provin de la Mihai D. Drecin, *Banca Albina din Sibiu*, Anexa B, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1982; Nicolae N. Petra, *Băncile românești din Ardeal și Banat*, Sibiu 1936; *Anuarele băncilor române 1899-1917*, Sibiu, 1900-1918; *Rapoartele și Dările de seamă ale Consiliului de Administrație al băncii „Albina” pentru anii 1919-1946*, păstrate la Arhivele Naționale, Serviciul Județean Sibiu.

ROMÂNI „VERSUS/CONVIETUIRE” SAȘI LA BISTRIȚA ÎN PERIOADA INTERBELICĂ

Adrian Onofreiu*

DOI: 10.2478/amsh-2020-0014

Abstract

Romanians „Versus/Cohabiting with” the Transylvanian Saxons in Bistrița during the Interwar Period

The author analyses the evolution of the relations between Romanians and Transylvanian Saxons in Bistrița during the interwar period (1918-1940).

The approach is based on his studies on administration, economics and education, which facilitated the act of writing this historical synthesis.

Keywords: *Romanians; Transylvanian Saxons; the interwar period; Bistrița; cohabitation*

Orașul Bistrița a definit de-a lungul devenirii istorice alternanța la putere, din punct de vedere politico-administrativ, a diferitelor etnii care au ajuns în postura favorizantă. Aici, unde statutul de început al elementului german - sașii - s-a manifestat încă de la marea colonizare medievală și până târziu, în epoca modernă.

O primă breșă s-a produs odată cu Außgleich-ul din 1867. Urmarea a fost aceea că administrația modernă, introdusă în 1870 și materializată la nivel organizatoric prin legea XXXIII/1876, a favorizat accesarea în funcții de conducere și a maghiarilor, cu preponderență la nivelul structurilor centrale și exterioare ale nou înființatului „comitat împreună Bistrița-Năsăud”¹.

* Professor, Ph.D., Bistrița-Năsăud County Service of the National Archives.

¹ „În anii '80 [sec. XIX – n.n.] limba oficială (de protocol și în instituții) era germană; la fel, primarul și ceilalți funcționari erau germani”, consemnează Gustav Zikeli în memoriile sale. „Deoarece existau foarte puțini elevi maghiari, s-a căutat, cu toate mijloacele permise sau nepermise, copii cu părinți nemaghiari, pentru a intra în școală. *Politica de maghiarizare a început încă de pe atunci* (s.n.)”; Serviciul Județean Bistrița-Năsăud al Arhivelor Naționale, Fond *Zikeli Gustav*, d. 5, p. 18 (text tradus); în continuare, A.N.B-N., Fond/colecție...d...La nivelul comitatului însă, această situație s-a schimbat radical o dată cu încheierea pactului dualist. „Dar în afară de oraș, conducerea administrativă nu mai era a sașilor. *Puterea politică trecuse de partea națiunii dominante, a celei maghiare* (s.n.). Fișpanul [comitele] era ungur, toți funcționarii superiori județeni [comitatensi – n.n.], pretorii, judecătorii, procurorii, notarii publici, administratorii financiari, percepatorii, funcționarii poștei și ai căilor ferate, *aproape toți, unguri* (s.n.)”; apud Victor Moldovan, *Memoriile unui politician*

Falia astfel conturată a fost amplificată de situația realităților demografice. Evoluția în acest domeniu ne arată că în perioada 1880-1914, populația orașului Bistrița a crescut de la 8.000 de locuitori, în anul 1880, din care 4.800 sași, 58 %, la 12.300 locuitori, în anul 1914; dintre aceștia, sașii reprezentau un procent de abia 36,6 %, în timp de numărul românilor a crescut de la 26 %, la 28 %, al maghiarilor, de la 6,7 % la 17,8 %, al evreilor, de la 4,8 % la 14,45 %².

De aceea, speranța că evenimentele declanșate de prima conflagrație mondială urmau să reazeze lumea - și implicit, teritoriul județului Bistrița-Năsăud - pe o cale nouă, s-a manifestat și aici.

În acest context, realitățile transilvănene post-conflict s-au conturat atât determinate de prevederile Rezoluției Adunării de la Alba-Iulia din 1 decembrie 1918, cât și de poziționarea etniilor în raport cu noile realități geo-politice.

Dacă la baza alcătuirii noului stat român a fost proclamat printre altele, principiul „deplinei libertăți naționale pentru toate popoarele conlocuitoare”³, aplicarea acestuia în practică a întâmpinat deseori greutăți care păreau, în multe cazuri, insurmontabile.

Deși unirea Transilvaniei cu România, proclamată și recunoscută cel puțin de sașii transilvăneni prin Declarația de la Mediaș, din 8 ianuarie 1919⁴ părea un proces legitim și firesc, realitățile cotidiene interbelice au arătat că nu a fost un obiectiv simplu și ușor de realizat.

De aceea abordarea noastră propune o introspecție în domenii importante ale vieții cotidiene: administrație, economie, învățământ.

din perioada interbelică, vol.I, ediția a II-a revăzută și adăugită, editori, Mircea Gelu Buta, Adrian Onofreiu, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2015, pp. 58-59.

² A.N.B-N., Fond *Gustav Zikeli*, d. 5, p. 40. Situația era ușor diferită în datele oficiale ale recensămintelor. La cel din 1880, înregistrarea consemna pentru orașul Bistrița: total, 8.083, din care, români, 2.064, maghiari, 561, germani, 4.954, slovaci, 30, ruteni, 5, croați/sârbi, 2, alte naționalități, 204: apud *Recensământul din 1880. Transilvania*, coord. Traian Rotaru, București, Editura Staff, 1997, pp. 82-83. Înregistrarea din 1910 consemna un număr total de 13.236 locuitori, din care: 4.470, români; 2.824, maghiari; 5.835, germani; 13, slovaci; 2, ruteni; 5, croați; alții, 82; apud *Recensământul din 1910. Transilvania*, coord. Traian Rotaru, București, Editura Staff, 1999, pp. 156-157.

³ Victor Moldovan, *op. cit.*, p. 78. Vezi și A.N.B-N., Fond *Anton Coșbuc*, d. 326, *passim*. „În proclamația apărută atunci - consemna Zikeli - toate naționalitățile conlocuitoare au fost asigurate de egalitatea în drepturi, drepturile la propriile lăcașuri de cultură, la autogovernare și propria jurisdicție”; Idem, Fond *Gustav Zikeli*, d. 5, p. 46.

⁴ În adunarea de la Mediaș, la care a participat din partea sașilor bistrițeni și Gustav Zikeli, aceștia au aprobat unirea și au anunțat „că devin partizani fideli ai noului stat”. Iar concluzia memorialistului recunoștea faptul că „după sute de ani de apartenență la Ungaria, am devenit cetățeni români”; *Ibidem*, pp. 46-47.

1.1. Administrație

Preluarea administrației de către autoritățile române a fost un proces sinuos, care a necesitat mult tact, dar în același timp și fermitate și s-a desfășurat și în județul Bistrița-Năsăud fără incidente majore.

Rezultatul s-a materializat în faptul că, după secole de evoluție specifică – consecință a preponderenței politice a etniei germane și, după 1876, la nivelul comitatului, a celei maghiare - orașul și, odată cu el, întregul județ, și-au schimbat autoritățile, iar puterea decizională a fost preluată de români.

O primă manifestare atitudinală s-a conturat și exprimat în anii 1919-1921, atunci când autoritățile României întregite au încercat să uniformizeze organizarea administrației. Preluate din perioada de activitate a Consiliului Dirigent⁵, propunerile diverselor grupuri etnice din județul Bistrița-Năsăud de atunci ne introduc în universul mental și atitudinal al acestora.

În sinteza înaintată de prefectul Gavril Tripon Consiliului Dirigent în martie 1919, se conturau cele două zone clar delimitate: cea românească, cuprinzând văile Someșului, Șieului și Bârgăului, care urmau să formeze un județ cu denumirea de Năsăud, pe de o parte, pe de altă parte, zona fostului District al Bistriței, până la Teaca și Reghin, majoritar săsească, care urma să formeze un viitor județ al Bistriței. Tripon menționa că această propunere avea ca bază proiectul din dezbaterile Dietei de la Sibiu, din 1863-1864, atunci când cele două etnii, românii și sașii, s-au înțeles în delimitarea teritoriilor din zona viitorului comitat Bistrița-Năsăud. În timp ce românii păstrau teritoriile în care erau majoritari și unde ființase granița militară aproape o sută de ani, sașii se retrăneau pe așa numitul Fundus Regius/Königsboden.

A treia propunere, asumată de o parte din reprezentanții celor două etnii, prezenta organizarea unui județ Bistrița-Năsăud extins teritorial, în care „să rămână în formațiunea de azi și să i se mai alăture câteva comune din județul Solnoc-Doboca și din cercul Tecii și în parte, să li se împlinescă și dorințele sașilor, alăturându-se la acest județ toate comunele care bisericește, aparțin la tractul protopopesco al Bistriței, unit și neunit, și lutheran, precum și unele comune de pe câmpie, care sunt în apropierea liniei ferate Bistrița-Mureș-Luduș și gravitează economic, către Lechința și Bistrița și

⁵ Vezi Adrian Onofreiu, *Petiționarism năsăudean. Memoriul din 1919 referitor la noua organizare administrativă*, în „ASTRA Năsăudeană”, Năsăud, serie nouă, anul I (VIII), nr. 2 (28), decembrie 2013, pp. 72-78.

sunt cu mult mai aproape de acest centru, decât de Cluj, Moci, Teaca, lipsindu-le comunicațiunea necesară”⁶.

În anul 1920 s-a constituit pe lângă Ministerul de Interne *Comisiunea pentru studiul unei noi arondări a județelor României*, care a elaborat două direcții de realizare: pe *județe mari* și pe *județe mijlocii*. Criteriile care au fost luate în considerare erau de ordin geografic (suprafață, configurația reliefului), economic (resurse naturale, grad de dezvoltare) și social-istoric (necesitățile populației, tradiții). Pentru o reală descentralizare administrativă era preconizată înființarea unei noi structuri administrative, *regiunea*. Proiectul conturat în anul 1921 prevedea realizarea unui județ Maramureș-Năsăud, alcătuit din structurile teritoriale de atunci ale județelor Maramureș, Bistrița-Năsăud, plasa Beclean din județul Dobâca și 23 de localități, majoritar săsești, din județul Cojocna (plasele Ormeniș și Teaca), cu reședința la Năsăud sau Bistrița⁷.

Opiniile factorilor de decizie, ale intelectualilor și altor reprezentanți din județul Bistrița-Năsăud creionau din nou aceeași poziționare teritorial-administrativă ca și în 1919, având la bază criteriul etnic.

În timp ce românii susțineau alcătuirea unei structuri administrative proprii, care să-i cuprindă din toate zonele unde erau covârșitor majoritari⁸, sașii persistau în ideea de a conserva starea de privilegiați de-a lungul istoriei, prin statutul lor de locuitori pe „pământul regesc”.

Pornind de la proiectul inițiat de Ministerul de Interne, și în cadrul județului Bistrița-Năsăud au fost exprimate astfel de opinii. Ele pot fi sintetizate pe mai multe paliere. Primul dintre acestea se referea la opiniile oamenilor din administrație, de la nivelul de conducere al plaselor - preturile - și a unor localități. Prin glasul funcționarilor acestor instituții, suntem transpuși într-o lume care era tributară încă cutumelor din trecut și care încerca să conserve cât mai mult din vechile „privilegii” ale autonomiei locale. Nu a fost întâmplător acest fapt, deoarece și structura administrativă definea două zone clare conturate în evoluția istorică: pe de o parte, zona locuită majoritar de populația românească, din plasele Năsăud și

⁶ Opinia era validată de reprezentanții confesiunilor religioase, protopopii greco-catolic Dionisie Vaida, ortodox, Grigore Pletosu și preotul evanghelic al Bistriței, Dr. Kisch; A.N.B-N, Fond *Prefectura județului Năsăud-prefect*, d. 125/1921, f. 59-60.

⁷ Vezi pe larg la Adrian Onofreiu, *Un proiect de „regionalizare” a României din anul 1921*, în „Anuarul Arhivelor Mureșene”, serie nouă, nr. II (VI), Târgu-Mureș, 2013, pp. 185-214.

⁸ Vezi argumentele pentru zona Văii Someșului, la Adrian Onofreiu, *Un proiect de regionalizare administrativă din anul 1921. Cazul plasei Rodna*, în „Cetatea Rodnei”, editor Muzeul Etnografic și al Mineritului-Rodna, anul XI, nr. 22, aprilie 2014, pp. 5-9.

Rodna-Veche, pe de altă parte, un teritoriu în care amestecul diverselor etnii: români, maghiari, sași era reprezentat de localitățile din plasele Iad/Livezile și Beșieniu/Viișoara.

O opinie separată a fost cea a reprezentanților conducerii reședinței județului, orașul Bistrița. Deși admitea necesitatea integrării în cadrele noului stat român, poziția administrației orașului Bistrița exprima dorința de a conserva autoguvernarea la nivelul comunității locale⁹ și pretindea dreptul de a-și păstra în continuare statutul de reședință a noii entități administrativ-teritoriale.

Un alt palier al dezbaterilor a fost cel de la nivelul diferitelor organizații și asociații, ca și acela al persoanelor publice cu notorietate. Aici, expresia sentimentului de frustrare pentru statutul din trecut sau dobândirea unuia nou, în condițiile de după 1918, și-a aflat expresia în adevărate radiografii, în care nu de multe ori, poziția pătimasă a luat locul analizei obiective. Nu surprind, de aceea, poziționările în funcție de numărul și etnia populației dintr-o anumită zonă, invocarea tradițiilor din trecut și perspectiva conservării a cât mai mult din acestea.

Pozițiile centrifuge, manifeste în opiniile unor reprezentanți ai diferitelor comunități etnice au ajuns să susțină inclusiv „federalizarea” administrativă pe criteriul etnic, prin constituirea a două entități administrative distincte, Bistrița și Năsăud.

În cazul primei variante sinteza Comitetului Executiv Săsesc al orașului Bistrița preciza la data de 10 martie 1921: „ca capitală (sic!) județului ar fi să se ieie în prevedere Bistrița, ca centru de comunicațiune industrial și cultural, care totodată, este sediul autorităților militare și dispune de localitățile de serviciu necesare și de locuință a funcționarilor, care Năsăudului îi lipsesc. Afară de aceea, gravitează cea mai mare parte a județului acesta (plasa Beșineu, Iad, Beclean, Ormeniș și Teaca) spre Bistrița. Pe baza celor mai sus expuse, dați-ne voie să facem propunerea ca noul comitat Bistrița-Năsăud să primească gravitala veche”¹⁰.

⁹ Cu titlu de exemplu menționăm doar faptul că până în anul 1924, protocoalele de ședințe ale comunității orășenești au fost redactate exclusiv în limba germană, în anul 1924-1925, bilingv, în germană și română și abia din anul 1925, numai în limba română; A.N.B-N., fond *Primăria orașului Bistrița*, protocoale de ședință a comunității orășenești, reg. inv. nr. 64-74 (1919-1926).

¹⁰ Apud Adrian Onofreiu, *Un proiect de „regionalizare a României din anul 1921. Cazul județului Bistrița-Năsăud*, în „Revista Bistriței”, Bistrița, XXVIII, 2014, doc. 2, p. 309. La 14 martie 1921 același organism revenea cu precizări conform cărora „observăm că la împărțirea propusă de noi, am luat în considerațiune rapoartele topografice, relațiunile industriale, culturale și de comunicație și numai întrucât, au fost fără periclitarea acestora, și cele naționale, cu considerare la înțelesul hotărârilor din Alba-Iulia, care recunosc diferitelor națiuni dreptul autoadministrării (s.n.)”. *Ibidem*, doc. 4, p. 310.

Din punct de vedere al românilor, pentru proiectatul județ Maramureș-Năsăud, capitala se dorea - în propunerea din 16 martie 1921, la Năsăud, motivat din punct de vedere geografic: „Năsăudul este așezat tocmai în centrul noului județ, în Valea Someșului, care cuprinde în sine plasele Rodna Veche, Năsăud și Beclean, și afară de aceea, e tocmai la întâlnirea celor mai principale linii de comunicație, care leagă, pe de o parte, Ardealul cu Bucovina, Moldova, Basarabia, Polonia și Rusia; iar pe de altă parte, cu Maramureșul și Cehoslovacia, această situație atât de favorabilă geografică, îl indică ca singurul loc potrivit de a fi capitala județului nou”; din punct de vedere strategic-militar: „Năsăudul are și un titlu de drept istoric de a fi capitală de județ, căci 112 ani a fost centrul istoricului district al Năsăudului, până la anul 1876, când ungurii, din motive politice, au anexat acest district la ținutul Bistriței, pentru ca, uniți cu sașii, să poată contrabalansa influența elementului românesc în afacerile județului. Dar mai presus de toate, Năsăudul este cel mai românesc centru dintre toate localitățile noului județ Maramureș-Năsăud, care ajungând capitala județului, cu cultura-i veche, românească, va putea să săvârșească o operă meritată de naționalizare”¹¹.

Dacă în plan administrativ județul conturat s-a concretizat în anul 1925, cu denumirea de Năsăud și reședința la Bistrița - ca o modalitate de a „mulțumi” atât pe sași, cât și pe români - în configurația teritorială aproximativă celei propuse în anul 1921, fără a include și Maramureșul, a rămas la fel de prezentă și manifestă tendința de clivaj între cele două etnii dominante în localitatea reședință a județului.

Și mai elocventă a fost situația în cazul aplicării în serviciu a românilor. Deși erau, din punct de vedere numeric, aproape egali sașilor, nu erau primiți în oficii, nici în localități și, cu atât mai puțin, în reședința județului, orașul Bistrița. Exemplele au fost nenumărate, iar presa le consemna ca atare.

„Favorul de a fi ocârmuiți de funcționari de neamul lor îl mai mult sașii decât românii.

Dacă sașii primesc scrisori oficioase românești, sunt și români, care primesc „bescheid”-uri nemțești în țara românească.

Ex: un funcționar sas plătit de statul român a dificultat niște scrisori în limba română de la un român (și încă inteligent), îndrumându-l să și le facă în limba ... maghiară.

Oare, în fața consiliului orășenesc, a oficiului edil județean, și altor șefi sași și mai ales, a tuturor oficiilor publice, - interoga presa

¹¹ *Ibidem*, doc. 5, p. 313.

românească - se pot simți și sunt românii mai liberi mai în largul lor, decât sașii¹²?

Cu atât mai mult, reacția românilor era considerată ca îndreptățită. De aceea, cerința era aceea conform căreia nu se dorea o românzare șovinistă, cum au făcut ungurii, nici darea afară din slujbe a funcționarilor neromâni. Însă, se invoca faptul că după ce sistematic, românii au fost delăturăți sau respinși din viața publică, „azi, sub stăpânirea românească, trebuie să ocupăm locul ce ni se cuvine în viața publică, în conformitate cu numărul populației românești”.

Și aceasta, deoarece erau o mulțime de șefi de alt neam, care „consecvent părăsesc și ajută pe ai lor să ocupe funcțiuni, pe când ai noștri, unul e prea culant cu străinii, mai culant decât cu ai noștri, altul e inconștient, în alt loc ne mâncăm unii pe alții pe motive de regionalism sau politică de partid”.

Erau acuzate practici incorecte, potrivit cărora și de sus veneau numiri de străini în câteva săptămâni, iar românii trebuiau să aștepte cu anii și să-și caute alte cariere până le venea numirea. Îndrăzneala minorităților mergea până acolo, încât au atacat numirile făcute, unde nu au fost numiți dintre ai lor, cum a fost cazul numirii președintelui la Sedria Orfanală a județului din Bistrița. Apoi, erau desconsiderați funcționarii români calificați, în favoarea celor minoritari, chiar și inferiori ca pregătire și care abia stăpâneau limba română.

Iar concluzia era aceea – valabilă și pentru orașul Bistrița – că, urmare a privilegiilor minorităților, de o parte, și de alta, a nedreptăților de veacuri față de români, orașele erau populate de străini, fără ca românii să fi pus acolo piciorul și nici n-au fost suferiți. Majoritatea funcționarilor trăiau în orașe și au fost recrutați din orășeni, adică, dintre străini, care au rămas tot în majoritate¹³.

Elocventă era situația de la Administrația financiară din Bistrița, unde „de prezent sunt funcționari: 26 români, 17 sași (toți în posturi însemnate), 8 maghiari și 1 evreu, ca să zică, în 1920

¹² „Gazeta Bistriței”, Bistrița, anul I, nr. 17, sâmbătă, 16 iunie 1921, p. 1. Exemple multe erau aduse la cunoștința opiniei publice. Astfel, la noile percepții de stat înființate în Bârgău, Herina și Șieu, în afară de unii agenți și servitori n-a fost numit nici un singur român de funcționar. Au fost aplicați 4 vigili/paznici de drum, dintre care numai unul român; *Cum românzăm viața publică*, în „Gazeta Bistriței”, nr. 12, sâmbătă, 1 octombrie 1921, p. 1.

¹³ Sistemul funcționa în detrimentul românilor. „Aceștia [străinii, n. n.] - au rude, cunoscuți în orașe și îi introduc în oficii, să servească la început, gratuit, se preciza în continuare. Când devine un post vacant, chiar și românii care judecă superficial, cred că acel post trebuie dat la cel ce a servit de cinste și e introdus în slujbă”. Iar concluzia era tranșantă: „așa însă, nu vom românză niciodată orașele, ci se vor moșteni de minorități”. „Gazeta Bistriței”, anul II, nr. 14, vineri, 8 septembrie 1922, p. 1.

funcționarii români formau $\frac{2}{3}$, azi, numai $\frac{1}{2}$ din total, pe când singura minoritate considerabilă în județ, sașii, formează numai 16,5% din populație, iar maghiarii, numai 4%. Mai observăm că, în vreme ce au fost avansați vreo 5 funcționari sași numiți numai în 1921, dintre funcționarii români, care au intrat în serviciu deja de la preluarea imperiului, n-a fost avansat nici baremi unul¹⁴.

Teza așa zisei superiorități culturale a minorităților era combătută cu argumente istorice, prin faptul că „ai noștri au fost numai vitele lor de muncă, care i-au îngrășat o mie de ani” și faptul că „în interesul buneii conviețuiri, dacă vreau ca să le uităm păcatele, să nu ne bage în ochi mereu superioritatea lor culturală și materială, căci atunci nu putem să nu strângem pumnii, căci ne evocă un întreg trecut de umilinți și exploatați din partea lor”¹⁵.

Pentru asanarea situației, era necesară o mai dreaptă repartizare a funcționarilor, proporțional cu numărul lor și deci, a limbii, potrivit principiului că în forurile superioare, pentru a fi admisă, alături de limba română, populația trebuie să aibă un procent de $\frac{1}{5}$ din întreaga populația județului. La noi în județ, doar $\frac{1}{6}$ ¹⁶. Iar exemplele parcă se multiplicau, în dauna și defavoarea elementului românesc. „În județul nostru -relata presa - sașii formează $\frac{1}{6}$ parte din populație, deci ar avea dreptul, ca numai al șaselea funcționar să fie sas. Am mai arătat că starea faptică e cu totul alta. Din patru prim-pretori ai județului, la unul, sașii au drept recunoscut. Românii nici nu îndrăznesc să competeze la acela, căci sașii - spre cinstea lor, fie zis - își știu apăra dreptul. Cine ne apără drepturile noastre baremi la celelalte 3 posturi de prim-pretori? Noi credem - se preciza la interogația de mai sus - că datoria aceasta e a guvernului român”¹⁷.

Acest fenomen s-a accentuat odată cu numirea/nu alegerea primului primar al orașului reședință Bistrița, în persoana avocatului Cornel Mureșan. Profitând de oportunitatea oferită de

¹⁴ „Gazeta Bistriței”, nr. 19, sâmbătă, 30 decembrie 1922, p. 1. La fel, în anul 1924, la Serviciul de Poduri și Șosele „a fost angajat iarăși un minoritar, care poate, nici nu e cetățean român, fiind vienez, aplicat în fosta armată austro-ungară. S-a ținut de formă un examen fiind și mai mulși petenți români. Cum era de prevăzut, minoritarul angajat deja a fost scos ca cel mai calificat și români cu maturitate au fost respinși. Noi nu suntem dușmanii minorităților, dar nu putem tăcea când vedem nedreptățirea și desconsiderarea elementului românesc sub stăpânirea românească”; „Ibidem”, anul IV, nr. 23, 1 decembrie 1924, p. 2.

¹⁵ „Gazeta Bistriței”, anul I, nr. 27, sâmbătă, 17 decembrie 1921, p. 1.

¹⁶ „Gazeta Bistriței”, anul I, nr. 10, 2 aprilie 1921, p. 1. Protestul sașilor împotriva acestei prevederi a fost definit prin cuvântul „*ungeheuerlich*/monstruos, relativ la dispoziția guvernului ca „toate oficiile, pe viitor, să corespundă numai în limba română, atât între sine, cât și cu centrul de la București”; „Gazeta Bistriței”, anul II, nr. 19, sâmbătă, 2 decembrie 1922, p. 1.

¹⁷ „Gazeta Bistriței”, anul III, nr. 1, 18 ianuarie 1923, p. 1.

modificarea unui articol din legea de organizare a administrației locale¹⁸, Ministerul de Interne a numit o *Comisie Interimară* a orașului Bistrița, având ca președinte/primar pe avocatul Corneliu Mureșan. Procesul-verbal încheiat de prefectul județului Năsăud consemna, în data de 31 martie 1934, cu ocazia instalării noii comisii interimare, această realitate¹⁹.

Dacă traiectul sinuos al evoluției României interbelice a avut ca rezultat accederea la prima funcție administrativă în conducerea orașului a unui român, mult mai complicate au fost realitățile din planurile economic și administrativ.

Și aici au interferat interesele celor două grupuri etnice, sașii și românii. Dacă primii reclamau o dezvoltare ascendentă din punct de vedere arhitectural și urbanistic, cei din urmă doreau să acceadă și ei, fie la luarea deciziilor, fie la îmbunătățirea situației lor, mereu apăsătoare, de-a lungul timpului.

Problema regândirii urbanistice a zonei centrale orășenești, cu interes major pentru piața centrală și străzile convergente în aceasta a continuat să reprezinte un punct principal, atât în lucrările reprezentanței comunale²⁰ și a serviciilor primăriei, cât și în dezbaterile publice. Se intersectau aici interese divergente, pe de o parte, ale autorităților, care doreau rezolvarea aspectelor legate de

¹⁸ Modificarea s-a făcut prin „Legea pentru modificarea unor dispozițiuni din Legea de organizare a administrației locale și din Legea de organizare a administrațiunii Municipiului București” din 15 iulie 1931, care a prevăzut dizolvarea consiliilor sau delegațiilor instituțiilor administrative - inclusiv a consiliilor comunelor urbane - și instituirea *comisiilor interimare*, numite prin decizia Ministerului de Interne, la nivelul tuturor structurilor administrative; Constantin Hamangiu, *Codul general al României*, vol. XIX, 1931, pp. 587-590. Urmarea a fost că în anul 1932 consiliul comunal a fost dizolvat și înlocuit cu o *Comisie Interimară*. Au fost numiți în comisie, C. Sanchen, președinte; Dr. Leon Scridon sen., E. Ihl, Dr. M. Mihăilaș, Dr. Simion Sbârcea, Dr. D. Login și R. Knall, membri; „Săptămâna”, Bistrița, V, nr. 196, 26 martie 1932, p. 2.

¹⁹ După ce preciza că anterioara comisie interimară, numită cu decizia Ministrului de Interne nr. 6.089 din 29 martie 1934 a fost dizolvată, prefectul comunica că a fost numită o nouă Comisiune Interimară, cu „decisiunea Ministerului de Interne nr. 10.666 din 30 mai 1934”. Componența ei era următoarea: Dr. Cornel Mureșan, președinte; Dr. Dionisiu Login; Dr. Teodor Ferezan; Protopop Victor Mureșan; profesor Toma Grigore; primpretor pensionar Rus Ionică; pensionar Dumitru Rebrean; Iuliu Grama; Mitru Cigu. Toți au depus și următorul jurământ de credință: „Jur credință M.S. Regelui Carol al II-lea, Jur să respect constituțiunea și legile Țării, Jur să-mi îndeplinesc cu onoare și conștiințiozitate funcțiunea ce-mi este încredințată și să păstrez secretele serviciului. Așa să-mi ajute Dumnezeu”. A.N.B.-N., Fond *Primăria orașului Bistrița*, d. 11/III/1934, nr. 5.126/31 mai 1934, f. 4.

²⁰ În ședința a II-a a Consiliului comunal din 22 mai 1930, s-a ales o comisie prezidată de primarul Carol Sanchen, „constatătoare din membrii comisiunii financiare întregită cu încă 4 membrii designați de consiliu”, care avea îndatorirea de a studia în amănunt „trebuițele și nevoile mai urgente ale orașului între care se numără în prima linie, pavarea orașului”; „Gazeta Bistriței”, X, nr. 13-14, 27 mai 1930, p. 3.

lipsa pavajului și activitatea comercianților, mai ales în zilele de târg, pe de altă parte, a celor care își desfășurau activitățile cotidiene în această zonă, cât și ale clienților propriu-zisi ai acestora. Și aceasta, fără barieră etnică, dar cu implicarea preponderentă în aceste activități a evreilor și sașilor.

Românii, atât cei care se „acomodaseră” ca locuitori ai urbei, cât și cei „megieși”, din suburbii, reclamau o mai dreaptă distribuție a spațiilor comerciale și meșteșugărești și o regândire a acestora, pentru a le facilita accesul sau desfacerea produselor specifice, rezultate din activități agricole, forestiere sau de transport.

Pe de altă parte, se manifesta încă puternic sentimentul de protejare a patrimoniului imobiliar din partea sașilor. Simboluri ca biserica evanghelică, ansamblul Sugălete, clădirile din zona pieței centrale reprezentau *tradiția* și *trecutul*, asaltate tot mai mult de modernizare.

Agenți ai acestui din urmă fenomen erau atât ceilalți locuitori ai orașului, cât și pleiada de funcționari orășenești, județeni, ai diferitelor instituții deconcentrate, pătrunși aici din varii zone ale României întregite. Ei nu erau atât de legați de un trecut care nu le aparținea și pe care îl considerau revolut. În schimb, clamau reprezentare numeric proporțională în luarea deciziilor și deschiderea și pentru ei a „porților orașului”.

Melanjul etnic și al intereselor, ca și dorința de accesare la mijloacele și căile de luare și aplicare a deciziilor au determinat intensificarea acțiunilor celor interesați. Acest fapt se datora și inițiativelor anterioare momentului instituirii primei Comisii Interimare conduse de un român, deoarece problemele edilitare și de dezvoltare urbanistică a orașului preocupau populația acestuia, indiferent de etnie.

Deciziile luate de noul organism - *instituit*, e adevărat, și nu rezultat al voinței liber exprimate a locuitorilor orașului – începând cu luna iunie 1934 au început prin a hotărî respectarea legalității inscripționării plăcuțelor cu denumirea străzilor, mutarea locului de desfășurare a pieței și târgului săptămânal din zona pieței centrale în noua locație din Piața Decebal.

De aceea, nu a fost un fapt întâmplător conflictul violent din data de 25 iunie 1934, de la primărie. S-au confruntat atunci, pe de o parte, reprezentanții comercianților și meseriașilor, sași, evrei, unguri și români, pe de o parte, iar pe de altă parte, capul administrației orășenești, *primarul român*, Cornel Mureșan²¹.

Urmările au fost oarecum previzibile. Pe de o parte, au continuat protestele - doar în planul memoriilor și interpelărilor - din

²¹ A.N.B-N., Fond *Primăria orașului Bistrița*, d. 5/1935, f. 1-2.

partea sașilor, care reclamau stoparea acțiunii distructive, în opinia lor, asupra simbolurilor *trecutului lor secular*.

Pe de altă parte, administrația – prin Comisia Interimară, condusă de *primul președinte/primar român*, Cornel Mureșan - a continuat opera de dezvoltare urbanistică a orașului, într-o viziune, din perspectiva ei, modernă și în acord cu cerințele noilor condiții, de după unirea din 1918²².

1.2. Economie

Actului de la 1 Decembrie 1918 i-a urmat și aici un proces interesant de „omogenizare” naturală. „Fixat” în poziție secundară față de Bistrița, Năsăudul a fost „trădat” în primul rând, de o adevărată falangă de intelectuali, crescuți și educați în cadrul gimnaziului local²³.

Ei au migrat și s-au stabilit în localitatea reședință a județului, „umplând” în primul rând posturile în administrație, justiție, finanțe, bănci, învățământ. La fel de adevărat a fost și faptul că au venit aici, mânați de interese mercantile sau pur și simplu, din obligații contractuale ale serviciului, numeroși români de peste munți.

Fenomenul s-a manifestat cu precădere în cadrul corpului subofițerilor și al ofițerilor din armată, poliție, jandarmerie, al funcționarilor din justiție, ca și al unora din demnitarii de la nivelul structurilor administrative. La fel de real a fost și ascendentul confesional asigurat de cei din urmă, care a postat într-un alt statut religia ortodoxă, majoritară pentru aceștia.

A rezultat un proces lent, dar continuu, de „românizare”, firesc dacă ne raportăm la faptul că Bistrița era parte a Regatului României²⁴.

²² Vezi pe larg la Adrian Onofreiu, *Naționalism și etnicitate la Bistrița în perioada interbelică*, în „Revista Bistriței”, Bistrița, XXIX, 2015, pp. 204-217.

²³ Procesul a demarat o dată cu arondarea administrativă din 1876, când a fost creat *comitatul împreunat Bistrița-Năsăud* (s.n.). A urmat o perioadă în care, chiar și nucleul de intelectuali implicați în redobândirea drepturilor de proprietate din timpul confiniului militar a fost necesitat să-și mute centrul în reședința noului comitat, orașul Bistrița. Aceasta, pentru a putea fi parteneri credibili în „dialogul” cu autoritățile locale și prin acestea, cu cele centrale, de la Budapesta. De asemenea, noile generații formate după 1848, având ca sursă de trai profesii liberale (avocați, medici) sau funcționari în administrație, ca și o pătură înstărită de țărani și meșteșugari, s-au simțit atrase și mai ușor de a se realiza profesional într-un „centru”, decât în „periferia” care rămăsese Năsăudul. Vezi ca ilustrare a fenomenului, *Petiții din granița năsăudeană în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Contribuții documentare*, volum îngrijit de Mircea Gelu Buta, Adrian Onofreiu, Cluj-Napoca, Editura Eikon, 2012.

²⁴ Ilustrative în acest sens sunt datele din 1920: populație, total: 12.346, din care 3.716 români, 5.163 germani, 1.302 unguri, 2.018 evrei, alții, 12.346; *Prefectura*

Dar, pe lângă prezența numerică masivă a românilor în oraș, aceștia aduc și argumente ale organizării vieții lor de zi cu zi. Apar astfel reuniuni ale meseriașilor, de înmormântare, de cântări, ale femeilor, asociații profesionale (Cercul Cultural) sau culturale (ASTRA).

Peste tot, un puternic ferment al implicării românilor în viața cotidiană a cetății, altădată, puternic bastion al subjugării și apăsării economice, confesionale și naționale a acestora.

Toate cele mai sus amintite au fixat direcțiile de dezvoltare și traiectul parcurs de societatea bistrițeană în deceniile interbelice. Ele sunt oglindite atât în date de sinteză referitoare la evoluția administrativ-teritorială, dar mai ales, în cele care descriu evoluția vieții economico-sociale.

Aflăm astfel că în anul 1932 - cel mai apropiat de recensământul din 1930, pentru care s-au păstrat date - orașul avea un număr de 14. 823 suflete, 3. 286 capi de familie și 2.017 clădiri.

În anul 1938 datele de sinteză pentru perioada 1932-1937 au fost adunate de o instituție reprezentativă pentru oraș și județ, Agenția Băncii Naționale a României. Informația a fost structurată în 7 capitole și prezintă domeniile mari care au intrat în atenția instituției bancare, constituite - potrivit modelului de răspuns - la un chestionar elaborat la nivel central.

Capitolul al II-lea prezintă o interpretare, bazată pe datele statistice ale recensământului din 1930, a structurii populației. Rezultă că orașul Bistrița avea o populație totală de 14.128 locuitori, din care bărbați, 7.330 și femei, 6.798. Pe ansamblul județului, era subliniată o tendință valabilă și pentru orașul Bistrița, și anume, aceea că „populația română este în frunte, în ceea ce privește natalitatea, aceasta fiind în proporție de 15,08% față de alte naționalități, multe, aflate în inferioritate din acest punct de vedere și că, deși natalitatea este de asemenea, mai accentuată față de celelalte națiuni conlocuitoare în județ, totuși, populația românească este în creștere în acest interval de timp cu 5, 19%, reprezentând de asemenea, un procentaj mult mai apreciabil decât celelalte naționalități și, în special, față de populația săsească din județ, care ne arată chiar o scădere a numărului său cu 0,63%”²⁵.

județului Năsăud-prefect, d. 116/1926, f. 3, comparativ cu cele ale recensământului general din 1930, care definea următoarea structură etnică – în ordinea ponderii numerice a populației orașului: total populație: 14.128, din care: 5.666 români, 4.461 germani, 2.177 evrei, 1.363 unguri, 146 ruși, 38 ruteni, 11 sârbi, 38 bulgari, 21 cehi, 8 poloni, 6 greci, 8 armeni, 6 turci, 31 țigani, alții, 4; Sabin Manuila, *Recensământul general al populației României din 29 decembrie 1930*, vol. II, *Neam, limbă maternă, religie*, București, 1938, pp. 304-305.

²⁵ Sursa preciza că „orașul Bistrița, din lipsă de orice date, nu ne-a putut oferi nimic”; Apud Adrian Onofreiu, *Contribuții documentare privind evoluția județului*

După ce analizează în capitole distincte - la nivelul județului Năsăud - situația economică, capital și credit²⁶, finanțele publice locale²⁷, standardul de viață al locuitorilor²⁸, încheie cu prezentarea situației financiare și a bilanțului activităților sediului din Bistrița, la sfârșitul anului 1938. Decelăm astfel faptul că, din totalul sumei efectelor admise la scont, românii reprezentau un procent de 96%, sașii, 15%, ungurii, 2%, evreii, 1 %. După profesii, 54 % erau agricultori, 6%, meseriași, 6%, comercianți și 545 - diverși. Interesante sunt și datele referitoare la conversiunea datoriilor agricole, din care rezultă că pentru oraș, portofoliul în conversiune era de 245; debitori, români, 36%, germani, 58%, evrei, 4%, unguri, 2%. După profesia lor, agricultori, 5%, comercianți, 15%, industriași, 8%, funcționari, 5%. Concluzia era aceea că ratele scadente au fost destul de bine achitate (22%) și că, lichidarea datoriilor urma să fie făcută fără a recurge la măsuri executorii. Iar trăsătura generală era caracterizată de faptul că s-a putut asigura creditul general, care „a fost bine servit și nu a suferit cu nimic”²⁹.

Însă, alături de consemnările seci ale cifrelor din sinteza reprezentanței Băncii Naționale în oraș, o altă inițiativă - de data aceasta, a ministerului care administra afacerile interne - ne oferă sinteza pentru întreaga perioadă interbelică.

Prin ordinul telegrafic din data de 5 decembrie 1938, ministrul de Interne solicita „o dare de seamă” asupra realizărilor din toate județele, de la Unire până la data întocmirii chestionarului, care trebuia să cuprindă progresele realizate în următoarele domenii: drumuri și căi de comunicații, starea sanitară; învățământ; culte; agricultură; asistență și ocrotire socială, cooperatie de consum și de credit; justiție; cultură; edilitare.

Năsăud. Sinteza pentru perioada 1932-1937, în „Revista Bistriței”, XXXIII, 2009, p. 156. În continuare, documentul prezintă datele privind structura populației după originea etnică, profesii, densitate, natalitate, mișcarea populației, numărul locuitorilor stabiliți, colonizați, strămutați, emigrați, toate, prezentate în *Recensământul general al populației României din 29 decembrie 1930.....passim*.

²⁶ Unde sunt amintite Banca Centrală pentru Industrie și Comerț S.A Cluj-Sucursala Bistrița - care „și-a înțeles menirea ei de bancă românească pe piață” - Banca Generală de Economii din Sibiu S.A. - Sucursala Bistrița, Casa de Păstrare din Târgu-Mureș Banca de Credit Mărunt S.A. Bistrița - care asigurau satisfacerea nevoii de credit a „elementului străin, cum ar fi sașii și evreii”; *Ibidem*, p. 176.

²⁷ Unde se constata o creștere a impozitului către stat, județ și comună, pentru Bistrița, de la 15.062.974 lei în anul 1932, la 16.463.346 lei în 1937, cu un total de 79.927.874 lei; *Ibidem*, p. 179.

²⁸ Pentru orașul Bistrița se consemna faptul că „în general, nu se simte șomajul, ba, din contră, de cele mai multe ori, pentru unele lucrări ce se fac în oraș, antreprenorii sunt nevoiți să recurgă la brațe de muncă de la țară, căci la oraș nu găsesc muncitori disponibili”, *Ibidem*, p. 180.

²⁹ *Ibidem*, p. 184.

Răspunsurile, centralizate la nivelul autorităților județene, conțin și pe cele ale autorităților orașului Bistrița.

Raportul Primăriei orașului Bistrița, asumat de edilul în funcție, colonelul Teodor Sbârcea, consemna în primul rând, că în domeniul căilor de comunicații și al construcțiilor, au fost realizate 10 noi cartiere, cu 42 de străzi noi, în lungime totală de 11.160 m, au fost construite 797 case noi, cu 1,895 încăperi. Rețeaua de distribuire a apei în oraș a fost amplificată cu 1.538 m, 13 hidranți și 12 fântâni publice, iar canalizarea, cu 1.048 m. A fost îmbunătățită înzestrarea uzinei electrice a orașului cu un motor diesel de 290 C.P. și cumpărarea unei locomobile de aburi, amplificarea iluminatului public cu mutarea lămpilor de pe stâlpii de lemn în mijlocul străzilor.

O altă instituție care a activat cu efecte benefice pentru oraș a fost filiala Oficiului Județean al Camerei de Muncă Cluj, care a asigurat ajutorarea celor fără de lucru, plata ajutoarelor de boală, acordarea de medicamente, ameliorarea situației celor din căminele de ucenici, apărarea dreptului la concediu de odihnă a salariaților și stabilirea unor raporturi normale între patroni și angajați. S-au ținut cursuri de limba română și de economie aplicată, a fost înființată o bibliotecă³⁰.

Imaginea care apare din aceste sinteze ar părea una idilică, în care românii ajunseseră și aici, să domine numeric și prin aceasta, să-și impună concepția în toate sferile societății, publice sau private.

Una din problemele importante a perioadei ce a urmat Marelui Război a fost aceea a redistribuirii pământului. Reforma agrară promisă în timpul războiului și concretizată prin cele două legi, cea din 1919, pentru Transilvania și cea din 1921 pentru întreaga țară, a cunoscut aspecte particulare în această zonă.

În primul rând, s-a pus problema arendărilor forțate. Acest proces a fost aplicat și localităților săsești. De aceea, se considera nedreaptă lamentarea ziarului săsesc „Bistritzer Deutsche Zeitung”, care considera o adevărată „vărsare de sânge” acest fenomen. În acest sens, era criticată aserțiunea potrivit căreia „aproape cu 10.000 jug. a fost împrăștiat pământul săsesc din acest ținut prin arendările forțate, caracterizându-le ca „o lăsare de sânge, care atinge greu economia săsească”. Pentru a clarifica problema, erau invocate atât faptul că, cea mai mare parte din pământul arendat forțat, de 6.000 jug., era format din teritoriul de proces dintre comunele săsești Iad/Livezile, Dumitra Mare, Pintic/Slătinița și între comunele românești someșene, Ilva Mică, Nepos, Feldru, Rebrîșoara, pentru care era în curs procesul de veacuri și care, satele

³⁰ Idem, *Contribuții documentare privind evoluția județului Năsăud între 1918-1938*, în Idem, XXI/2, 2007, pp. 145-162.

românești l-au folosit și mai înainte, cât și că mai rămăneau aproximativ 3.000 jug., luate de la toate celelalte comune săsești, aproximativ 60-350 jug./comună³¹.

Situația provenea din specificul relațiilor de proprietate de aici. Moștenirea funciară a populației săsești a determinat ca aplicarea reformei agrare să fie făcută cu deosebire pentru aceste proprietăți. Constatarea era aceea că „exproprierea cad mai toate, în fostul district al Bistriței.

Afară de Galați și Bileag/Domnești, s-a declarat de expropriabile și deci, s-au dat în arendă forțată, bunul Institutului cetățenilor săraci din Bistrița (241 jug.), 10 jug. proprietatea orașului și 231 jug. de la firma Röhrlich&Brecher. De la Budacul Săsesc s-a dat tot locuitorilor din Bistrița 102 jug. pășune. De la comuna Dorolea s-au dat 400 jug. pășune comunelor Borgo Rus și Borgo Joseni, de la Sigmir, 100 jug. pășune la Brașfalăul de Sus, de la Uifalăul Săsesc și Ghinda 328 jug. pășune, 31 jug. grădini și 60 jug. pășune la Cușma, de la Crainimăt, 130 jug. cumpărate în 1913 s-au dat la Sărățel, de la Târpiu, 150 jug. la Brașfalăul de Jos și Tăure. La Sângeorzul Săsesc de la bancă, 384 jug. De la Lechința s-a dat la Herina 140 jug”³².

Chiar și în procesul legislativ, deputații sași au votat împotriva legii agrare, motivați de faptul că fiindcă nu li s-au dat privilegii, ci au fost supuse și pământurile lor la expropriere. Ei au cerut să nu li se ia nimic, ci să li se mai dea chiar și celor care au peste 50 jug. În sprijinul tezei românești erau și cifrele oficiale. Potrivit raportorului la proiectul de lege, situația generală era următoarea: „minoritățile, 1.892.000, dețin 11.283.818 jug; românii, 3.316.000, numai

³¹ „Gazeta Bistriței”, Bistrița, anul I, nr. 15, 11 iunie 1921, p. 2. Și mai gravă a fost situația în cazul diferendului secular dintre localitățile săsești Dumitra, Slătinița și Unirea, pe de o parte, și cele românești Feldru, Nepos, Ilva-Mică și Rebrîșoara. Urmarea aplicării reformei agrare a dus la reaprinderea conflictului, astfel că în 19 iunie 1921 pe străzile orașului Bistrița „țărani sași din Dumitra Mare escortau țărani români din Rebrîșoara, bătrâni, femei, copii, vite cu pluguri, în cea mai deplorabilă stare, unii cu fețele crunte, sângerate”. Aceasta, ca rezultat al faptului că românii au intrat cu plugurile în teritoriul de ceartă, însă sașii „au năvălit tot satul asupra lor, i-au bătut crunt și pe lângă aceasta, ca și când ar fi fost în exercitarea autorității, i-au escortat la Bistrița să-i predea autorităților române cu atâta încredere, parcă ar fi fost să-i predea Tribunalului fostei Universități săsești în vremurile robiei noastre”. S-ar putea așa ceva, dacă minoritățile noastre s-ar simți oprite? Idem, nr. 10, sâmbătă, 27 mai 1921, p. 2. Vezi și articolul de sinteză *Procesul comunelor someșene cu comunele Iad, Dumitra Mare și Pintic*, în Idem, anul II, nr. 12, sâmbătă, 15 iulie 1922, p. 1. Pentru modul corect în care autoritățile române au aplicat în acest caz, în mod absolut corect reforma agrară, vezi și Adrian Onofreiu, „Cearta de hotar” sau aspecte ale unui diferend etnic multisecular în privința proprietății. *Contribuții documentare*”, în *Arhiva Someșană*, seria III, Năsăud, XVI-XVII, 2017-2018, pp. 63-142.

³² Idem, nr. 11, 16 aprilie 1921, p. 1.

3.598.669 jug: După reforma agrară ar cădea sub expropriere 2.000.000 jug cultivabil și 600.000 jug. pășune. Dacă toate acestea s-ar da numai la români, și atunci le rămâne minorităților 8.680.000 jug., iar majoritatea românească ar avea încă numai 6.200.000 jug.

Dar între expropriați vor fi și români destui, iar pământ vor primi și ungurii lipsiți și sașii (aceștia fiind mai puțini), așa că proporția de sus e și mai nefavorabilă pentru noi”³³.

1.3. *Învățământ.*

Realitățile de după 1918 au determinat fenomenul migraționist al românilor din zona Năsăudului: o parte a elitei intelectuale a ajuns la Cluj, unde s-a implicat în preluarea Universității și organizarea ei în cadrele statului român; o alta s-a stabilit la Bistrița, unde a acces în funcții de conducere și a influențat procesul de „românizare” a orașului³⁴.

În acest context, pe plan local, o consecință importantă a realizării unificării țării a reprezentat-o afluxul mare de români în posturile de conducere de la nivel județean, fapt ce a schimbat și situația românilor bistrițeni. Nu numai că aceștia ocupă posturile în conducerea județeană, dar devin și majoritari într-un oraș dominat până acum de populația săsească. De aceea, a apărut necesitatea de a-și instrui și educa copiii în școli românești. Or, cum acestea nu existau - mai ales la nivelul învățământului secundar - au trebuit să fie create.

În această nouă conjunctură, s-a declanșat o luptă tăcută, dar constantă, pentru a se asigura întâietatea reședinței județului, orașul Bistrița, și în privința organizării învățământului secundar³⁵.

³³ Și, concluziona documentul, „noi am fi fost fericiți să îngrășăm și noi un petec de pământ, care să-l numim al nostru. Dar nouă ni s-a luat tot și am îngrășat pământ străin și pe străini și pe dușmanii noștri”, Idem, nr. 19, sâmbătă, 13 august 1921, p. 1. De altfel, atitudinea ostilă reformei agrare a fost promovată chiar de conducerea sașilor transilvăneni - Volksrath - care acuza România de intoleranță națională, după principiul că „pentru a îndestuli pe sași, trebuia o reformă agrară care să nesocotească interesele tuturor și să menajeze numai păcatele sașilor”; *Iarăși și iarăși acuze de intoleranță națională*, în Idem, nr. 21, sâmbătă, 10 septembrie 1921, p. 1.

³⁴ Vezi pe larg la Adrian Onofreiu, *Naționalism și etnicitate la Bistrița...*, *pasim*; Idem, *Trăsături ale evoluției orașului Bistrița în perioada interbelică: majoritate versus minorități*, în „Arhivele Bistriței”, *Demografie și confesiuni în Transilvania*, anul I, fascicula 3, 2017, pp. 39-58; Idem, *Dileme ale conviețuirii (1918-1940). Puncte de vedere: cazul județului Năsăud*, în „Anuarul Asociației Profesorilor de Istorie din România-Filiala Bistrița-Năsăud”, 4, 2017, pp. 65-75.

³⁵ Vezi eforturile năsăudenilor pentru păstrarea liceului grăniceresc în localitatea de origine pentru întreaga perioadă interbelică, la Adrian Onofreiu, *Aspecte – nu numai - legislative (1918-1940)*, în „Monografia Colegiului Național „George Coșbuc” din

Pasul decisiv spre realizarea acestui scop a fost făcut prin conceperea unui memoriu al intelectualității românești din Bistrița, adresat guvernului de la București la 28 iulie 1921. Realizat de Vasile Pahone³⁶ și semnat, alături de acesta, de o seamă de intelectuali - formați, cruntă ironie a sorții, la liceul năsăudean - memoriul cerea, în substanța sa, două lucruri:

1) Transformarea școalei civile (medii) de băieți din Bistrița în liceu, pe lângă care se va organiza încă de pe acum un internat de băieți.

2) *Strămutarea liceului din Năsăud la Bistrița, la schimb cu înființarea la Năsăud a unei Școli Silvice superioare și a unei școale de industrie de lemn* (s.n.).

În argumentarea demersului lor, semnatarii precizau cele două considerente pe care își sprijineau demersul lor: din punct de vedere național românesc și al doilea, din punct de vedere ținutal și particular.

Dacă argumentul de ordin național era, întrucâtva, de înțeles, în ideea realizării accesului, de acum, a majorității românești la instrucție în limba maternă într-un oraș dominat de instituții de învățământ minoritare, cel de al doilea, rezuma lupta mai sus amintită, a întâietății dintre Bistrița și Năsăud.

Argumentele în această direcție susțineau cu tărie rolul de *centru și capitală* a județului în favoarea Bistriței. În comparație cu Năsăudul, care avea liceu, care „se poate susține din al său, nu are lipsă de ajutorul înaltului Guvern”, Bistrița trebuia să-și creeze o atare instituție. Pentru aceasta, era mai anevoios pentru autorități, dacă liceul din Năsăud ar apela la ajutorul statului, decât înființarea unuia nou, la Bistrița.

„Se zice - se menționa în memoriu - că liceul român din Năsăud are un trecut nepieritor pentru neamul românesc. El ne-a păstrat limba și legea, el ne-a păstrat neștirbit sentimentul nostru național și a dat o frumoasă pleiadă de inteligenți, tot atâți apărători ai neamului românesc în timpuri de restriște”. Dar semnatarii cereau revenirea în prezent și adaptarea la noile realități. În acest scop, cereau „să nu uităm, că acum s-au schimbat vremurile. Liceul

Năsăud la 150 de ani de istorie (1863-2013)”, Cluj-Napoca, Editura Napoca-Star, 2013, pp. 65-91.

³⁶ Decan al baroului de avocați din Bistrița. Pe lângă acțiunea de înființare a liceului românesc la Bistrița a avut și o implicare majoră – cel puțin în faza inițială – în proiectul de construire a bisericii ortodoxe din Bistrița; vezi Mircea Gelu Buta, Adrian Onofreiu, *Biserica ortodoxă din Bistrița. O cronologie documentară*, Cluj-Napoca, Editura Școala Ardeleană, 2016. Panegiricul în „Săptămâna”, anul IV, nr. 176, 12 septembrie 1931, p. 1.

din Năsăud nu mai are deosebita sa menire, ce a avut-o în trecut³⁷. Acum catedra românească e stăpână în țara aceasta. Liceele sunt toate românești și propagarea științei și culturii românești nu e mai mult, privilegiul alor, 3, respectiv 4 licee și atunci, foste românești. Menirea lui specială așadar s-a redus la rolul unui fiecărui alt institut de învățământ din țara românească”.

Pentru a-i da o și mai mare și înălțătoare problemă decât a avut, semnatarii îl vedeau în rolul de „acel izvor binefăcător pentru Neamul nostru în Bistrița, în inima Sașilor, aici unde odată, și nu așa de mult, românului nu i-a fost iertat nici să doarmă între zidurile acestui oraș”. În acest mod, se credea că se putea da liceului din Năsăud puțința să nu piară, ci „să-și înceapă o a doua sa chemare, mai mândră și mai frumoasă, aducându-l în Bistrița și reparând prin aceasta greșeala trecutului, că nu s-a adus aicea mai de mult ori, chiar de la înființarea lui”³⁸.

Palidă consolare și sublim exemplu de nerealism, semnatarii propuneau realizarea unei Școli Superioare silvice la Năsăud, și aceea, susținută din veniturile de zeci de milioane ale pădurilor grănicerești!

Memoriul a produs îngrijorare și la Năsăud. Documentul a fost luat în discuție în scrisoarea direcțiunii liceului din Năsăud din 30 noiembrie 1921 și în conferința profesorală din 22 noiembrie 1921, în care s-a dezbătut chestiunea, motivat și de faptul că s-a cerut o opinie din partea Directoratului Regional din Cluj.

Cum era și firesc, conferința a declarat că „ea, cu vot unanim, este pentru menținerea liceului în sediul său istoric și, orice încercare de a-l muta din sediul său istoric și orice încercare de a-l muta în alt loc, o consideră ca izvor de învrăjbire a locuitorilor grăniceri din acest județ”³⁹.

³⁷ Opinia unui intelectual năsăudean - prin adopție - era tranșantă: „Fala de decenii a întregului ținut este liceul din Năsăud, ridicat cu banii înaintașilor noștri dezinteresați, și pe care astăzi, chiar floarea conducătorilor grănițeri voiește a-l strămuta din Năsăud. Domnilor, acei falnici grănițeri de odinioară - își continua Emil Tișca argumentația - care au dat probe de atâta mărinimie și nobleță de suflet, nu ar avea odihnă nici în morminte și s-ar profana amintirea lor, dacă cu un astfel de pas negândit s-ar demola dintr-o trăsătură de condei tot aceea ce ei, cu atâta trudă și abnegație au clădit. Să căutăm deci a ne grupa toate puterile în scopul menținerii și pe mai departe a liceului aici”; Emil Tișca, *Năsăudul de azi și ce ar trebui să se facă pentru ridicarea lui?* în „Gazeta Bistriței”, anul I, nr. 14, sâmbătă, 28 mai 1921, p. 3.

³⁸ A.N.B.-N., Fond *Prefectura județului Năsăud-prefect*, d. 164/1922, f. 1-3. Între semnatarii „școliți” la Năsăud regăsim pe protopopul ortodox Grigore Pletosu, avocatul Vasile Pahone, George Curtean, deputatul avocat Victor Moldovan, Macedon Linul, Ion Corbu.

³⁹ Idem, Fond *Administrația fondurilor grănicerești năsăudene*, d. 1.025/1922-1944, f. 208.

Dezbaterea a continuat în spațiul public bistrițean. În favoarea locației în Bistrița s-au adus argumente în ședința din 30 iulie 1921 a intelectualității de aici. Ideile principale ale consfățuirii intelectualilor bistrițeni erau concretizate în următoarele argumente: după ce invocau existența și buna funcționare a celor două școli medii de băieți și fete din Bistrița, prin faptul că „două lucruri mari se cer pentru dezvoltarea și asigurarea viitorului acestor școale aici în orașul Bistrița, se solicita înființarea unui internat, după tipul și asemănarea celor mai bune internate din țară și *transformarea școlii medii de băieți în liceu real pentru băieți*. Demersul era motivat de „interesele mari și sfinte de cultură ale neamului nostru atât de asuprit și nedreptățit în decursul veacurilor chiar în acest oraș, demnitatea noastră națională pretinde imperativ de la noi realizarea necondiționată și urgentă a acestor două mari probleme încă cu începutul anului școlar viitor”⁴⁰.

Încercarea de a arăta mișcarea culturală a bistrițenilor ca „o muncă anticulturală” a determinat răspunsul acestora, în care se sublinia că „avem tot dreptul să nizuim ca, capitala (sic!) unui județ cu 5/6 populație românească să fie și ea 5/6 românească”. Și, în continuare, se concluziona prin ideea că „dacă e vorba de necesitatea unei școale civile, ea poate fi dusă sau înființată în apropierea pădurilor grănițerești, la Năsăud, pentru care ar fi prea de ajuns, nefiind acolo nici școale străine, *dar locul liceului e inomisibil în capitala județului cu populație străină și cu liceu cu limbă străină* (s. n.)”⁴¹. La fel era contrazisă ideea înființării încă a unui

⁴⁰ Apelul era semnat de Virgil Popescu, prefect, Grigore Pletosu, protopop, Dionisie Vaida, protopop, Dr. Vasile Pahone, adv., dr. Dinonise Login, av., Ioan Pavel, revizor școlar și Macedon Linul, director școlar. În ședință s-au exprimat atitudini: Macedon Linu: susține ideea înființării unui internat; Grigore Pletosu: „necesitatea prefacerii școalei civile în liceu real; Vasile Pahone arată că: pentru realizare arată că cel mai potrivit ar fi transmutarea liceului de la Năsăud la Bistrița, după ce acolo în împrejurările schimbate și-a isprăvit menirea și pe viitor, ca să-și poată continua aceeași menire și cu aceleași frumoase rezultate, trebuie să-și mute sediul din provincie la centrul județului. Au mai vorbit preoții Constantin Flămând și dr. Andrei Buzdug, în aceeași direcție, toți fiind de acord cu înființarea unui internat cu convict și cererea unui liceu real în Bistrița, fie transformându-se școala civilă din loc., fie transmutându-se liceul de la Năsăud la Bistrița”. Iar concluzia rezumativă arăta că „dacă în județul nostru nu poate fi mai mult de un liceu, acela nesmintit trebuie să fie în capitala județului, unde sunt mai mulți funcționari și deci și elevi mai mulți și unde e și un gimnaziu străin, la care sunt siliți să umble acești elevi. Abia scăpați de primejdia unei culturi străine și dușmane impuse, care în parte, ne-a și denaturat sufletul, avem lipsă în primul loc de o cultură națională, pentru a reveni la marele fluviu românesc”; *Liceu românesc la Bistrița. Internat și convict pentru elevi*, în „Gazeta Bistriței”, anul I, nr. 18, 30, sâmbătă, 30 iulie 1921, p. 1.

⁴¹ *La cheștiunea liceului românesc din Bistrița*, în Idem, anul I, nr. 19, sâmbătă, 13 august 1921, p. 1. Efectul mișcării era consemnat la sfârșitul anului, când se constata că datorită susținerii „de către cetățenii din oraș și de pe văile Bărgăului și Șieului” a memoriului, prezentat Directoratului General din Cluj, „a avut efectul

liceu de fete la Năsăud, alături de „bătrânul” liceu grăniceresc. Argumentația motiva neînțelegerea variantei, motivat de faptul că „nu înțelegem ce rost are chiar între împrejurările de azi să se îngrămădească două licee în *satul Năsăud*. Liceele de fete sunt reclamate mai ales la orașe de elementul burghez, țăranii nu îndătimează a-și trimite fetele la liceu”⁴².

Procesul declanșat și-a urmat însă cursul. În toamna anului 1923 presa anunța condițiile de primire la liceul de stat și la școala medie de fete din Bistrița⁴³.

Deschiderea liceului „s-a făcut la 22 septembrie 1923, când, după celebrarea Sf. Liturghii, profesorii și elevii s-au întrunit într-o sală de clasă, unde directorul Emil Domide a ținut un discurs festiv emoționant”⁴⁴.

Evenimentul a fost consemnat și în procesul-verbal al ședinței comitetului școlar din 20 octombrie 1923, în prezența următorilor membrii: președinte, Grigore Pletosu, protopresbiter gr-ort. român; Dionisiu Vaida, protopop gr-cat; Dr. Iulian Chitul, prim-medic județean; Emil Domide, directorul liceului; Macedon Linul, Grigoriu Toma și Ioan Loliciu, profesori ai liceului. În deschiderea ședinței președintele a dat „expresiune bucuriei ce-l stăpânește pe el și ceilalți membrii, cât și societatea întreagă, prin faptul că în Bistrița s-a deschis liceul românesc care poartă numele ilustrului bărbat al neamului, „Alexandru Odobescu”. Motivează această bucurie mai departe și prin faptul că, ca (sic!) conducător al liceului, este dispus profesorul Emil Domide, un probat pedagog și bun organizator”. În continuare, a invitat comitetul „ca atât el, cât și profesorii să pună toată râvna, ca acest liceu să se ridice în șirul școalelor bune și să

dorit și astfel ne putem bucura cu toții, că în curând își va deschide porțile sale un locaș de cultură românească menit să umple un gol adânc simțit de toți aceea, care își iubesc cu adevărat neamul”; *Liceul din Bistrița*, în Idem, nr. 24, sâmbătă, 5 noiembrie 1921, p. 1.

⁴² *Liceu de fete în Năsăud*, în Idem, anul II, nr. 14, vineri, 8 septembrie 1922, p. 1.

⁴³ „Elevii prezintă la înscriere petiție adresată direcțiunii, la care se alătură: certificatul de studii al ultimei clase, actul de naștere și de vaccin. Examenele de primire, de corigență, de diferență și particulare se țin de la 15-21 septembrie 1923” cu precizarea că „deschiderea anului școlar se face în 22 septembrie 1923 (s. n.)”; Idem, anul III, nr. 14, 1 septembrie 1923, p. 2.

⁴⁴ Oscar Skrabel, *Bistrița-nostalgii citadine-Städtische nostalgie-Town melancholy. Album*, Bistrița, Editura Charmides, 2007, pp. 190-191. Presa consemna evenimentul: „Aflăm cu o deosebită bucurie, că liceul de stat din localitate, înființat cu începutul anului școlar 1923/1924 va purta numele distinsului literat și bărbat de stat Al. Odobescu. Director al acestui liceu e numit distinsul și vrednicul profesor Emil Domide, care aproape 30 de ani a muncit cu frumoase rezultate la liceul din Năsăud. Felicitându-l călduros în frumoasa-i chemare în orașul nostru, îi dorim spor și succes în muncă”; *Liceul „Al. Odobescu” din Bistrița*, în „Gazeta Bistriței”, Bistrița, anul III, nr. 17, 1 octombrie 1923, p. 2.

devină o fală a neamului”⁴⁵. Iar la punctul II s-a decis să se „înainteze domnului ministru al Instrucțiunii cu rugarea să binevoiască a aproba sumele proiectate spre a se putea acoperi multele trebuințe. Ce le are liceul, ca școală nouă”⁴⁶.

Au fost tot atâtea realizări ale românilor în burgul - până nu demult, dominat de sași - al Bistriței.

Dar, ca și în viața cotidiană, și aici, „mersul lumii” a schimbat din nou raporturile dintre români și sași. A fost determinantă, în acest proces, ascensiunea extremei drepte în Germania. O dată cu instalarea lui Hitler în calitate de fűhrer, s-a schimbat și atitudinea etnicilor germani din Transilvania. Treptat, au aderat la mișcarea național-socialistă și și-au constituit structuri proprii, cu legături ancorate în cercurile de decizie de la Berlin.

Se părea că timpul lucra în favoarea acestui curent. Însă, anul 1940 a determinat schimbări radicale. În primul rând, nord-vestul Transilvaniei a fost cedat – urmare a celui de la doilea arbitraj/diktat de la Viena, din 30 august 1940 – Ungariei horthyste. Reacția populației din acest teritoriu a cunoscut manifestări deosebite. Dacă beneficiarii direcți, maghiarii, s-au pregătit pentru „revenirea” și aici, germanii și românii au încercat, fiecare de pe poziții aparte, să-și asigure existența viitoare în condiții cât mai favorabile.

În acest context, primele zile din septembrie 1940 au înregistrat acțiuni intense. Pe de o parte, sașii au încercat să obțină un statut aparte, care să le păstreze legătura cu germanii din patria de origine. Pe de altă parte, oameni politici români sau maghiari au făcut eforturi în direcția „atenuării” consecințelor arbitrajului, evident, de pe poziții diametral opuse.

Din partea fostului județ Năsăud inițiativa lui Victor Moldovan - în subconștient, încă om politic - a urmărit salvagardarea apartenenței la România a entității administrative în care/și pentru care activase întreaga perioadă interbelică. Ea s-a concretizat prin contactarea fostului senator maghiar din perioada interbelică, E. Gyárfás, în ideea unui schimb de teritoriu și populație, eludând sau, modificând decizia de la Viena. În acest context, Victor Moldovan propunea ca partea românească a județului Năsăud să rămână României, în schimbul „pătrunderii adânci” a maghiarilor în

⁴⁵ A.N.B-N, Fond *Liceul „Alexandru Odobescu” Bistrița*, d. 21, f. 4.

⁴⁶ *Ibidem*. Presa înregistra cu satisfacție evenimentul, precizând că „liceul de stat din localitate, înființat cu începutul anului școlar 1923/1924 va purta numele distinsului literat și bărbat de stat Al. Odobescu. Director al acestui liceu e numit distinsul și vrednicul profesor Emil Domide, care aproape 30 de ani a muncit cu frumoase rezultate la liceul din Năsăud. Felicitându-l călduros în frumoasa-i chemare în orașul nostru, îi dorim spor și succes în muncă”; *Liceul „Al. Odobescu” din Bistrița*, în „Gazeta Bistriței”, anul III, nr. 17, 1 octombrie 1923, p. 2.

„intrândul secuiesc” (zona județului Târnava Mică). Inițiativa nu a avut sorți de izbândă, deoarece noua graniță fusese trasată definitiv la Viena⁴⁷.

A doua direcție a fost cea a acțiunii reprezentanților etniei germane. Ea s-a concretizat prin demersuri ale sașilor bistrițeni, reprezentați de Fritz Holtzträger - stabilit între timp la Sibiu - sprijinit de fűhrerul local, Robert Clemens. Esența demersurilor celor doi a fost, în primul rând, de a stopa proiectata acțiune de evacuare a populației din acest teritoriu în Germania - ceea ce le-a succes - și apoi, de a obține un statut aparte în cadrul noului stat maghiar, voit „extins” în granițele lui medievale. Al doilea obiectiv a fost realizat doar parțial, deoarece etnicii germani din teritoriul transilvănean cedat au obținut - din punct de vedere organizatoric - doar apartenența la zona de influență politico-administrativă gestionată de Ungaria hortystă⁴⁸.

A urmat „tăvălugul” celui de al doilea război mondial. Consecințele au fost dezastruoase pentru sașii transilvăneni. Plătind tributul aderării la național-socialism și al implicării în război - ambele, asumate sau impuse? - au fost nevoiți să suporte calvarul evacuării din patria lor adoptivă, la sfârșitul conflictului.

A rămas doar ... trecutul⁴⁹. Asumat în diferite ipostaze, atât de românii băștinași, cât și de urmașii sașilor pribegiți în „heimat”-ul de origine, Austria și Germania.

Pilduitor era mesajul fostului deputat sas Rudolf Schuller din 25 iulie 1945, care sintetiza deceniile interbelice ale evoluției populației germane din Transilvania și consecințele alăturării Germaniei, astfel: „rog să nu se nimicească un popor care a putut fi dus pe cale greșită, prind conducătorii lui vinovați...România are față de Germania, fără îndoială, pretenții de despăgubire. Noi, sașii, am venit din Luxemburg și împrejurările Mosel-Franke a acestei țări. Reîntoarcerea noastră acolo de unde am venit de veacuri înainte ar putea fi o soluție naturală a soartei noastre”⁵⁰.

⁴⁷ Timea Darlaczi, Adrian Onofreiu, *Două misiuni imposibile din Transilvania în septembrie 1940*, în „Anuarul Arhivelor Mureșene”, Târgu-Mureș, serie nouă, nr. III (VII), 2014, pp. 226-240.

⁴⁸ *Ibidem*, doc. 1, pp. 229-232; Idem, *Realități din Transilvania după 30 august 1940. Contribuții documentare*, în Idem, V (VIII), 2015, pp. 318-339.

⁴⁹ Definit cuprinzător în textul celor două anexe, care arată „dilemele conviețuirii” și rezultatul lor, pentru perioada analizată. Dovadă atât a „duratei lungi”, ancorată din evul mediu timpuriu până la Ausglicch (1867) și consecințele lui (anularea „autonomiei etnicilor germani în 1876) cât și a „duratei scurte” din perioada României întregite (1918-1940).

⁵⁰ Adrian Onofreiu, *Orașul Bistrița în timpul administrației militare sovietice (13 octombrie 1944-13 martie 1945)*. *Mărturii documentare*, în „Revista Bistriței”, XVI, 2002, doc. 16, p. 375.

Ceea ce s-a și întâmplat, însă în cu totul alte condiții. Dictate, culmea, în primul rând, de cei învinși, pentru o parte din propriul lor popor⁵¹!

Anexe.

1.

Propunerea

Privitoare la schimbul regiunii grănicerești Năsăudene cu regiunea Apuseană a Zonei Ungurești din Județul Târnava-Mică⁵².

Am fost solicitat de cercurile guvernamentale române și din partea conducătorilor populației românești Năsăudene, să sprijinesc realizarea unei convenții româno-ungare, prin care – în preajma stabilirii parțiale de hotare – să se poată înfăptui retrocedarea la România a regiunii grănicerești Năsăudene, curat românești și cu nu de mult construita cale ferată de legătură în Moldova, și să fac Guvernului Român propunere, arătând că în schimbul acestora, care regiune ungurească din teritoriul ce va rămâne României, ar fi de oferit în schimb Ungariei.

În urma acestei solicitări, la 4 septembrie 1940, am înaintat în scris – prin conducerea Partidului Națiunii, singurul pe atunci îndreptățit politicește – un scurt proiect, întemeiat absolut numai pe părerea mea personală, am propus ca pentru schimbul dorit de Cercurile interesate Române să recomand din partea de Vest a regiunii Ungurești din Jud. Târnava-Mică. Acest proiect al meu prezentat Ministrului de Externe Manoilescu, care și-a însușit în principiu acest punct de vedere și a comunicat conducătorului delegației Române Năsăudene că încă la 3 septembrie, a discutat cu Ministerul Ungariei de la București, Bardossy Ladislau, ca pentru

⁵¹ Detalii la Ștefan I. Pop, *O pagină de istorie. Vieța județului Năsăud de la 13 octombrie 1944 la 13 martie 1945*, Bistrița, Tipografia „Minerva”, 1947; Alexandru Pintelei, Horst Göbbel, *Wendepunkt in Nordsiebenbürgen/Punct crucial în Ardealul de Nord*, Nürnberg, Editura/Verlag Haus der Heimat Nürnberg, 2004; *Sașii ardeleni între statornicie și dezrădăcinare*, editori Corneliu Gaiu, Valentin Orga, Cluj-Napoca, Editura Accent, 2006; *Wir Nösner. Beiträge zur Geschichte und Kultur der Stadt Bistritz und des Nösnerlandes. Contribuții la istoria și cultura orașului Bistrița și a Ardealului de Nord*, Herausgegeben von der Heimatortsgemeinschaft Bistritz-Nösen, vorsitzender Dr. Hans Georg Franchy, Eigenverlag der HOG Bistritz-Nösen, Wiehl-Drabenderhöhe, 2014.

⁵² „În ziua de 19 IX 1940 am plecat la Budapesta pentru a apăra în fața Comisiunii Româno-Maghiare interesele județului nostru. Am căutat să salvez județul nostru, ca să nu treacă, în baza Arbitrajului, la Ungaria. Aveam o ofertă de schimb din partea senatorului Gyárfás. Acesta ne-a oferit o parte a județului nostru, în schimbul orașului Diciosânmărtin/Târnăveni și a unui teritoriu cu o populație în majoritate maghiară. Gyárfás se angajase că va obține aprobarea guvernului de la Budapesta. În urma raportului Oficiului nostru Statistic însă, oferta Gyárfás n-a putut fi acceptată. Era în dezavantajul României”; apud Victor Moldovan, *op.cit.*, p. 413.

schimbarea prin bună învoială a României și Ungariei e linia de frontieră stabilită prin hotărârea de la Viena, să se înceapă conversațiuni, în care scop l-a îndrumat pe delegatul în această chestiune a românilor Năsăudeni, să pregătească cu Oficiul Statistic Român datele exacte, și pe baza acestora, să-i facă cât mai curând un memoriu detaliat. În urma acestei autorizații, memoriul-schiță făcut de mine în ziua de 4 septembrie în concretizez în următoarele:

Linia de hotar ce ar urma să se schimbe ar porni de la Bandul de Câmpie, pe coasta ce se întinde pe țărmul drept al Mureșului spre apus, de la Iernut înspre apus, ar trece râul Mureș, de aici s-ar întoarce, fără a atinge, pe cât posibil, comunele românești și ar urma spre apus de comunele curat ungurești Bichiș și Ozd, de la Crăiești ar înainta până la comuna St. Maria, de aici, s-ar întoarce sub Cetatea de Baltă, înaintând spre răsărit, de-a lungul dealului, pe țărmul stâng al Târnavei Mici, și îmbrățișând comunele Cornești, Adamuș, Saroșul Unguresc, lângă cel din urmă fiind bazinul care alimentează cu gaz metan Diciosânmartinul și Târgu-Mureș, încorporat la Ungaria, mergând mai departe la comunele Ceuaș, Bachea Gogan, Gogan Varoles, și de aici, spre miază-noapte, s-ar întoarce până la râul Târnavă-Mică, apoi, înglobat cu Agrișteu, s-ar uni cu Chendul Mic, cu hotarul stabilit la Viena.

Linia de hotar ce ar fi să fie trasată o arată harta anexată sub A Mare.

Prin această schimbare pe linia de hotar s-ar trece la Ungaria următoarele comune: *comune ungurești*: Beșineu, Sânpaul, Ogra, Iernut, Santa Maria, Cornești, Adamuș, Crăiești, Dambău, Diciosânmartin, Saroșul Unguresc, Săuca, Gănești, Abuș, Mica, Ceuș, Bachnea, Bogan, Bogan Varolea, Suplac, Vamoș Odorhei, Corcisânmartin, Agrișteu; *comune mixte*: Cipău, Cetatea de Baltă, Cuștelnic, Făucea, Corciu, Cergăul Mare, Cerghizel, Cucerdea, Chinciș, Subpădure, Bobohalma, Boziaș, Bernad, Giuluș, Lăscut, Somoștelnic.

Linia de hotar care ar reveni în urma teritoriului ce ar fi să fie cedat Ungariei ar porni, spre apus, imediat din vârful Munților Călimani, de la frontiera Moldovei, deci pe o linie strategică care se poate perfect apăra, și în urma unor discuțiuni amănunțite, s-ar conveni a se întoarce spre nord, pe un traseu stabilit, înlănțuindu-se în Munții Rodnei, spre frontiera Moldovei.

Cu prilejul convorbirilor avute la 6 septembrie cu senatorul Hans Otto Roth, la dorința exprimată de acesta, proiectul a fost astfel întocmit, ca teritoriul ce s-ar ceda Ungariei să nu cuprindă absolut nici o comună săsească, în schimb - tot pentru această dorință, linia apuseană a teritoriului Năsăudean care ar urma să se redea României ar fi astfel trasată, *ca Bistrița și satele săsești dimprejur, să rămâie Ungariei* (s.n.).

Noua linie de frontieră proiectată nu cuprinde nici un loc de linie ferată, și nu prejudiciază nici legăturile de comunicație românești și nici pe cele ungurești, din contră, le avantajează pe amândouă. Față de situația actuală, toată deosebirea ar fi că, în valea Mureșului, ar fi gară de frontieră, în loc de Mireșteu, Iernutul, iar în valea Târnavei Mici, în loc de Coroi Sânmărtin, ar fi Cetatea de Baltă.

Din punct de vedere național românesc, acest proiect ar fi foarte avantajos, pentru că în cazul că s-ar realiza, ar reveni României cea mai compactă populație românească Năsăudeană, cea mai conștientă și cea mai bogată crescută în curs de decenii, într-un spirit național puternic, grație numeroaselor instituțiuni culturale, în schimb, satele românești care s-ar ceda, sunt situate în mare parte, prin văi și sunt inferioare ca dezvoltare. Considerând importante interese românești, am obținut asigurarea că Guvernul român își va însuși cu siguranță planul acestui schimb. Din punct de vedere Unguresc, acest proiect ar repara cel mai mare defect al hotărârii de la Viena: ar reîngloba aproape în întregime cel mai mare ținut compact Unguresc rămas în contact imediat cu regiunea secuiască, adică energica, harnica și bine înstărita Ungurime din Târnavă-Mică.

Curba ce ar face-o linia de hotar proiectată, n-ar fi cu mult mai mare decât aceea pe care a trasat-o - cu câțiva kilometri mai sus - hotărârea de la Viena, evident, pentru ca să poată reveni la Ungaria bazinul de gaz metan de la Sărmaș, care alimentează Turda și Uioara și, să nu despartă cu hotarul țării de regiunile industriale alimentate de acest bazin, deoarece încă aceleași interese cer ca nici Târgu-Mureș, căruia i se prevede un viitor cu o industrie mai puternică, să nu fie lipsit de sondele de la Saroș, care îl alimentează. Acest punct de vedere ar motiva luarea în considerare a acestui proiect.

Biblioteca Academiei Române, Victor Moldovan, *Memorii*, vol. VI, pp. 242-245.

2.

Obiectiv:

Comunitatea etnică din Bistrița (Nösen) - Reghinul Săsesc

În urma trasării graniței în Transilvania, orașele Bistrița, împreună cu 32 de localități săsești și Reghinul Săsesc, cu 10 localități săsești, cu aproximativ 35-40.000 de sași/nemți⁵³, au revenit Ungariei. Acordul nemților cu guvernul maghiar, respectiv

⁵³ În continuare am utilizat termenul care era încetățenit în zona de unde provenea autorul memoriului, acela de sași – n.n.

protecția acestora pe teritoriul Ungariei, prevede în articolul 3 posibilitatea de evacuare a acestor comunități în Germania. Deoarece în această privință nu s-a luat nici-o hotărâre, este necesar și trebuie luată atitudine, arătând punctul de vedere al conducerii acestei comunități etnice germane, care-și sprijinită șederea și rămânerea în acest spațiu, pe baza motivelor politice, economice și culturale enumerate în continuare.

1. Linia principală de cale ferată Oradea-Cluj Napoca-Brașov a fost atribuită României prin triumphiul situat la est de Cluj. Aici, la Războieni se intersectează cu așa numitul *Inel Feroviar Secuiesc*, care lega până acum teritoriul maghiar închis al Ciucului și Trei Scaune cu această linie principală. Acest teritoriu maghiar, din punctul de vedere al desfășurării traficului a fost smuls, prin împărțirea teritorială, de la Ungaria, condiție neacceptabilă pentru unguri.

Această situație poate și chiar trebuie să fie eliminată, prin construirea unei linii scurte de racordare la linia existentă Cluj-Napoca-Dej-Satu Mare, care face legătura între *Inelul Feroviar Secuiesc* și linia principală. Această linie va trebui să treacă prin Bistrița și Reghinul Săsesc. Astfel, totodată este facilitată racordarea acestui teritoriu populat de sași la cea mai scurtă conexiune continentală, Galați-Hamburg. Mai departe, nu sunt necesare în continuare unele referiri care să sublinieze importanța faptului că, de-a lungul acestei linii, la o importantă ramificație și punct de trecere, rămâne o comunitate etnică cu o puternică și absolută conștiință germană.

2. Datorită acestei linii feroviare de conexiune, acestei comunități germane i se oferă posibilitatea dezvoltării unei vieți economice, astfel încât întreg teritoriul locuit de ea să poată fi exploatat din punct de vedere economic. Acesta înseamnă că teritoriul a fost făcut util economic și dezvoltat conform planurilor, de către Germania. Existența posibilităților economice menționate este dovedită prin prezența și întărirea continuă, de zeci de ani, a evreilor în zona Dej-Bistrița. Intră în discuție aici fructele, care, prin extinderea planificată a stocului de bază existent, prin calitate și cantitate, atârnă în balanța cântarului. De asemenea, vinurile nobile, tari, deosebit de gustoase, ouă, unt, porci și bovine pentru carne. Bogăția lemnului din această regiune a asigurat Reghinului Săsesc, încă dinaintea războiului mondial, o poziție economică însemnată (plutăritul pe Mureș). Depozitele de minereu din zonele Rodna și Bărgău ar trebui avute în vedere.

3. Cultural, cele două zone ale sașilor transilvăneni înseamnă, datorită conștiinței lor nepătate, pilonul de susținere, puternic și necesar, a germanilor din Ungaria.

Însă condiția fundamentală este aceea de a se lua măsuri de siguranță, în cazul unei contestări a înțelegerilor mai sus amintite. Experiențele noastre din est reclamă stabilirea univocă a acestei posibilități și a acestui pericol. Un sentiment de siguranță puternic ar fi fost transmis chiar de la început, dacă teritoriul săsesc ar fi constituit *un teritoriul administrativ individual, ca un comitat de sine stătător, a cărui administrație, jurisdicție și finanțele să fie sub conducere germană* (s.n.). Pornind de la acesta, toate teritoriile cu populație germană și cu o economie prosperă, trebuiau conștientizate asupra responsabilității germane în favoarea obligațiilor acestora, astfel încât în continuare, comercianții germani să devină intermediarii economici, în locul evreilor și a marilor proprietari maghiari de pământ. Puterea interioară a acestei comunități se bazează atât pe specificul național, cât și pe puternica influență și protecție asigurate de Germania.

Aquisul direcțiilor politice și culturale, precum și cea materială, permit acestei comunități conducerea și rezolvarea acestei probleme național-socialiste.

1. În mod firesc, din punct de vedere politic această comunitate va fi subordonată evident liderului comunităților etnice germane din Ungaria, fiind încadrată în același timp acestei etnii. Președintele cercual al Bistriței, Robert Clemens și cel al Reghinului Săsesc, Dr. Keintzel, nu numai că pun la dispoziție formațiunile politice deja existente, ci numesc, din rândurile acestei populații, oficialii și specialiștii calificați, necesari ocupării și gestionării sectoarelor financiare și juridice.

2. Din punct de vedere economic, comunitatea din Bistrița are o sucursală a Casei Generale de Economii Sibiu, ca un pion central pentru importantele cooperative de credit Raiffeisen nou constituite în toate localitățile. Asociația Agricolă Bistrița a terminat toate lucrările premergătoare pentru ridicarea unei fabrici de procesare a laptelui, în care asociația similară din Reghinul Săsesc poate fi cooptată oricând. Președintele filialei Bistrița a Societății de Asigurări Transilvania așteaptă să fie numit președintele tuturor sucursalelor existente în Ungaria. Firma Clemens Robert & Prall dispune de experiență în domeniul exportului de fructe și vin precum și în negoțul cu lemne.

Prin încadrarea corespunzătoare a numeroaselor funcții de către germani, această firmă poate deveni punctul central al exportului german. Bistrița este sediul unei cooperative noi de perii, a unei cooperative mari de curelari (șelari), cu materie primă proprie, a uneia de tâmplărie și a uneia de pielărie fină. În afara unui mare atelier de reparații de autovehicule, este și locul încă sănătos al meșteșugurilor și comerțului, cu posibilități de dezvoltare. Viața economică în prag de moarte a Reghinului s-ar putea reface și

prospera din nou, prin o soluție germană. Experiența din domeniul comerțului cu lemne ar puteau fi din nou folosită. În legătură cu mineritul și eventualele perspective de exploatare, este competent Dr. Kräutner, de la Institutul de Geologie din București, bistrițeanul care a explorat deja terenul.

3. Edificiile culturale a ambelor teritorii au avut însemnătate deosebită asupra germanității din Ungaria. În primul rând este de menționat Gimnaziul Superior Evanghelic din Bistrița. La acesta se adaugă o școală profesională și o școală de ucenici, cu specializarea în comerț. Reghinul Săsesc are un Gimnaziu Inferior, cu predare mixtă. Susținerea național-socialistă a acestor instituții, care beneficiază de tradiția germană, ar însemna o contribuție decisivă la întărirea germanilor din Ungaria, care nu poate fi menținută și fortificată în nici un caz, doar prin măsuri politice.

Bistrița deține și o școală agricolă, a cărei susținere ar influența pozitiv țărănimea germană din Ungaria, deoarece conducătorul ei actual este una dintre cele mai puternice personalități a acestei comunități, atât profesional cât și de talie internațională. Lucrarea începută și realizată de vecinătăți și de asociațiile sociale și culturale din orice sferă va trebui firește, continuată și consolidată.

Țin că atrag atenția și asupra faptului că, este necesar din motive tactice hotărâtoare, ca aceste direcții culturale, în special școlile, să fie menținute și o eventuală evacuare, să fie gândită în decursul următorilor doi ani. Aceasta, deoarece o restrângere parțială a activității sau desființarea lor, ar putea fi interpretată de maghiari și guvernul lor ca un semn de slăbiciune, ce nu ar fi văzută ca o poftă de viață vie, din sânge german și ar fi semnul ca statul să intervină în celelalte teritorii cu populație germană.

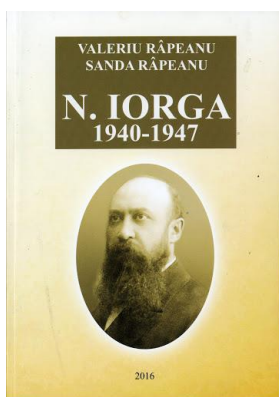
Bistrița și Reghinul Săsesc sunt capete de pod ale politicii naționale. În cazul în care nu se va renunța la capătul puternic reprezentat de regiunea sudică, aceste teritorii ar trebui păstrate chiar și azi – deși aparent de prisos - cel puțin ca și apărare din flanc.

Berlin, 6.9.1940 .

Scris manu propriu, dr. Fritz Holzträger.

Adrian Onofreiu, Timeea Daralczi, *Două misiuni imposibile...*, pp. 229-232.

Note de lectură•Book Notes

Nicolae Iorga: 1940-1947. Reconstituire cronologică, ediția a II-a revăzută și adăugată. Antologie, îngrijirea ediției, note și comentarii de Valeriu Râpeanu și Sanda Râpeanu, Introducere de Valeriu Râpeanu, București, 2016, 711 pag.; *Gheorghe I. Brătianu 1980-1989*, Volum îngrijit de Valeriu Râpeanu și Sanda Râpeanu, București, 2019, 423 pag.

Interogațiile succinte asupra celor două Antologii de texte ce cuprind o bună parte din scrierile dedicate operelor celor două personalități ale istoriografiei românești, realizate cu scrupulozitate științifică de către cărturarul Valeriu Râpeanu și filologul Sanda Râpeanu cunoscuți, de altfel, ca editori sau cercetători avizați ai conținutului unor opere de seamă din creația lui Nicolae Iorga și Gheorghe I. Brătianu și înainte de 1989, ne relevă străduințele acestora de a surprinde calitatea articolelor și studiilor dedicate acestor savanți de către un număr însemnat de literați, istorici, filozofi sau ziariști, precum și sumbra atmosferă social-politică ce a predominat în perioadele de timp în care s-a încadrat publicarea respectivelor lucrări, adică între anii 1940-1947 și 1980-1989. Cele două ediții antologice, apărute la o anumită distanță temporală au ca numitor comun, pe lângă tematica istorică, intersectarea preocupărilor celor doi istorici în dimensionare istoriei naționale în contextul istoriei europene și universale, iar pe de altă parte, sfârșitul lor tragic sub loviturile extremei drepte legionare (Nicolae Iorga) și în închisorile regimului comunist (Gheorghe I. Brătianu), la care, apoi, s-au adăugat ocultarea și interzicerea studierii operelor acestora pentru o perioadă de timp îndelungată, amintirea lor fiind făcută, rareori și, cel mai adesea în sens peiorativ.

Editorii au reușit, printr-o migăloasă despuiere a publicațiilor științifice sau periodicele de cultură, uneori și a cotidienele social-politice din perioadele menționate, să selecteze și să republice cu numeroase note critice studii, cronici sau recenzii, care astăzi se regăsesc doar în fondurile documentare ale unor biblioteci specializate, spre a le oferi specialiștilor, dar și unui public mai larg interesat de traiectul și modalitățile de recuperare ale scrierilor celor doi istorici, în perioade de timp, marcate de restricțiile cenzurii sau de dificultățile impuse exprimării libere a opiniilor celor îndreptățiți, prin calitatea profesiei lor, să le rostească și să le împlinească. Astfel,

prin demersul științific al editorilor celor două lucrări, s-a conturat posibilitatea cunoașterii atitudinilor și concepțiilor ce au îndrăznit și au reușit, să efectueze o serie de valoroase și temerare introspecții postume referitoare la însemnătatea operelor și staturii intelectuale și umane a celor doi mari istorici, marcând, prin străduințele lor, momente semnificative în istoria culturii românești și, în bună măsură, contribuții notabile la istoria istoriografiei naționale.

Antologia Nicolae Iorga: 1940-1947. Reconstituire cronologică, însoțită de comentarii și note critice despre autorii textelor, publicațiile consultate sau stările politice din anii respectivi, reia, cu o mai bogată zestre de cronici editate și inedite și nuanțate observații, o ediție anterioară, publicată la Editura Gramar, în două volume, în anii 2001-2002, dovedind o dată în plus, calitățile de investigare ale învățatului Valeriu Râpeanu în reconstituirea și cercetarea operei lui Nicolae Iorga, demonstrate concludent, fie prin volumele consistente dedicate relațiilor marelui savant cu Gheorghe I. Brătianu, I. G. Duca, Mircea Eliade sau Nae Ionescu, fie printr-un număr impresionant de articole și studii publicate în revistele de cultură sau de specialitate, între anii 1965-2015. Profunda cunoaștere și îndelungata experiență de investigație i-au permis să împlinescă, cu detașare și discernământ, un travaliu benefic menit să reconstituie imaginea postumă a marelui istoric la puțin timp după asasinarea sa.

Alcătuită după criterii cronologice, dar și tematice *Antologia* debutează cu articolele ce i-au pregătit, în anii 1938-1940, asasinarea morală și apoi fizică, surprinse prin texte subsumate unor titluri sugestive: „Preludiu tragic”, „Asasinare morală”, „O tăcere impusă”, ultimul cuprinzând doar secile comunicate oficiale sau fragmente din memoriile scrise ad-hoc, ce oglindesc starea de panică și de groază la aflarea veștii morții savantului, cât și ulterioarele referințe succinte și acestea cenzurate, privind participarea restrânsă a membrilor Academiei la ședința de comemorare și la înmormântarea sa. Au făcut notă discordantă, prin elogiul adus istoricului, doar vocile și consemnările unor savanți din străinătate, precum ale istoricilor francezi Henri Focillon și Mario Rocques sau ale învățatului german Hans W. Hartmann, tipărite, ulterior și în publicații românești.

Prin comemorarea lui Nicolae Iorga în plenul Academiei Române din 15 mai 1941, cu discursul elogios și cuprinzător al istoricului Nicolae Bănescu se va deschide, cel puțin pe parcursul următorilor trei ani, seria manifestărilor publice și scrierilor referitoare la opera și moștenirea culturală a marelui savant, multe dintre ele inserate în publicații științifice sau în revistele de cultură ale vremii. Această emulație este surprinsă în *antologie* îndeosebi, prin redarea in extenso a lucrărilor sau însemnărilor istoricului

Nicolae Bănescu, Gh. I. Brătianu, M. Berza, D. M. Pippidi, Al. Lapedatu, C. Marinescu, a filozofilor și eseistilor Gr. Tăușan, I. Zamfirescu sau în consemnările unor personalități ale vieții culturale precum: Perpessicius, I. Simionescu, P. Antonescu, Ionel Teodoreanu, Al. Ciorănescu, Tudor Vianu, P. Comărnescu, I. Petrovici etc., cât și ale unor cunoscuți ziariști, ca Pamfil Șeicaru, remarcabil prin calitatea intervențiilor sale.

Studiile științifice ale istoricilor, cu abordări tematice variate, relevă, mai toate, cu o anume insistență, pe lângă contribuțiile decisive ale lui Nicolae Iorga la scrierea istoriei naționale, uriașul său travaliu prin care a reușit să integreze istoria poporului român în circuitul valorilor civilizației universale și cu precădere în spațiul geografic central și sud-est european, la care s-au adăugat inițiativele de instituționalizare și permanentizare a congresului de Bizantinologie, sau de a înființa și tipări prestigioasa *Revistă istorică* a sud-estului european, în fine, de a întemeia Institutul de Istorie Universală, care din 1941 îi va purta și numele. Din această perspectivă exemplul cel mai concludent îl va oferi istoricul Gh. I. Brătianu, urmaș al lui N. Iorga la catedra de istorie universală din 1940 și la Academia Română din 1943, care deși fusese unul din liderii „noii școli istorice”, ce intrase în polemici cu savantul, îndeosebi pe tema metodelor de cercetare, își rostea discursul la redeschiderea Institutului de Istorie Universală „N. Iorga” din 1941 cu subiectul, explicit formulat, „Nicolae Iorga și istoria universală”, prin care sintetiza liniile directe ale concepției istoricului recent dispărut asupra evoluției istoriei universale, prin trecerea în revistă a principalelor sale opere special dedicate acestei problematice. Ideile expuse cu acest prilej vor fi mai amplu articulate și dezvoltate în discursul de recepție susținut în 1943 la Academia Română, dedicat lui „Nicolae Iorga ca istoric al românilor”, cu argumente suplimentare ce redau reușitele savantului în a releva „rostul românilor în istoria universală”.

La rândul său, Mihai Berza unul din cei mai însemnați exegeți ai operei cărturarului, căruia îi consacrase exemplare studii despre concepția și metoda istorică sau îl prezentase ca medievist prin sinteza „Nicolae Iorga istoric al Evului Mediu”, îl înfățișa în ipostaza demiurgului ce reușea să surprindă istoria românilor la întretăierea civilizației orientale bizantine cu cea a lumii occidentale, într-un spațiu geografic, ce elimina rigidele compartimentări politice, religioase sau temporale, spre a înfățișa permanentele vitalității și substanței civilizației, ce au asigurat, în trecerea timpului, evoluția neamului românesc. Li se adaugă în acest sens, și din altă perspectivă discursul lui C. Marinescu la deschiderea cursului de Istorie universală din București, din 1943, care accentua dimensiunea universală a savantului, prin urmărirea implicării

acestuia la congresele și marile manifestări științifice ale istoricilor, sau prin enumerarea și sublinierea însemnătății operelor dedicate istoriei unor imperii, unor state, a unor zone geografico-istorice europene și a ansamblului civilizației umane, pentru care fusese pe larg apreciat în cercul lumii științifice și întrevăzut ca un fenomen și ca o adevărată forță a naturii și a spiritualității umane.

Nu lipsesc textele ce vizează unele controverse sau polemici purtate de către Pamfil Șeicaru cu George Călinescu sau ale lui Barbu Theodorescu, secretarul și bibliograful operelor lui N. Iorga, referitoare la orientările literare sau culturale ale istoricului. Aceștia li se vor adăuga, după 23 August 1944, denigrările sau acuzațiile ce i se aduc lui N. Iorga ca om politic sau ca reprezentant al „reacționarismului burghez”.

În sfârșit, subcapitolul „Cortina cade pentru mai bine de un deceniu” cuprinde ultimele referințe favorabile, rostite la împlinirea unui deceniu de activitate a Institutului de Istorie Universală în anul 1947, de către M. Berza și Gh. I. Brătianu, urmate de câteva articole comemorative semnate de criticul de artă Petre Comarnescu sau de Tudor Teodorescu Braniște, deoarece din 1948 până în anul 1965 operele savantului vor fi trecute la indexul publicațiilor interzise în biblioteci, iar aprecierile la adresa sa vor fi însoțite de caracterizări defăimătoare.

Dacă din 1965 pentru Nicolae Iorga vor fi admise o serie de manifestări comemorative sau aniversare și publicarea unor studii științifice și cronici prin care se încerca recuperarea și redimensionarea uriașei sale opere sau apariția selectivă și nu rareori cenzurată, a unor lucrări ale savantului din sfera creației și criticii literare, a paginilor de memorialistică sau călătorie, a rostirilor radiofonice atât de vibrante și pătrunzătoare, nu aceeași „bunăvoință” i se va oferi de către oficialitățile timpului istoricului Gheorghe I. Brătianu. Încercările lui M. Berza și N. Șerban Tanașoca de a edita, prin anii 1960-1970, unele lucrări ale acestuia au fost sortite eșecului din varii motive, cel mai adesea, fiind invocate cele ce vizau activitatea sa politică răstălmăcită și trunchiat prezentată ca fiind de orientare extremistă și fascistă. Se adaugă apoi argumentul că Gheorghe I. Brătianu fusese arestat și murise în închisoarea de la Sighet, în anul 1953, fără un verdict juridic, sub semnul epurărilor și terorii comuniste, fapt pe care oficialitățile nu doreau să-l dezvăluie. Desigur, unele inițiative venite în sprijinul creionării succinte a contribuțiilor sale s-au realizat, după 1977, de către istoricii Lucian Boia, Pompiliu Teodor și Ștefan Ștefănescu, în lucrările de circulație mai restrânsă de istoria istoriografiei sau în *Enciclopedia istoriografiei românești*. Editarea lucrărilor *Marea Neagră* în 1969 și *Sfatul domnesc și adunările de stări* în 1977, în

străinătate, deși a trezit ecouri favorabile în lumea științifică europeană, nu a reușit să răzbată Cortina de Fier.

Reeditarea și lansarea surprinzătoare și de bun augur a lucrării lui Gh. I. Brătianu *Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești* - editată de autor în anul 1945, aproape uitată sau puțin cunoscută în epocă din cauza tirajului restrâns cât și a evenimentelor tulburi din România postbelică - cu prilejul deschiderii Congresului Internațional de Științe Istorice ținut la București, în anul 1980, tipărită în 30.000 de exemplare și rapid distribuită și în țară, a reprezentat un eveniment notabil, ce a stârnit și amplificat firescul interes al istoricilor, dar și al unui public larg, iubitor de istorie. În plus, subiectul cărții dezbătut pro sau contra încă de la începuturile istoriografiei naționale moderne până în contemporaneitate era oarecum cunoscut cercurilor de cititori cu afinități și cu vădite apetituri de curiozitate intelectuală pentru evenimentele controversate sau neelucidate, unde argumentele suplimentare și calitatea scrisului lucrării lui Gheorghe I. Brătianu, păreau a desluși, mai limpede, structurarea incipientă a statelor feudale românești.

Antologia *Gheorghe I. Brătianu 1980-1989* își propunea, în opinia editorilor, „să reconstituie un deceniu din istoria culturii românești legat de personalitatea emblematică a științei, învățământului și vieții politice dintre anii 1920-1947”, dar, am adăuga, cu îndreptățită părere și a ambianței ce a resuscitat-o reeditarea lucrării *Tradiția istorică*, ce a impulsionat energiile istoricilor spre evaluarea și analiza scrisului său istoric, într-o perioadă marcată de intruziunile cenzurii și ale poncifelor ideologice. Acest eveniment editorial a fost urmat, în anul 1981, de apariția volumului *Nicolae Iorga-Gheorghe I. Brătianu*, la Cartea Românească, alcătuit de Valeriu Râpeanu și, apoi, mai târziu și anevoios, de reeditările lucrărilor istoricului *O enigmă și un miracol istoric: poporul român*, la Editura Științifică și Enciclopedică și *Marea Neagră - De la origini până la cucerirea otomană*, la Editura Minerva, precum și a volumului aniversar coordonat Victor Spinei, *Confluente istoriografice românești și europene: Gheorghe I. Brătianu*, la Editura Universității din Iași, toate trei tipărite în anul 1988. În acele momente, ale anilor 1980-1981, socotite benefice pentru deschiderea cercetării scrierilor remarcabile ale lui Gheorghe I. Brătianu, foarte puțini cunoscători știau că editorul devenise subiectul unor anchete ale oficialităților, cu urmări regretabile pentru recuperarea moștenirii sale istoriografice, așa cum și-ar fi dorit-o exegeții operei acestuia. Reținem însă că în anii 1981-1989, interesul unei pleiade de istorici și oameni de cultură s-a obiectivat în numeroase cronici, recenzii sau în extinse studii științifice publicate în revistele de cultură sau de istorie, texte, în parte,

selectate și introduse în Antologie după criterii cronologice și tematice.

În mod firesc, Antologia se deschide cu un interesant preambul introductiv, care ne înfățișează sintetic, avatarurile redactării *Tradiției istorice*, urmat de republicarea, in extenso, a studiului introductiv al acestei ediții conceput de Valeriu Râpeanu, apărut cu revizuri și adăugiri în volumul *Cultură și istorie. II. Nicolae Iorga – Gh. I. Brătianu* la Cartea românească în 1981, socotit atunci ca una din cele mai temeinice introspecții asupra operei și activității politice a istoricului, și deschizătoare de orizonturi și îndemnuri pentru cei care doreau să lărgască aria de investigație asupra scrierilor și omului Gheorghe I. Brătianu. Editarea acestui studiu care prefața lucrarea *Tradiția istorică* a fost benefică pentru stimularea celor ce aveau intenția și îndrăzneala de a recenza și comenta scrierile istoricului, încât, la puțin timp, numeroase texte au fost publicate „la cald”, sub semnătura unor cunoscute personalități ale istoriografiei sau vieții culturale, cărora li s-au adăugat un număr însemnat de tineri și de perspectivă specialiști. Conținutul comentariilor acestora reliefa, cu precădere, calitățile metodelor și instrumentelor de cercetare moderne de investigare ale istoricului, folosite în resuscitarea valorilor tradițiilor istorice, în elucidarea sau susținerea unor dovezi documentare mai sigure pentru a reliefa mai nuanțat începuturile structurării statelor medievale românești. Adeseori aceste cronici au depășit aria analizei strict tematice a subiectului, schițând relevante aprecieri asupra altor lucrări sau domenii de activitate ale istoricului Gheorghe I. Brătianu, în încercarea de a completa, chiar și sintetic, efigia operei savantului de aleasă cultură și demnitate națională. În acest sens, consemnăm conținutul textelor semnate de E. Condurachi, Al. Rosetti, Zoe Dumitrescu Bușulenga, Ș. Cioculescu, Ioan Alexandru, I. Zamfirescu, N. Stoicescu, N. Șerban Tanașoca, Dan Ciachir, Lucian Boia, Ștefan S. Gorovei etc.

Un capitol aparte din Antologie grupează textele cronicelor dedicate volumului *Cultură și istorie. II. N. Iorga – Gh. I. Brătianu*, prin care Valeriu Râpeanu reușise să realizeze o veritabilă punte de legătură între preocupările similare sau apropiate ale celor două personalități, preocupate în egală măsură, să evidențieze trăinicia tradițiilor istorice și populare în cultura și devenirea societății românești, precum și a valorilor moralității și demnității în structurarea caracterelor umane. Conținutul consemnărilor semnalate de esești și istorici precum Al. Ștefănescu, Z. Ornea, C. Stănescu, Victor Neumann, Mircea Iorgulescu etc. surprind apropierea ideatică și de valoare științifică a demersurilor istorice și culturale întreprinse de către cei doi savanți.

Impactul reeditării *Tradiției istorice* s-a dovedit mult mai durabil, în timp, și mai profund în lumea istoricilor prin numărul și calitatea investigațiilor științifice întreprinse și extinse asupra creațiilor majore ale istoricului Gheorghe I. Brătianu, cu deosebită dăruire de către unii specialiști cunoscuți sau de tineri cercetători în formare și afirmare cu o deontologie profesională exemplară. Astfel, în Antologie se constituie un capitol extrem de bogat cu lucrări științifice dedicate istoricului în perioada anilor 1981 – 1989, din care se rețin, fără nicio preferință selectivă sau de ierarhizare valorică, lucrările semnate de Alexandru Zub (despre spiritul și capacitatea lui Gheorghe I. Brătianu de a realiza marile sinteze și construcții istorice), Ștefan Lemny („Originea și și formarea unității românești”), Andrei Pippidi („Formele de organizare a păcii în istoria universală: fragmente de curs”), Ion Agrigoroaiei („Gh. I. Brătianu. În apărarea drepturilor naționale ale poporului român”) etc. Un loc aparte, fără a nedreptăți contribuțiile de substanță a celor amintite, ocupă studiile profesorului Pompiliu Teodor, unul dintre cei mai cunoscuți specialiști, în epocă, în domeniul istoriei istoriografiei publicate, sub titlul „Gheorghe I. Brătianu - istoricul. I. Dimensiunile operei. II. Concepția și metoda istorică”, ce se constituiau atunci într-o veritabilă și cuprinzătoare exegeză istorică, de aleasă ținută academică, marcată de o profundă analiză și un discurs istoric echilibrat, fără omisiuni sau compromisuri, reprezentând o întreprindere istoriografică ce va fundamenta viitoarele investigații și va influența orientarea cercetărilor dedicate istoricului de anvergură europeană.

În sfârșit, Antologia cuprinde cronicile ce privesc evenimentele editoriale ale reeditărilor operelor lui Gheorghe I. Brătianu în anul 1988, *Marea Neagră - De la origini până la cucerirea otomană*, vol. I-II, studiu introductiv, note și bibliografie de Victor Spinei și *O enigmă și un miracol istoric: poporul român* (editată și în limba franceză, cu prefață, studiu și note de Stelian Brezeanu). Numărul acestora, mult mai restrâns, decât cel dedicat *Tradiției istorice*, se datorează în mare parte atmosferei politice tensionate din anii 1988-1989 și a intruziunilor cenzurii, ce însă nu diminuează calitatea unor însemnări datorate lui Victor Spinei, Florin Constantiniu, Calinic Argatu etc. sau a unor recenzii de substanță, prin calitatea științifică a introspecțiilor, semnate de Valeriu Răpeanu, Ioan-Aurel Pop, Alexandru Florin Platon sau Lucian Năstasă. În subsidiar, sunt inserate mărturiile lui Victor Spinei, ca un supliment sugestiv, ce dezvăluie obstacolele ce le-a întâmpinat în reeditarea lucrării *Marea Neagră* sau în difuzarea volumului științific aniversar al istoricului Gheorghe I. Brătianu la 90 de ani de la nașterea sa, ce au stârnit oarecare suspiciuni în rândul celor ce ar fi dorit să semnaleze semnificația respectivului moment editorial având însă în anii

următori o influență însemnată în elaborarea a numeroase studii care îi vor dimensiona aportul său istoriografic. Antologia se încheie cu o serie de anexe referitoare la citarea și prezentarea personalității lui Gh. I. Brătianu în antologii, în dezbaterile colocviului româno-italian din 1975, în dicționarele enciclopedice românești, întregite printre altele și de scrierile lui Valeriu Râpeanu despre opera și activitatea istoricului pe parcursul anilor 1980-2019.

Departa de a epuiza trecerile în revistă și aprecierile asupra lucrărilor cuprinse în cele două Antologii dedicate lui N. Iorga și Gh. I. Brătianu în perioadele unor regimuri autoritare menite să sublinieze, în ciuda condițiilor politice restrictive, cu adevăr diferențiate, prin gradul mijloacelor și metodelor de reprimare, ce s-au exercitat asupra celor ce s-au încumetat să scrie și să publice studii și cronici favorabile celor doi savanți ai istoriografiei naționale și universale, se constituie în momente de referință pentru încercările de recuperare și recunoaștere a moștenirii lor științifice și publice, o dovadă în plus, că sistemele politice oricât ar fi ele de oprimate, nu pot șterge și trimite în neant memoria și valorile perene ale celor ce au contribuit masiv la împlinirea și afirmarea civilizației naționale moderne.

Rămâne să reiterăm, încă o dată, meritele autorilor celor două antologii, Valeriu și Sanda Râpeanu care au reușit, în urma unor îndelungate căutări și selectări de texte din publicațiile științifice și de cultură, însoțite de studii introductive și numeroase note critice și bibliografice puse sub semnul unei acribii științifice și profesionale de excepție, să dăruiască, cu modestia intelectualilor de rasă, specialiștilor și publicului iubitor de istorie, prin cele două volume frumos alcătuite, pagini ce ilustrează evenimente și contribuții substanțiale și de referință pentru acele perioade traversate de știința și istoriografia românească, obiectivate la opera și statura emblematică a istoricilor Nicolae Iorga și Gheorghe I. Brătianu.

Vasile Dobrescu

Recenzii • Reviews

Sorin Nemeti, *Mitografii. Inventar al ezoterismelor românești*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2019, 157 pag.

Ancient history specialist and archeologist, Sorin Nemeti is the author of a great number of books concerning the history and archaeology of the Roman province of Dacia. This time he wrote about a different ancient (and early medieval history): *Mythographies. Partial inventory of Romanian esotericisms* is actually a collection of articles relating to the “twilight zone” of the Romanian ancient history. The book is organized in seven chapters arranged in a chronological order.

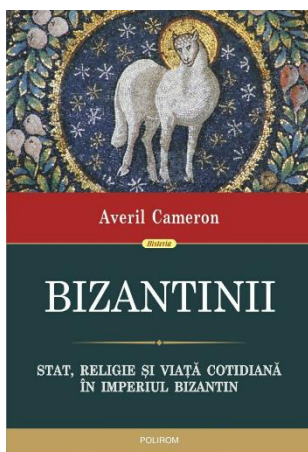
The first chapter: “Introduction. Pseudo-history and approximated comparators” starts with a rather ironic assertion: “I do not think it is possible to write an systematic history of the Romanian esotericisms. The literary productions of the mythography’s define a vast phenomenon, with a lot of ramifications situated at the periphery of the historical writing”. The reference to those books which combine the wrong interpretation of the sources, with the “clairvoyance” of the authors is clear: Densusianu, I. C. Dragan, N. Savescu, are just a few examples who, unfortunately even today have their own share of followers. The cause is clear, and if we could read between the lines the fault is at a certain level of the academic society: many historians believe that these works are not worthy of being contradicted. On the other hand, the audience encourages such pseudo-scientific manifestations, not to mention the ideological causes of them. The author finds out that only in the later year a reaction of the scientific authorities can be observed. To mark the fact that the author offers as alternative, the approach of Mihai Barbulescu, in his book “Archeology today in Romania”. The second chapter: “In the search of the primordial tradition” Mr. Nemeti presents a few interesting cases: Eliade “the perennial” and Vasile Lovinescu. The first was a subject of a Ph.D. thesis by Vasile Tolcea, “*Literature and esoterism. Eliade and Rene Guren*on” in which the hidden face of Elade was presented as an aspect of his search for a primordial tradition. Vasile Lovinescu,’s case is somewhat the same. He is also searching for the “primordial tradition” in his books by inventing legendary kings. From this to the creation of the “Hiperborean Dacia” a mystical arrian kingdom is only one step: alchemy, freemasonry, everything is mixed only to avoid the Greek-

Roman influence. "The prehistoric Empire. From the pelasgi to Sumerians and arrians" is the title of the third chapter, which is also divided in four sub-chapters. The most important seems to be the first: "Sumerian Transylvania", has as main subject the "Holy Grail" of every fake historian: the petroglyphs from Tartaria, and hallucinating ideas of P.L Tonciulescu who build an entire "Empire" from misinterpreted ideas and. In the same manner, Teohari Antonescu and later N. Miulescu tried to present ancient Dacia as land of the primitive Aryan tribes. Finally, a more influential character is presented: Napoleon Savescu and his book *We are not the offspring of Rome*. As if the author was keeping his irony for the later author, Savescu's book is presented in grim colors. And rightfully....it is a "parallel pseudo-history written by imagination". Unfortunately, even today the book has many followers and not only between the so called "dilettantes".

The presentation of this dangerous fake-history continues in the fourth chapter: "Journey through the land of the ancestors. The occulted history of Thracians and Dacians". In this case the Roman component in the ethno-genesis is denied: this time I.C. Dragan is the one who through his "historical" books: "We the Thracians", "The Roman-Thracian Empire" put the basis of what we today define as "Dacomania". "His books have nothing non-scientific aside the author's supposition that the history of the Roman and Byzantine Empires are actually the history of the Thracians, due to the Balcanic-Danubian origins of some emperors". Keeping the *sine ira et studio* system, Mr. Nemeti approaches in the 5th chapter another "interesting" aspect of the ancient history. Entitled: "Journey through the land of ancestors. Goths and Danes or the western myth of the Getae and Dacians", the theories of two authors are presented: Virginia Cartianu and Alexandru Badin. Both are rather novel in their research: the first considered the actually Dacians were Celt and the later announced the Germanic origin of the Dacians. Worthy to remark the: "originality and the courage to contradict the classical theories". Actually, the two managed to create a balance between dacomaniacs and Celt-maniacs. "Ezoteric Middle Age" is the title of the sixth chapter. As usually another "historian" is targeted: Laurentiu Nistorescu and his *The states of DacoRomania*, a book "which seems a history book, the author learning through reading the historian's language (...) under this superficial makeup we find a book which has nothing to do with a scientifically written history". The book creates a mythology of perpetual existence of political formations after the Roman retreat and to the 13th century. To mark the fact that for the second time, in the book, Mr. Nemeti offers an alternative: the approach of Ovidiu Pecican "who is one of the militant historians".

Written in a clear manner, with an intelligent irony Nemeti Sorin's book is just not about what is wrong in the perception of some historical aspects, is a critical review of how historians should take attitude in face of the stream of fake ideas. It is a mirror for everyone considers *historia magistre vitae*.

Fábián István

Averil Cameron, *Bizantinii. Stat, religie și viață cotidiană în Imperiul Bizantin*, Iași, Editura Polirom, 2020, 328 pag.

În colecția *Historia* a Editurii Polirom a apărut cea de-a II-a traducere semnificativă din seria lucrărilor dedicate istoriei Imperiului Bizantin, după ediția din 2013 a lucrării lui T. Gregory, *O istorie a Bizanțului*. De remarcat este faptul că aceeași editură a editat în anul 2010 versiunea în limba română a sintezei lui A. A. Vasiliev, *Istoria Imperiului Bizantin*, semn al unei preocupări crescânde a publicului vizavi de istoria și civilizația bizantină, interes manifestat de altfel și în spațiul occidental, drept dovadă aparițiile editoriale mai sus citate. Traducerea lucrării lui Averil Cameron vine așadar să completeze seria lucrărilor care reflectă efortul de a anula preconcepțiile aproape stereotipizate vizavi de evoluția acestui Imperiu. Autoarea face parte din generația istoricilor occidentali care propun o relectură a istoriei bizantine, pornind de la considerentul că „pentru cei mai mulți istorici, Bizanțul este o absență” (p. 9). Meritul lucrării rezidă așadar în efortul pe care autoarea îl face în a contribui la schimbarea perspectivei dominante în istoriografia occidentală, care nu a văzut în istoria de circa 11 secole a Bizanțului altceva decât corupție, decadentă, un marș forțat spre sfârșitul previzibil și inevitabil din anul 1453.

Din perspectiva autoarei, Imperiul bizantin trebuie abordat ca și o structură distinctă, originală și nu doar în comparație cu Antichitatea clasică sau în calitatea sa de agent transmițător al cunoașterii clasice spre folosul Apusului. Autoarea nu contestă moștenirea romană în configurarea civilizației bizantine însă susține că aceasta nu este reductibilă la ea. De asemenea, Averil Cameron insistă pe caracterul dinamic al Imperiului și pe ceea ce consideră că a fost extraordinara adaptabilitate a acestei societăți la toate provocările care au asaltat-o în mod constat mai ales începând cu secolul al VII-lea. Totodată, lucrarea provoacă istoricii, occidentali mai ales, la a reintroduce în preocupările istorice acest Imperiu prin

accentuarea nevoii de a aborda o serie de teme considerate ca fiind de mult tranșate în dezbaterile istorice, precum contribuția societății bizantine la formarea și afirmarea culturii și civilizației europene sau ideea de Bizanț ca stat mediteraneean.

Dincolo de această „invitație” la dezbateri și re-lectură a surselor istorice bizantine și de îndepărtare de clișeele istoriografice tradiționale în genul lui E. Gibbon, lucrarea recenzată are și un alt merit deosebit și anume de a propune o altfel de abordare a istoriei bizantine. Astfel, Averil Cameron se îndepărtează de abordarea rațională a istoriei bizantine, de clasică expunere cronologică mergând spre 1453 și care, de altfel, a contribuit de asemenea la accentuarea perspectivei de decadență și sfârșit inevitabil. Autoarea redă istoria Imperiului bizantin structurată mai degrabă tematic, exceptând capitolele 2 și 3 în care ni se propune o schiță cronologică narativă în care se acordă mai puțină atenție Antichității târzii sau perioadei bizantine timpurii în comparație cu secolele târzii. Dar chiar și în aceste capitole se renunță la abordarea clasică pe epoci și dinastii în favoarea unei delimitări pe două perioade făcută de anul 1025 sub un titlu care schimbă paradigma decadenței: „Configurația dinamică a Bizanțului”. Se evită astfel ideea de decadență și permite accentuarea dinamismului acestei societăți multă vreme văzută ca fiind rigidă, tradițională și conservatoare.

Reperetele cronologice ocupă un loc limitat în economia lucrării dar oferă un context cronologic necesar pentru abordările tematice din celelalte capitole a căror subiecte sunt astfel structurate încât să accentueze originalitatea acestei civilizații și prezența ei activă în configurarea Europei. Astfel, capitolele 4-8 (dar la care adăugăm și capitolul 1 în care autoarea încearcă să răspundă la unele dintre cele mai frecvente întrebări legate de Imperiul Bizantin) se concentrează pe acele elemente de cultură și civilizație mai puțin frecventate de către istorici din perspectiva strict bizantină, adică fără orientarea permanentă spre Antichitatea clasică. Remarcăm așadar efortul de a caracteriza Bizanțul și pe bizantini fără a mai sta în umbra trecutului, de a evidenția originalitatea culturii, religiei și modului de viață bizantin. Temele abordate (Mirajul bizantin; Guvernarea statului bizantin; O societate ortodoxă?; Viața cotidiană; Educația și cultura) amintesc de asemenea de lucrarea lui M. Kaplan, *Bizanț* (București, Editura Nemira, 2010 pentru ediția în limba română), apărută în 2007, care promova aceeași nevoie de a aborda și aprecia Imperiul Bizantin pentru ceea ce a fost și nu din perspectiva unui continuator, palid și degenerat al clasicului Imperiu roman. Ambii autori încearcă să răspundă de fapt unei nevoi de a aprofunda cunoașterea Bizanțului altfel decât prin redarea conflictelor, a iconoclasmului, schismei, cruciadelor și căderii Constantinopolului. A introduce în istoria Bizanțului aspecte

precum: fascinația, imaginea, mirajul bizantin, aspectele de viață cotidiană, educație, cultură și artă reprezintă un real câștig în ceea ce privește cunoașterea aprofundată și mult mai obiectivă a unei societăți remarcabile în plan politic, social și cultural care a dezvoltat caractere originale și care a știut să adapteze moștenirea clasică într-un mod original.

Lucrarea este, de asemenea, și o pledoarie pentru o abordare mai sistematică, la nivel academic, a studiilor bizantine autoarea considerând ca „bizantinii trebuie să fie aduși în prim plan, iar Bizanțul trebuie să devină un subiect firesc pentru istorici”. Argumente în favoarea acestei repuneri în drepturi a istoriei bizantine se regăsesc în ultimele două capitole, *Bizanțul și Europa* și *Bizanțul și Mediterana*, în care autoarea (la fel ca și M. Kaplan) subliniază contribuția Imperiului Bizantin la formarea culturii și civilizației europene.

Georgeta Fodor

Mihai Chiper, *Pe câmpul de onoare. O istorie a duelului la români*, București, Editura Humanitas, 2016, 355 pag.

O carte provocatoare, ale cărei ecouri sunt și acum importante, chiar dacă au trecut câțiva ani de la apariția sa. O carte extrem de documentată, așa cum transpare din bibliografia de la final, din aparatul critic de la subsolul paginilor, dar mai ales din fluxul informațiilor, care învâluie fiecare paragraf al ei. O carte ce poate fi atât un model de cercetare istoriografică, un punct terminus în laboratorul istoricului Mihai Chiper, dar și un punct de plecare al unor noi cercetări. Sunt toate acestea motive suficiente pentru a stăruî, în rândurile ce urmează, asupra conținutului acestei cărți.

Pentru cititorii unei publicații de specialitate, numele istoricului Mihai Chiper este, cu siguranță, cunoscut. Din considerente care țin mai degrabă de înțelegerea unui traseu istoriografic inserez câteva detalii biografice, așa cum le-am regăsit pe mai multe situri de internet: absolvent al studiilor de istorie la Universitatea din Iași, apoi al unui doctorat în istorie la aceeași instituție de învățământ superior (cu teza *Pașoptismul în cultura română. Memoria revoluționară în a doua jumătate a secolului XIX*), Mihai Chiper a avut șansa unei cariere în domeniul cercetării științifice, ca membru al colectivului Institutului „A. D. Xenopol” din Iași. În prezent, studiile publicate, ca și lucrările prezentate la diverse manifestări științifice îl recomandă ca un istoric pasionat de

problemele de istorie culturală, de istoria ideilor, de istoria identitară, inclusiv cea a oraşului de care este legat prin origini şi activitate, Iaşi.

Cartea de faţă se înscrie în prelungirea alteia (*O societate în căutarea onoarei: duel şi masculinitate în România (1859-1914)*, Iaşi, Editura Universităţii „Al. I. Cuza”, 2012), aşa cum însuşi istoricul mărturiseşte, ceea ce denotă şi un fair-play al cercetătorului, care înţelege să-şi invite, cu deplină sinceritate, cititorii, în laboratorul său de creaţie, dar ilustrează şi ardenţa lui pentru a dezvolta acest subiect. Tema cărţii frapează prin ineditul ei în istoriografia română recentă, fiind în mod evident produsul unor lecturi cu iz informatic, dar şi metodologic, din istoriografiile occidentale. Ea pleacă de la o istorie-problemă, pe care autorul încearcă s-o rezolve cu ajutorul unor surse bogate şi variate. Rămâne pe tot parcursul cărţii meritorie maniera în care istoricul Mihai Chiper lucrează cu sursele: căci oricât de tentat ar fi fost să coboare pe panta naraţiunii, având în vedere subiectul cărţii, el a preferat să urce panta explicaţiei, chiar dacă de multe ori această rigoare a asumat şi efortul necesar eliberării înţelegerii de multe obscurităţi şi deci, apelul la surse complementare. S-au folosit, prevalent, relatările din presa vremii, menţiunile din memorialistică, precum şi prevederile legislative. Mai rare au fost alte documente juridice, apărute doar în cazurile grave, în care duelul a fost urmat de un proces intentat de urmaşii victimei.

Prin subiect, cartea este, aşa cum foarte inspiratul titlu ne sugerează, o analiză istorică asupra practicii duelului în lumea românească. O incursiune minuţioasă, de la începuturile acestei practici la noi, odată cu modernitatea, şi până spre dispariţia sa treptată, la finele epocii interbelice, care acordă atenţie în primul rând prevalenţei acestor episoade în Vechiul Regat, dar aruncă un ochi şi asupra altor teritorii româneşti, respectiv asupra Bucovinei şi Transilvaniei. Cartea demonstrează cum o practică ce părea oarecum străină de lumea românească, despre care am fi tentaţi să ne construim o imagine pornind mai degrabă de la romanele de epocă, se transformă, prin profesionalismul autorului, într-un interesant subiect de cercetare istoriografică. Demonstraţia lui Mihai Chiper a mizat pe ideea că duelul „nu a fost o instituţie cu valenţe judiciare, legată de ideea de dreptate” (p. 10), cum poate am fi tentaţi să credem dacă ne-am lăsa conduşi de inflexiunile textelor literare, ci un ritual care avea ca miză centrală problema onoarei, aşa cum aceasta se contura „în raport cu propria imagine de sine, în raport cu felul în care [individul n.n.] era privit, evaluat şi respectat de cei din jurul său” (p. 10).

Lecturile din istoriografia străină i-au permis istoricului să înţeleagă în profunzime acest fenomen, dar şi să cântărească cât de credibile pot fi ipotezele explicative ce s-au formulat în timp,

începând chiar de la protagoniștii fenomenului. Poate fi duelul considerat un instrument de civilizare a instinctelor războinice masculine? Poate fi un ritual purificator a două persoane, asupra cărora plana, în egală măsură, spectrul morții? Are vreo bază reală imaginea romantică a duelului văzut ca o modalitate de a cuceri inima unei femei? Răspunsurile la aceste întrebări și la multe altele sunt extrem de clare, iar maniera în care autorul a reușit să exprime complexitatea subiectului, implicațiile sale mentale, sociale, este, cu siguranță, o altă dovadă a calității analitice.

Mihai Chiper a căutat și explicații pentru adoptarea târzie a acestui ritual în lumea românească, ca și pentru căile de pătrundere: regimul turco-fanariot s-a dovedit a fi și de această dată un impediment, iar ofițerii ruși, veniți în Principate, și tinerii plecați la studii în Occident au fost cei care au transferat această practică la noi. Totodată, în cazul mai multor registre cronologice, autorul a insistat și asupra măsurilor legislative privitoare la duel, adoptate în spațiul românesc, validând o filiație de idei cu lumea europeană, dar și implicațiile sociale, căci asumarea acestei practici pentru a-ți salva onoarea în trecut, exprima și un anume statut social. Interesante sunt și reflecțiile legate de codurile de onoare și regulamentele de desfășurare a duelurilor, care au fost schițate în lumea românească tot pe baza unor modele occidentale.

Dificile au fost încercările de cuantificare a practicii duelului, în condițiile în care autorul a înțeles că relatările din presă prezentau doar o parte a fenomenului. Căci jurnaliștii consemnau doar cazurile cele mai sonore de duel, în general cele terminate cu rănirea, chiar moartea adversarilor. În plus, fiind o afacere de onoare, duelurile au implicat și o pudoare a protagoniștilor, ceea ce-i făcea să dorească să rămână în afara comentariilor cotidiene. Totuși, se remarcă rapida difuzare a acestor practici, după anul 1821, și în spațiul românesc, ceea ce reprezintă, pentru autorul cărții, asocierea la „spațiul cultural european, la normele de conduită occidentale. Demnitatea și respectul persoanei, într-un sens foarte larg, clamate de afacerile de onoare, rezonază îndeaproape cu descoperirea valorilor civice și construcția unei sfere publice” (p. 85).

Cred că este de apreciat și maniera aleasă de Mihai Chiper pentru a sistematiza informațiile extrem de bogate pe care le-a cules: a optat atât pentru o ordonare cronologică, cât și pentru una pornind de la protagoniștii acestor întâmplări ieșite din tiparul cotidian. Astfel, descoperim capitole distincte rezervate duelurilor în care au fost implicați militarii, apoi oamenii politici și, în fine, jurnaliștii. Capitolele cărții surprind și prin „eroii” acestor scenarii insolite, căci regăsim frecvent personalități cunoscute din modernitatea românească, implicate în dueluri fie ca protagoniști direcți, fie ca martori, de o parte sau de alta, ori ca spectatori. Așa

că, odată nominalizați în duelurile vremii se devoalează fațete mai puțin cunoscute ale unor oameni politici, precum Nicolae Bălcescu, Alexandru Ioan Cuza, Alexandru Marghiloman, Nicolae Filipescu, Duiliu Zamfirescu, după cum această practică îi asociază și pe istoricii Nicolae Iorga și Gheorghe I. Brătianu ori pe scriitori consacrați, Ștefan O. Iosif, Dimitrie Anghel, Lucian Blaga, Dan Botta și pe mulți alții.

Pentru un cititor ardelean, un capitol interesant este cel intitulat *Duelurile în Transilvania*, care rezumă nu doar ideologia strictă a acestui fenomen, ci și implicațiile sale naționale. Regăsim astfel cazuri de dueluri între români și unguri, care, în atmosfera regimului austro-ungar, au reprezentat o supapă a atmosferei tensionate din Ardeal (p. 321). În plus, apariția mai târzie a duelurilor în Transilvania, comparativ cu celelalte teritorii românești, în ciuda prezenței timpurii a tinerilor de aici la studii în Occident, este dovada felului în care aceste mecanisme respectau o egalitate socială, dar și a priorității luptei naționale, așa cum apare în notițele din presa vremii (p. 305). O prelungire a cercetării în spațiul ardelean, care să ia în calcul și sursele maghiare ori cele germane, ar putea oferi concluzii interesante ale unor interferențe de istorie culturală și identitară.

Așadar, cartea lui Mihai Chiper reprezintă o ofertă istoriografică extrem de interesantă, o analiză plină de miez și cu un fundal metodologic extrem de solid al unui fenomen urban, care a proiectat înțelesuri neașteptate asupra conceptului de onoare.

Corina Teodor

Narcis Dorin Ion, *Mărturia unui istoric singuratic. Convorbiri cu academicianul Dinu C. Giurescu*, București, Editura RAO, 2018, 327 pag.

Aceste comentarii pe marginea unei cărți, nu tocmai recente, au ca temei valabilitatea reflecțiilor oferite de profesorul Giurescu, la provocarea interlocutorului său, actualul director al Muzeului Peleş, Narcis Dorin Ion. Deși au trecut aproape trei ani de la înregistrarea acestor dialoguri, din păcate statutul istoriei ca știință și ca disciplină didactică nu este radical diferit de concluziile spre care și-a condus cititorii, profesorul Giurescu. Astfel că această carte poate fi și azi, la fel ca în momentul apariției sale, în anul Centenarului, un prilej de reflecții vizavi de rostul social al istoricilor și al cunoașterii istoriei proprii, deopotrivă.

Cartea se înscrie foarte clar în categoria ego-istoriei, un gen care fusese teoretizat în anii '80 ai secolului trecut de Pierre Nora,

din dorința de a găsi noi valențe pentru rolul memoriei și legătura ei cu istoria. Dar această conceptualizare a venit într-o perioadă ulterioară interesului pentru memorialistică. Istoricii de la noi, ca și cei de pe alte meridiane, au experimentat diverse formule memorialistice, atât călătorii în singurătate pe „firul de păianjen al memoriei”, cum au fost paginile scrise de A. D. Xenopol, Nicolae Iorga, Constantin C. Giurescu, David Prodan, Neagu Djuvara și mulți alții, cât și confesiuni sub provocarea unor interlocutori, cum au făcut Alexandru Zub ori Lucian Boia. Miza a fost aceeași: o călătorie în timp, prin care istoricul să-și folosească abilitățile de analist al trecutului pentru a reflecta asupra unei perioade în care a fost martor direct. O astfel de retrospectivă cu miză autobiografică își are dificultățile ei, așa cum observa același Pierre Nora: de la scrupulele inerente legate de felul în care istoricul este nevoit să-și fixeze atenția asupra propriului destin, la felul în care trebuie să cântărească propria inserție socială și legăturile sale cu comunitatea¹.

Inițiatorul acestui volum de amintiri nu se află la prima experiență de acest fel, Narcis Dorin Ion conducând dialoguri cu alți doi istorici din lumea contemporană², opțiunile sale având și o doză de subiectivism, fiind vorba de personalități care l-au ghidat pe drumul consacrării ca istoric. Astfel, poate nu e deloc întâmplător că cei trei „subiecți”, Răzvan Theodorescu, Dan Berindei și Dinu C. Giurescu, au fost referenți la susținerea publică a tezei sale de doctorat (p. 16). Legătura sa cu profesorul Giurescu are în plus aroma anilor de studii universitare, când i-a fost student la Universitatea din București și pe cei ai unui început de carieră universitară, la aceeași universitate, între anii 1997-1999, când a ținut seminariile la cursurile ai căror titulari erau același Dinu C. Giurescu, împreună cu Ioan Scurtu și Mihai Retegan (p. 15-16).

Cartea se deschide cu două introduceri ce aparțin academicienilor Ioan-Aurel Pop (*Istoricul Cetății*, p. 7-11) și Răzvan Theodorescu (*Pe aceeași baricadă*, p. 13-14), în măsură să stârnească interesul cititorilor, prin maniera personală în care profesorul Giurescu este evocat. Istoricul Dinu C. Giurescu a dorit să sublinieze rolul acestei cărți pentru cititori și pentru lumea istoricilor, în primul rând: „dacă reușim să terminăm aceste dialoguri, aceasta va fi cartea care mă va caracteriza pe mine. De aceea mă grăbesc să vă spun tot ce știu despre familia mea și despre mine, pentru ca generațiile următoare să poată afla mai multe

¹ Pierre Nora, *L'ego-histoire est-elle possible ?*, în *Histoirein*, 3, 2001, p.22.

² Narcis Dorin Ion, *Portretul unui aristocrat al spiritului. Convorbiri cu academicianul Dan Berindei*, București, Editura RAO, 2016; Idem, *Despre cultura de ieri și românii de azi. Convorbiri cu academicianul Răzvan Theodorescu*, București, Editura RAO, 2017.

despre neamul Giureștilor, pe care mulți îi consideră o dinastie de istorici, deși mie nu prea îmi place chestia cu <dinastia> de istorici” (p. 23).

Cartea are o structură compozițională fluentă, cu întrebări clare din partea lui Narcis Dorin Ion, urmate de răspunsuri punctuale, dar și de călătorii mai detaliate prin trecutul personal și familial. Se detașează imaginea celor doi bunici, Constantin Giurescu și Simion Mehedinți, dar în mod special cea a părinților istoricului, Constantin C. Giurescu și Maria-Simona Mehedinți. Dacă figura tatălui, așa cum o reconstruiește Dinu C. Giurescu în acest pact cu memoria, evidențiază mai ales calitățile intelectuale și legăturile cu cercurile politice ale vremii, cea a mamei pune în lumină rolul ei familial și energia cu care a construit o „casă”, în ciuda faptului că nu urmasse studii universitare: „îmi amintesc cu mare emoție de mama mea, căreia îi spuneam în familie Mica, fiindcă îmi dau seama că ea era sufletul și motorul din casă, era cea care mișca întreaga alcătuire de copii, de bone, de slujitoare. Ea se ocupa cu mare grijă de ce se întâmpla zilnic sau ce se întâmpla peste câteva luni, când mergeam în vacanțe, la munte sau la mare... Mama nu a făcut studii universitare, din păcate. Asupra acestui aspect eu am un mare semn de întrebare pe care mi-l pun și acum: de ce părinții ei, și în special Simion Mehedinți, au împiedicat-o pe mama să își facă studiile universitare? Ce a fost în mintea lor nu înțeleg nici acum. În mintea lor era că probabil îi dau un pământ de zestre și mama se mărită” (p. 44).

Paginile cărții oferă secvențe importante despre regimurile politice cu care familia Giurescu s-a confruntat, profesorul Giurescu fiind provocat de interlocutorul său să facă și portretizări ale unor oameni politici. Pentru cei pasionați de istoria contemporană, cred că un rol important îl joacă evaluările unor lideri comuniști, Petru Groza, Gheorghiu-Dej, Ceaușescu, dar și reflecțiile asupra celor care au marcat, într-un fel sau altul, istoria recentă a României (regele Mihai, Ion Iliescu, Petre Roman, Ion Rațiu, Emil Constantinescu etc.).

Cartea oferă detalii substanțiale și în legătură cu traseul parcurs de istoriografia română din anii interbelici până în prezent. Alături de personajele principale ale cărții, digresiunile făcute, în funcția de topica întrebărilor, oferă informații mai puțin cunoscute despre personalități din agora istoriografică, precum Nicolae Iorga, Gheorghe I. Brătianu, Petre P. Panaitescu, Victor Papacostea, Ion Hudită etc. Secvențe de istorie instituțională, ca de exemplu cele legate de metamorfozele prin care au trecut Universitatea din București și Academia Română, în contextul schimbării regimurilor politice, precum și cele despre istoria cenzurii, așa cum ea a grevat asupra scrisului istoric, ca și „soluțiile” pe care cei care au traversat

epoca le-au găsit pentru a-și face auzite opiniile științifice, pot fi piese utile într-o reevaluare sintetică a istoriografiei românești postbelice.

Desigur, cartea oferă lămuriri extrem de prețioase despre destinul social și intelectual al profesorului Dinu C. Giurescu, într-o înlănțuire cronologică. Astfel, devoalarea biografică îl proiectează în atmosfera Facultății de Litere și Filosofie din București, apoi pe șantierele patriei, unde a lucrat ca normator, în anii extrem de dificili în care tatăl său fusese închis la Sighet, pentru ca destinul să-i ofere treptat șansa unor locuri de muncă în acord cu pregătirea sa intelectuală. Cât au contat atunci legăturile umane, pe care regimul comunist nu le-a putut anihila total, se vede clar din reconstituirea împrejurărilor care au condus la numirea sa, inițial ca și ghid, la Muzeul de Artă, la intervenția lui Alexandru Rosetti, prieten al tatălui său.

Alte episoade importante sunt cele legate de provocările carierei sale universitare, începută la Institutul de Arte Plastice din București în anul 1968 și continuată apoi, după 1990, la Facultatea de Istorie a universității bucureștene. Nu lipsesc nici paginile dedicate sejurului american, care proiectează imaginea unui inadaptat, nici cele legate de primirea sa în Academia Română, directoratul la Muzeul Țăranului Român ori activitatea de parlamentar. Sigur, subiectivismul acestor pagini este inerent, după cum antipatiile și simpatiile sale față de personaje cunoscute din România comunistă sau cea postdecembristă sunt extrem de vizibile. Este partea lui de adevăr dintr-o istorie tumultoasă, care probabil, prin alți protagoniști ai vremii conduce spre concluzii diferite. Poate că o mai atentă sistematizare a materialului din aceste convorbiri înregistrate în locuința istoricului din București ar fi putut să evite anumite repetiții, care crează o senzație stranie de „deja vu”, la reiterarea lor în text.

Dar în esență, profesorul Dinu C. Giurescu și interlocutorul său, Narcis Dorin Ion, au câștigat acest pact cu memoria și au reușit să recupereze nu doar un destin, cel al unui nume important din istoriografia contemporană, ci să și nuanțeze, esența unor regimuri politice, care au generat, reacții diverse din partea celor ce au fost în miezul evenimentelor. O mențiune specială pentru titlul acestei cărți, așa cum chiar profesorul Giurescu îl explică la un moment dat, și cum se desprinde treptat, din retrospectiva biografică. „Un istoric singuratic”, urmând fără să-și propună explicit, modelul tatălui său, etichetă ce sugerează însă și chintesența metodei sale de cercetare, bazată pe introspecții și pe ecoul ce răsună din miile de documente de arhivă cercetate.

Corina Teodor